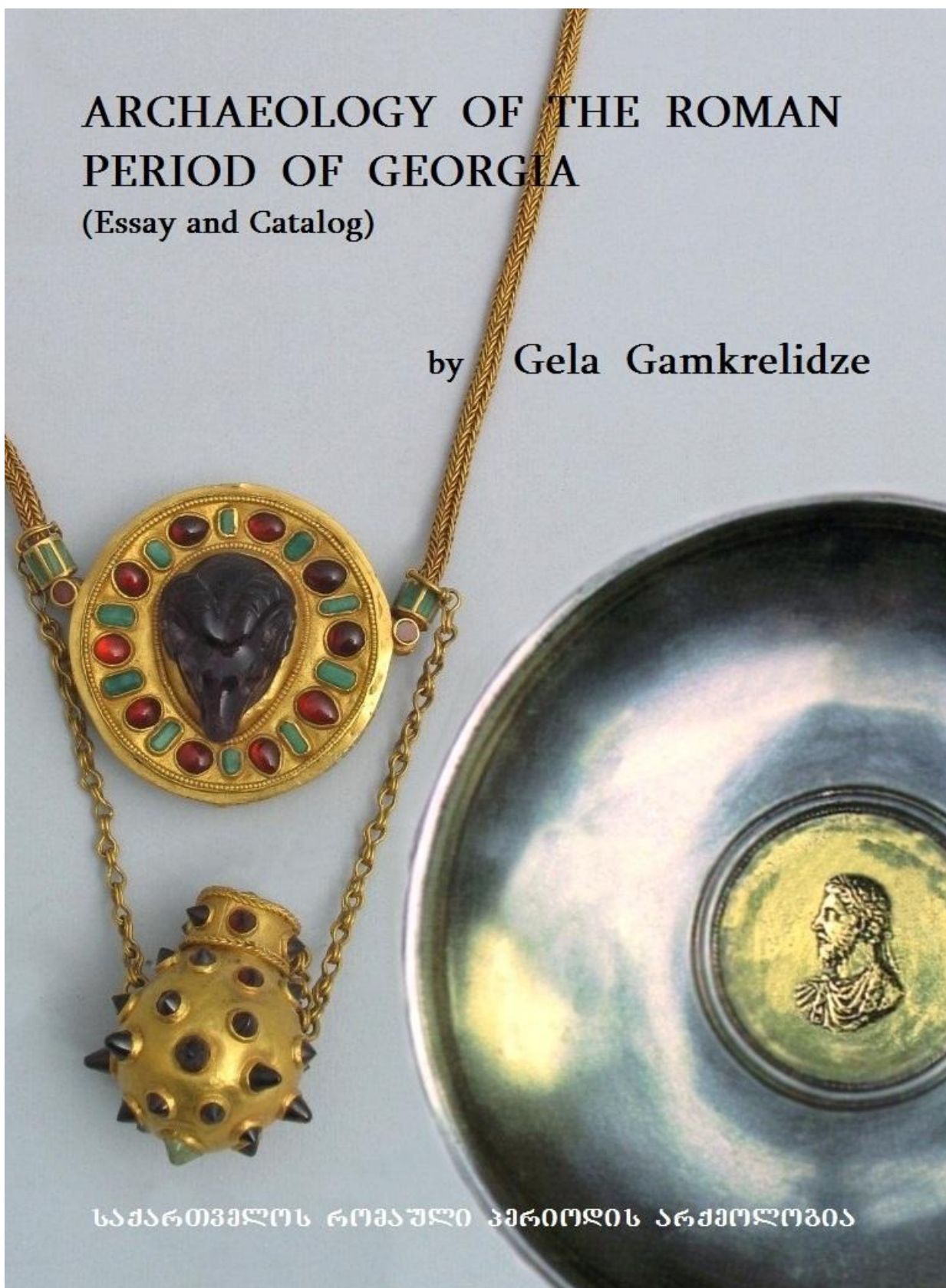

ARCHAEOLOGY OF THE ROMAN PERIOD OF GEORGIA

(Essay and Catalog)

by Gela Gamkrelidze

საქართველოს რომული პერიოდის არქეოლოგია

IBERIA-COLCHIS (*The Journal of the Otar Lordkipanidze Centre of
Archaeology of the Georgian National Museum*) Supplement

**ARCHAEOLOGY OF THE ROMAN PERIOD
OF GEORGIA (Iberia-Colchis)**
◦ Essay & Catalog ◦

by **Gela Gamkrelidze**

გელა გამყრელიძე

საქართველოს რომაული პერიოდის არქეოლოგია

2014

Online sources (full versions):

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/11759>

(Researches in Iberia-Colchology)

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/11037>

(ომი და შეიარაღება იბერია-კოლხეთში)

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/6521>

(In the Path of Georgian Archaeology)

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/11039>

(კოლხოლოგიური ნარკვევები)

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/31215>

(სია - არქეოლოგია) N1.

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/9572>

(იბერია-კოლხეთი) N8.

<http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000291/>

<https://georgiannationalmuseum.academia.edu/GelaGamkrelidze>

<http://dspace.nplg.gov.ge/simple-search?query=Gamkrelidze+++Gela>

http://museum.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=95&info_id=11990

http://museum.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=95

***

Published for Centre of Archaeology of Georgian National Museum.

Address: 3, Purtseladze str. Tbilisi, 0105, GEORGIA.

© Gela Gamkrelidze. 2014.

ISSN 1512-4207 (1) *Supplemen*

***

THE PROCESS OF GLOBALISTIC ROMANIZATION AND IBERIA-COLCHIS (Ancient Georgia). In its essence Romanization was a globalistic process, implying the spread and establishment of Roman political-economic norms and culture in the provinces of the Empire and neighboring countries. The gist of Romanization lay in involving the peoples subject to Rome and under its influence in a single system and establishment of a way of life governed from a single centre and based on common standards [see Hopkins, A. (ed.), 2003:4-9; Shelton, J. 1998:21-30; Matthew, D.; Garland, L. 2005:134]. Processes of globalization did occur in various forms and scale before the period of the Roman Empire as well. For example, the state of Achaemenid Iran or the Empire of Alexander the Great performed the function of globalization. Later, the Roman Empire was distinguished for an unheard of scale of the process of globalism. In a number of provinces of the Roman Empire Romanization was attended by the development of technological, communication and East-West contacts, a process of assimilation and cultural syncretization of peoples, occurring in the annexed countries under the aegis of *Pax Romana*. The process of Romanization differed in tempo and scale in the boundless space of the Roman Empire. It took place at a relatively accelerated rate in the western provinces of the Empire than in the Eastern countries, which was due to the non-uniform socio-economic and political structure here [see Gamkrelidze, G. Todua, T. 2006:97].

A peculiar process of historical development took place for millennia on the territory of ancient Georgia. Here, in the Classical period – the 6th c. BC - 4th c. AD – political hegemony was gained by the kingdoms of Colchis and Iberia, on whose place and basis a single state – Georgia – was formed. Iberia-Colchis, lying at the junction of Asia and Europe, was the arena of the exercise of military and political-economic power – the scene of hostilities of countries of Iranian orientation, on the one hand, and that of Classical orientation, on the other.

Study of the history of the relations of Iberia-Colchis and Rome is largely feasible on the basis of archaeological material, for written sources on this period are few. The archaeological excavations, carried on for years, have resulted in the accumulation of fairly diverse evidence from the following sites: *Kldeeti, Bichvinta, Inkiti, Poti, Tsikhisdziri, Vashnari, Gonio, Tbilisi, Dighomi, Ureki, Dedoplistgora, Urbnisi, Uplistsikhe, Zhinvali, Mukhatgverdi, Mtskheta (Armaztsikhe, Armaziskhevi, Kamarakhevi, Ghartiskari), Sokhumi, Tsebelda, Ghebi, Ithvisi, Shorapani, Vani, Shukhuti, Tagiloni, Zghuderi, Tsitsamuri, Sarkine, Dzalisa*, etc. Individual artefacts attested at the sites just listed are important, as they allow us to trace the Romanization process throughout Iberia-Colchis [Gamkrelidze, G., Todua, T. 5-24, 97-116].

In 65 BC. the legionaries of the Roman Republic appeared in Transcaucasia, led by Gnaeus Pompeius Magnus. It was basically the economic and strategic advantage that attracted the Romans in the Caucasus; bringing new countries within the sphere of her influence; gaining possession of new trade routes and markets for selling their goods. Especially noteworthy for them was the road that came from Central Asia, from the Caspian Sea, on the river Kura (*resp. Mtkvari.*), crossing the *Likhi* range, through the Phasis (*resp. Rioni*) river to the Black Sea. This road acquired particular significance after the strengthened Parthian state placed under its control the southern transit highways running from China and India. At the same time the Caucasus Range was a good obstacle for regulating the inroads of North Caucasian aggression nomadic tribes into Transcaucasia and Roman Asia Minor. In this respect especially noteworthy are the passes of *Mamisoni, Darial and Derbent*. Whoever held these roads he

could control the movements of the North-Caucasian warlike tribes [see Gamkrelidze, G., Todua, T., 2006:25-57; Zerbini, L., Gamkrelidze, G., Todu, T., 2012:].

Geopolitically, the Caucasus held one of the key territories. This was a definite meeting-place of Eastern and Western civilizations, with its gorges, rapid, hard-to-cross rivers and dense forests. Iberia-Colchis must have been a hard nut to crack. The Romans managed to establish a definite control in the towns of Colchian littoral where, unlike hinterland Colchis, the Classical economic and cultural influence was stronger. Colchian littoral was a strategic region that was indispensable for Rome to establish her influence in the Caucasus, Asia Minor and the Bosphorus [see Braund, D., 1991:35-52].

Rome had a definite impact on the process of development – first, of Colchis and then of Iberia, which proved negative. The littoral came under Rome's political influence, while in some regions the flexible policy of the Romans resulted in an unstable situation, subsequently in the formation of principalities semi-dependent on Rome [see Arrian, PPE, 11]. Rome – a state highly developed by that time – played a somewhat positive role. In particular, the local population became acquainted with the advanced Roman culture, new economic and culture, military tactical and technical innovations, Roman capital appeared in coastal cities.

The so-called Pontus-Caucasian border system took shape in the eastern Black Sea region towards the end of the 1st c. AD. Its principal task lay in strengthening Rome's geopolitical positions and control in the Caucasus. **Apsarus** (*Gonio*) [see Mamuladze, Sh., Kakhidze, E., Khalvashi, M., 2009:107-130; Khalvashi, M., 2002; Lordkipanidze, O., Mikeladze, T., Khakhutaishvili, D., 1980], **Phasis** (*Poti*) [see Gamkrelidze, G., 1992:30-48; Gamkrelidze, G., 1992:30-48; Gamkrelidze, G., 2009:175-194; Zerbini, L., Gamkrelidze, G., Todu, T., 2012:], **Sebastopolis** (*Sokhumi*) [see Puturidze, R., 1956:54-94] and **Pitiunt** (*Bichvinta*) [see Lordkipanidze, G., 1991; Berdzenishvili, K., Puturidze, R., 1975], involved in this system, turned into city-fortresses of militaristic character. The Romans expanded the boundaries of the empire not only by military force but by flexible diplomatic stratagems as well. Some peoples settled along the entire perimeter of the empire were governed by kings, retaining a measure of independence. Rome spared no diplomatic effort to establish friendly relations with these rulers, for the successes of the empire occasionally depended on them.

In the Eastern policy of Rome the Black Sea area communications were indispensable in her rivalry with such powerful a state as Parthia [see Bokshanin, A., 1966]. Notwithstanding her power, at the initial stage, Rome failed to subordinate inner Colchis. This failed to be done either by the hand of Aristarchus, Mithradates of Pergamum or Polemon. Lucullus's prediction that subjugation of this region would prove very difficult turned out to have been correct to a certain extent (see Plutarch, *Lucullus*, 14). The process of setting up and development of Roman settlements in the eastern Black Sea area took a peculiarly different path. Roman classical type *canabees* did not rise here. At the *castellums* of *Dioscurias* – *Sebastopolis*, *Apsarus*, *Pitiunt* and *Phasis* there existed *vicus* type small trade and artisan settlements, whose area of activity was limited to a concrete coastal zone. Along with the setting up of the Pontus – Caucasus border system and the numerical growth of garrisons, Roman manufacture – pottery, glassware and metal items – spread in the eastern Black Sea area. Among the items, traditionally, wares of Asia Minor centers prevailed. Transportation of this manufacture was largely carried on by sea. It was mainly directed at supplying Roman military units. The Roman garrisons were supplied in the 2nd – 3rd c. on a centralized basis from Trapezus [see Maksimova, M., 1956], and in the 4th c. from Antioch. The involvement of the coastal zone of the eastern Black Sea area in the border system of the Roman Empire ensured to a certain extent the security of the approaches to Rome's eastern provinces and the strengthening of the Romans, geopolitical interests in the Caucasus and eastern Asia Minor. Roman

political influence on the kingdom of Iberia (*resp. Kartli*) did not last long. The rulers of Iberia were quick to take advantage of the intestine political strife in Rome in the second half of the 1st c. BC, that ended in the overthrow of the Republic, declaration of an Empire, and extreme aggravation of relations with the powerful state of Parthia. By this time Iberia was completely free from political dependence on Rome. Iberian kings successfully used Rome for the consolidation of the political power in their struggle against Parthia. In the 1st - 2nd c. AD the relations between Rome and the Iberian kingdom were largely of good-neighborly character. This relationship was expressed in a peculiar alliance, determined by bilateral economic and political interests. The trade route that linked Eastern countries with the Western world via Georgia was in Rome's economic and political interests. Pompey was known to have taken special interest in the potentialities of carrying on trade relations along this road. According to Varro: “Adicit idem Pompei ductum exploratum in Bactros septem diebus ex India perveniri ad Bactrum flumen quod in Oxum influat, et ex eo per Caspium[Caspian sea] in Cyrum[Kura river] subvectos, et V non amplius dierum terreno itinere ad Phasim in Pontum Indicas posse devehit merces...” (see Pliny, NH, VI, 52).

In the 1st - 2nd c. AD, the kingdom of Iberia played an active part in Rome's foreign policy, emerging as her ally in the Near East. The Roman historians Tacitus and Dio Cassius have supplied detailed evidence on this. At this time some North-Caucasian tribes found themselves under the influence of Iberia. The Iberian authorities controlled the major trade and strategic routes and passes. Iberia attained especial power in the 140s AD, during the reign of King Parsman II, when the territory of Iberia expanded appreciably, reaching the Black Sea. The Roman Empire was interested in having the strengthened Iberia as her ally. According to Dio Cassius, the Emperor Antoninus Pius invited Parsman, the king of Kartli, to Rome, lavishing honors on him (see Roman History, XX, 2). This event is reported as well in an inscription discovered at Ostia, near Rome. The might of the Iberian Kingdom in the opening centuries of the new era found graphic reflection in material culture too. Let us recall the rich burials of the Iberian royal family and nobles, discovered as a result of archaeological excavations, as well as cities with advanced, diversified artisan manufacture and intensive trade and economic relations.

The residence of Iberian Kings was at *Armaztsikhe* in *Mtskheta*. A whole set of structures of the 1st - 3rd c. AD came to light here, in the construction of which lime mortar was widely used. These are: the palace, bathhouse, economic facilities, water conduits, cultic structures, wine cellar. The structures are adorned with relief representations. A gable roof stone sarcophagus, standing out for its rich grave goods was found in *Armaziskhevi*, *Mtskheta*. Among the items found here there is toreutics of Roman provenance, a silver cup, phiale, ladle, spoon, coins [see Apakidze, A., et al, 1955, v. I; Apakidze, A. (ed), *Mtskheta* v. II-XI].

A mausoleum-type stone crypt was discovered near *Armaziskhevi*, at the foot of the *Kartli* mountain with a tile gable roof. Its architecture is basically of Roman type. The residence of the high officials of the Iberian Kingdom was situated on the right bank of the *Mtkvari*, in *Armaziskhevi*. Excavations here have revealed a palace complex and necropolis of the 2nd - 4th c. AD. Here too the stone walls of the structures were bound with lime mortar, and tiles were used for roofing. The architectural adornment of the palace is attested to by the palmetto capitals, relief cornices, etc. Here is a Roman type bath of the palace. The necropolis of the nobles was in an area adjoining the palace. The grave goods of the necropolis are exceedingly rich and diverse, comprised of gold and silver items adorned with precious stones. Among these are gold insignia, daggers, bells, diadems, silver vessels adorned with representations, bracelets, necklaces, buckles, fingerings, iron weapons, etc. The bulk of these artefacts are Roman or Roman imitations. It should be noted also that synchronous rich burials of Iberian nobles have also been discovered in *Bori* (*Kharagauli* district), *Zhghuderi* (*Kareli* district) [see Braund, D., Javakhishvili, K., Nemsadze, G., 2009] and in the *Aragvi* valley.

As evidenced by archaeological excavations, in cities of the Roman period and the Early Middle Ages – *Mtskheta*, *Dzalisa*, *Urbnisi*, *Bichvinta*, *Tsikhisdziri*, *Nokalakevi*, *Kutaisi*, *Gonio* – appropriate attention was paid to the observation of sanitary and hygienic standards, as evidenced by the discovery in these cities of baths, water supply, water pipes and sewage systems. As a result of intensive political and economic relations between Rome and Iberia-Colchis, baths of the Roman *thermae* type were built here. One of the first complexes of a 2nd c. bath was brought to light at *Armaziskhevi*; it was comprised of five sections: changing-room, cold bath (*frigidarium*), warm bath (*tepidarium*), hot bath (*calderium*) and furnace room. The lower storey of the bath was occupied by the hypocaust systems, *calorifier* (air heater) columns made of circular and square clay slabs. At the bottom of the bath basin clay pipes were laid by which dirty water was drained into the collector. This bath belonged to the elite of Iberia. Thus, the nobles of *Mtskheta* in the period imitated the Romans not only with rich appliances items of luxury but in the way of life as well. Another graphic example of this is a bath complex of the palace, resembling that of *Armaziskhevi* in the village of *Dzalisa*, *Mtskheta* district. This bath too has cold, warm and hot sections, a swimming pool, heating system, sewage, collector and water supply. Water entered the bath by lead pipes. The floor evokes special interest with its Roman style mosaic.

Apart from the baths of *Armaziskhevi* and *Dzalisa*, three baths were discovered in *Armaziskhevi* – also of Roman type. They too are built of stone and plastered with hydraulic solution. The *Armaziskhevi* baths belonged to the Iberian royal family, as evidenced by an inscription found here.

A bath complex adorned with a 3rd c. mosaic was uncovered at the *Bichvinta* city site as well, with a rather complex system of water regulation, built of ceramic pipes and lime mortar. The baths built in the early middle Ages continue Roman traditions. Significant in this respect is the bath complex traced in the area adjoining the *Bagrat* church, in *Kutaisi*. It was comprised of ten parts. Unlike the baths of *Mtskheta* and *Dzalisa*, it was designed rather to cater the public. The *Bichvinta* and v.*Tsikhisdziri* baths were also of the same purpose. Similar baths have been discovered in the villages of *Urbnisi* and *Shukhuti*. The floor of the *Shukhuti* bath is adorned with mosaic, similarly to those of *Dzalisa* and *Bichvinta*. Archaeological excavations indicate that Roman-type baths were widespread in Georgia in the 2nd - 6th c., being fairly complex structures from the engineering-architectural standpoint.

The “*Dedoplistgora*” settlement site was discovered near the *Mtkvari* (Kura) river, at v. *Aradeti*, *Kareli* district. Here a 1st c. BC palace was excavated. Part of the artefacts found here evince closeness to Roman culture [see Furtwängler, A., Gagoshidze, I., 2008].

A 2nd - 4th c. AD settlement, brought to light in the modern village of *Dzalisa*, *Mtskheta* district, is proof of the influence of Roman culture, being identified with the city of “*Dzalisa*”, mentioned in Ptolemy’s work (2nd century). The city held 50 ha, with a citadel in the north-western part. Excavations here have attested to traces of monumental buildings with tiled roofs, streets paved with brick slabs and squares, public, cultic and dwelling houses, mosaics, baths and sewage systems.

The archaeological materials brought to light on Georgian territory attest to the existence here of a local architectural school that was well-acquainted with the main principles of Greco-Roman architecture, developing them on local soil. This is seen clearly from a 4th c. epitaph found at *Mtskheta*. It mentions the *Mtskhetan* “*principal artist-architect Aurelius Acholis*”. Even Strabo noted: “*Furthermore, the greater part of Iberia is so well built up in respect to cities and farmsteads that their roofs are tiled, and their houses as well as their market-places and other public buildings are constructed with architectural skill.*” (Strabo, XI, III, 1) (see The Loeb Classical Library, London, 1957).

From the 1st c. BC gems embedded in ornaments began to spread in Iberia and Colchis. Most of them were imported from Greco-Roman, Italic and Asia Minor artisan centers. At the same time, local

workshops for the production of gems are likely to have existed, in whose manufacture there occur quite a few items done on the Roman pattern [Lortkipanidze, M., 1954-56]. Ornaments of various types hold a significant place among the items imported in the opening centuries of the new era. This clearly points to the participation of the population of Iberia and Colchis in international trade and in particular to the activity of the trade and artisan centers of the Roman world. Among the numerous foreign items bronze and silver vessels of different purpose stand out – pitchers, pateras, ladles, inkstands [see Lordkipanidze, O., 1964; Machabeli, K., 1983].

In the 1st -2nd c. AD, south Italian cities were centers of the manufacture of such items, e.g. Capua. Such vessels are discovered fairly often on the territory of Iberia and Colchis, pointing to the import here of Italic production. These items were taken to Mtskheta, the capital of the kingdom and from there they found their way to various regions of the country. It is worth noting that, along with cities, villages too were involved in this, as attested to by the archaeological finds from *Nichbisi*, *Zemokhandaki*, *Atotsi*, *Dighomi*, *Zemoavchala*, *Lilo*, *Zghuderi*, etc. The participation of Iberia and Colchis in international trade is graphically illustrated by numismatic material as well. From the 1st c. AD Roman *aurei* entered the country, which – along with Augustus *denarii* soon became the principal tender. Regular trade and economic relations with the outer world is evidenced by the fact that in Iberia and Colchis the coins of nearly all Roman emperors have been discovered, beginning with Nero down to Valerian [Dundua, G., Dundua, T., 2006; 110-122]. The active trade and economic contacts of the population with the Roman world appear to have been followed by cultural relations too. This is reflected well on the monuments of material culture of Roman period Iberia and Colchis.

Separate elements of Roman architecture began to spread on a wider scale from the 2nd c. AD. The spread of the Classical Roman architectural system is indicated by the capitals, cornices and the character of their decor. Some elements of the adornment of the rock-cut halls of *Uplistsikhe*, namely, the caisson treatment of the ceiling, which finds analogies in Roman architecture (see, e.g. Maxentius, Constantine's basilicas, Caracalla's *therme*). A new variety of buildings – baths – appear in the cities. Interest attaches also to some changes in wall bricklaying that occurred in Roman architecture back in the 1st c. BC.

Representations made on glyptic and toreutic items, semantically reflective of Roman mythological themes, point to definite changes in the 1st - 3rd c. AD population of Iberia-Colchis. Particularly widespread are representations of Tyche and Fortuna, Fortuna-Isis, Minerva, Victoria, Apollo, Mars, Pluto, Mercury, Jupiter, Helios, Asclepius and Mithra, coexisting with local gods (e.g. *Armazi*, *Gatsi*, *Gaim*, *Zaden*). From the opening centuries of the new era Christianity spread in Iberia-Colchis. There was a bishopric at *Pitiunt* and a Christian commune in *Sebastopolis*, as attested to by a church and stele on the grave of a Christian Roman legionary, unearthed here. The stele bears the inscription: “*Christ powerful. Here lies Orestes, a brave legionary, please come.*” Christianity appears to have spread to *Gonio*. *Apsarus*, as attested to by the discovery here of fingerings with Christian symbols. Christianity appears to have spread intensively from the Roman Asia Minor provinces to Iberia as well, as evidenced by numerous artefacts. Apart from Colchis early Christian symbolism is attested to in the necropolis discovered in the *Mtkvari* and *Aragvi* valleys. After the aggrandizement of Sassanian Iran, Rome became the only ally of the Iberian kingdom in its struggle with the Sassanid state, which was probably instrumental in the proclamation of Christianity as the state religion in Iberia. This meant the ultimate siding of the Iberian kingdom with the Romans.

As a result of the stationing of Roman military units in littoral Colchis, this region became actively involved in the system of the Roman world. This process was primarily reflected in the diffusion of Roman manufacture. In particular, new products began to arrive in coastal Colchis from various centers of the Roman world: Italic fibulae, amphoras, red-gloss pottery, metal and glass wares characteristic of the entire Roman world. Similar products found their way into Central Europe [see Kropotkin, V., 1970].

In the 2nd - 3rd c. AD more import from the Roman world is attested to at the Black Sea strongholds: Pitiunt (*Bichvinta*), Sebastopolis (*Sokhumi*), Apsarus (*Gonio*), Phasis (*Poti*).

In the 2nd - 3rd c. AD the manufacture of the coastal centers of the Roman provinces of Asia Minor entered the Georgian littoral centers intensively. For example, *amphoras* of *Sinopean* provenance are attested to in large numbers at the city sites of *Pitiunt*, *Phasis* and *Sebastopolis*. The intensity of *Sinopean* import is suggested also by *monetarii*. In the cited period the littoral centers had loose contacts with Trapezus as well, as confirmed by numismatic material. Among the imported items found at the city sites glassware of Roman provinces is prominent. The bulk of metalware and adornments also came from the eastern provinces of Rome. For example, most items of the *Tsikhisdziri* and *Gonio* hoards, by their art-and-style features, fall within the circle of culture of Roman provinces [Inaishvili, N., 1993; Apakidze, A., 1947, 128; Lordkipanidze, O., Mikeladze, T., Khakhutaishvili, D., 1980]. The 3rd - 4th c. BC is characterized by a fresh flood of Roman manufacture. Interest attaches to the greenish incense burners brought to light at the cemetery of the *Bichvinta* city site, made in the glassworks of Cologne. West-Georgian archaeological material features such interesting specimens of Roman manufacture as gold and silver *falerae* – awards. e.g. an iron dagger with a gem on the hilt, found in burial #3 of *Kldeeti*; a silver armband with an image of Tyche-Fortuna, discovered in burial #345 of *Bichvinta*; a gold casing from *Gonio*. *Falerae* basically involved: fingerrings with gems, buckles, bracelets, daggers, cups, drinking-vessels, etc. In the imperial period *falerae* were awarded not only to individual legionaries and military units but mercenary fighters and local governors of pro-Roman orientation as well. Coins of Augustus, Antoninus Pius and Marcus Aurelius were unearthed in *Kldeeti* burials [Lomtadze, G., 1957]. Among the diverse archaeological material found on the territory of the *Gonio-Apsarus* city site the statuette of *Serapis* is of interest. From the 1st c. AD the cult of *Serapis* was popular in the entire Roman Empire, especially in Gaul, Spain, Dacia.

The peoples settled along the entire frontier perimeter of the Roman Empire were traditionally governed by local kings, preserving independence. Rome spared no diplomatic effort to establish friendly relations with these rulers, for the successes of the Empire were occasionally dependent on them. For their part, Roman military units played a certain stabilizing role in their surrounding world. In addition, separate elements of Roman culture spread in hinterland Colchis through the Romans.

The contingent of the Roman military units on the Colchian Black Sea littoral largely consisted of warriors from Greek and Asia Minor provinces and locals. This is evidenced by the inscriptions found at the city sites of *Sebastopolis* and *Pitiunt*. It is significant that a whole number of components of the material culture of the city-fortresses of the eastern Black Sea coast are identical with the culture of Roman Asia Minor. The bulk of Roman import was designed for supplying Roman garrisons. Logistic provision of these garrisons was effected from Trapezus, the latter being the chief base of the Roman Black Sea navy. Its role was especially enhanced after the *Samosata-Satala-Trapezus* highway was built in Domitian's time.

Romanization or the spread of elements of Roman culture in the eastern Black Sea region occurred in a specific way. Here the Romans found demographically fairly dense settlements. Furthermore, here at the time of Roman presence, as reported by Greco-Roman authors (Ptolemy, Arrian, Procopius) local indigenous population lived at coastal centers as well. From the mid - 1st c. AD, following the deployment of Roman garrisons, business contacts were gradually established with the locals. The local indigenous population and their rulers must have been on loyal terms with the administration of Roman city-fortresses. This union was based on principles of mutual cooperation and mutual benefit. The native population constituted a guarantee of the economic and political stability of the city-fortresses, being the

source of supplementing the labor force to the latter, as well as the source of supply with farming produce. The latter gave an impetus to the manufacture of local pottery, represented abundantly on the territory of *Pitiunt*, *Sebastopolis* and *Apsarus*. The native population had to perform certain military duties as well, as is evident from Arrian's treatise "Against the Alans": "Let the allied troops be deployed next to the hoplites, which are... the Trapezuntines, **Colchians** and Rize spearmen..." (Arrian, *Tactics*, 7).

Roman type hydraulic solution used in the construction of fortifications, lay and cultic structures, spread in the Colchian littoral from the 3rd c. AD and from the 4th c in the hinterland areas. From the same period, Roman type flattish square, fired bricks and circular ceramic slabs came into use – absolutely unknown in construction in the previous period. Square bricks were used in building the corners of structures. Thus, e.g. braces of double and triple brick masonry are evidenced in the 4th c. fortifications of *Tsebelda*, *Nokalakevi*, *Kutaisi*, *Tsikhisdziri*. The city-fortresses of the eastern Roman provinces were built of mixed masonry of bricks and stones. We find analogous masonry at city Sites of the northern Black Sea area: *Olbia*, *Tir*, *Khersonesus*. As to the square ceramic slabs, they were used for laying floors.

Roman influence is clearly visible in ceramic manufacture, primarily reflected in the 2nd - 4th c. One group of *montarii* also belongs to the category of clayware made under the influence of Roman pottery. The latter vessels differ from their Roman counterparts in clay composition. Ceramic handled lamps with a tube for the wick also belong to local imitations, made of local clay. Here imitations of jugs widespread throughout the Roman world were also made. Traditional varieties of local pottery coexisted along with imitations of Roman ceramics, quantitatively exceeding their imported counterparts.

Besides ceramic manufacture, the influence of Roman culture is seen in another sphere of artisanship. In connection with the wide spread of Roman type bow-shaped pins in the eastern Black Sea area from the 1st c. AD and the great demand for them, from the 3rd c. the so-called two-piece, and cruciform of roman culture were made locally from the 3rd c. The influence of Roman culture is noticeable in some varieties of arms as well. In particular, Roman type, square *scutum* shields, *gladium* type daggers, etc have been attested [see Gamkrelidze, G., 2002:39]. Along with the continuation and preservation of traditions of goldsmithery, a new, so-called cloisonné polychrome style spread in the jeweler's art of Georgia. Brilliant specimens of Georgian goldsmithery of the Roman period are created in this style: fingerrings adorned with colored stones, buckles, pendants, fibulae, etc from *Gonio*, *Kldeeti*, *Ureki*, *Tagiloni*, *Zghuderi* and *Mtskheta*. The urbanistic character of the cities of this period Iberia and Colchis, the architecture and principles of planning obeyed the general laws of city building that were accepted generally in the Classical world and Romanized East.

Thus, separate elements of Roman civilization appear to have occurred more or less intensively in the lowland and mountain regions of Georgia. These impulses are especially noticeable in the art of construction, ceramic production and in a whole number of components of material culture. In the mountain regions local traditions were very firm; hence radiation of Roman culture reached these regions with difficulty. Instead, the influence of Roman - Early Byzantine culture is felt clearly in the coastal zone – in the city fortresses. This is graphically illustrated by the fortresses built by the technique of *opus mixtum*.

In terms of cultural as well as socio-economic development the society of the plain of Iberia and Colchis was at a higher level than that of the mountain zone. Generally speaking, in the eastern Black Sea area we do not find such features that are characteristic of countries of the West European provinces of the Roman Empire (e.g. Germany, Britain, Gaul) [Golubtsova, E. (ed.), 1985:167-302]. Drastic Romanization of the native population and the rise of the so-called *complex culture* – mass spread of artisan products made in the Roman world – the impact here of Roman culture, as well as in the Eastern provinces of the empire appears to have been rather superficial here. The process of Romanization in

early Georgia took a peculiar, different course. Roman-European type culture did not emerge here, as the roots and influence of the so-called Eastern-Hellenistic culture were strong here.

By its historical destiny, Eastern Anatolia was for centuries closely linked to the *Transcaucasian* countries. A study of the archeological sites, written and epigraphic evidence – facts confirming the Romanization influence on Iberia and Colchis – shows that the achievements of Roman culture were manifested most graphically in the economy. Within a short period of the advent of the Romans here definite changes are primarily manifested in Iberia and Colchis in the sphere of trade. Following the cessation of hostilities in Iberia and Colchis by the Romans, the establishment of trade and economic contacts was facilitated by the favorable geopolitical situation of Transcaucasia in regard to the Classical world. This is clearly illustrated by the trade routes from the Classical world to countries of the Iranian world running through the territory of Iberia and Colchis. The use of these roads is attested to by archeological – numismatic discoveries. In the period of Romanization of Iberia and Colchis the ratio of foreign trade shows an increase, commodity production expands, foreign coins circulate in large numbers, and trade and artisan centers develop – primarily in the Roman fortified cities in the Black Sea region. Subsequently the influence of Roman culture on Iberia and Colchis is manifested clearer in various fields of local life, in particular in architecture, manufacture of pottery, various lines of artisanship. These processes acquire a more intensive character from 2nd c. AD.

The impact of Roman culture became especially strong in Iberia and Colchis in the 2nd - 4th c. AD. As to the path of spread of Roman culture, it must have occurred from the sea-littoral and Anatolia. Later, the influence of Roman-Early-Byzantine culture found more reflection in architecture. In particular the so-called Roman concrete, the *opus mixtum* masonry of the walls, rounded arches, peculiar capitals, contacts, the impact of the process of Romanization was felt more in the coastal cities and in Mtskheta, the political centre of the Iberian kingdom. Earlier, the diffusion of Hellenistic culture and its technical achievements in Colchis paved the way for the advent of the Romans in the Caucasus and the start of Romanization.

***

STAMPS OF ROMAN MILITARY UNITS AND POLITICAL SITUATION. The military-Political history is researched on the basis of a study of the available written sources and archaeological evidence of the cultural and historical development of Colchis and Iberia. From the sixties of the 1st c. BC, when the Georgian states first came in contact with Roman legions, and till the Roman Empire had ceased to exist, these states kept up close contacts. The study of the history of Roman-Georgian relations is of paramount significance to the political history of Georgia.

Modern Georgia lies in the central and western part of Transcaucasia. The political-economic situation of ancient Georgia differed in various periods.

The terrain of Colchis, and partly Iberia, bounded by mountains, created an advantageous defensive and military-strategic environment. Notable from this viewpoint is the assessment of the theatre of military operations in the Caucasus Mountains and adjacent territory, given by Lucius Licinius Lucullus, Roman general of the 1st c. BC (see Plutarch, *Lucullus*, 14). Significant information in this respect is also found in (Flavius) Arrian's written report to the Emperor Hadrian. Arrian visited the Black Sea littoral of Georgia as the emperor's military and administrative official (see his *Periplus Ponti*). The fragment of a stele with the inscription of Arrian: **HADR**[ian]...[castra in Sebastopoli curavit] **PER. FL**[avius]. **A**[rrian]. **LEG**[atum] discovered in *Suchumi (Sebastopolis)* [see Rostovtzeff, 1907] is notable too.

In studying of the military and political history of Georgia of the Roman period, alongside Greco-Latin authors, viz. Strabo's *Geography*, XI,3; Tacitus's *Annals*, VI,34; Appian's *HR*, XII, 94,103;

Arrian's *Periplus*, 8-11; Dio's *History of Rome*, XXXVII, LXX, the special significance is attached to the epigraphic monuments: Eshera 1st century BC; *Mtskheta* 75 AD, the so-called Vespasian's; the so-called Monumentum Ancyranum near Ankara; The Ostian Parsman II's; *Mtskheta's* so-called *Armazi bilingual*; the so-called *Shapur's* near *Istakhar*, inscriptions etc.

During the inspection tour of the Colchian littoral by Flavius Arrian, legate of the Emperor Hadrian, *Pityus* was an insignificant harbor (Arr., PPE, 18). As shown by archaeological excavations of recent years, at the end of the 1st c. AD. or in the second half of the 2nd century, the Romans built a temporary fortification in *Pityus*, the remains of which are presented well (wooden beams) in the central part of the castellum.

Ancient Georgia (Iberia-Colchis), lying at the juncture of Asia and Europe, was the arena of hostilities between military and political-economic forces of countries of Iranian-Parthian, on the one hand, and Roman orientation, on the other. Notwithstanding Rome's might, it failed to bring Colchis under control. Nor was this achieved by the hand of Aristarchus, Mithridates of Pergamum or Polemo. Lucullus's prediction to the effect that it was very difficult to subdue this region partly came true (see Plutarch, *Lucullus*, 14). Indeed, Inner Colchis, with its' gorges, hard-to-cross rivers must have not been easy to subjugate. This was compounded by aggressively inclined principalities and warlike mountain population. The Romans succeeded in establishing a definite control over the Black Sea littoral. The coastal cities must have served as their main strongholds in which – unlike Inner Colchis – the Greco-Roman economic and cultural influence was stronger. The Colchian littoral was the strategic and communication base indispensable for Rome to establish her influence in Asia Minor and the *Bosphorus*. The stamped bricks and slabs of Roman military units discovered in the eastern Black Sea area provide proof of their activities and of their presence at strategic points along the Colchian littoral, as well as to their participation in controlling the Caucasus region and ensuring the security of trade in the Black Sea littoral.

Stamps of Roman military units constitute a significant historical source. Archaeologically attested stamps of Roman legions and subdivisions provide documentary evidence for the place, time and function of the deployment of Roman units in one or another region of the Empire. Several stamps have been discovered on the eastern Black Sea littoral: Bichvinta (*Pityus/Pityunt* in ancient written sources - Strabo 11. 2. 14; Pliny *NH* 6. 16; Arrian *PPE* 27; etc.), the village of Moedani (Lanchkhuti district), the right bank of the River Supsa, and the village of Tsikhisdziri (Petra in Byzantine sources - Justinus *Nov.* 28) and Gonio (*Apsarus/Apsarunt* in Graeco-Roman written sources - Pliny *NH* 6. 12; Arrian *PPE*, 6, 9, 16; Anon. *PPE, 41* - Stephanus of Byzantium *s.v.*; etc.).

Archaeological study of the Bichvinta area revealed three fragments of stamped ceramic slabs of a Roman legion. One was found in a tower near Lake Inkiti, in a 2nd- 3rd-century level [Lordkipanidze O.1963, 105-06]. The slab is of local, reddish-brown clay, mould-made. The stamp is square-shaped. The letters are clearly legible: **LEG**. Another fragment was found in the area of the *castellum* of *Pityus*, in a level of the end of the 2nd c. AD. It is of local reddish-brown clay, mould-manufactured, with a square stamp. Part of the stamp has survived: **G** and **XV**. The third fragment was brought to light during the excavations of the western gate of the *castellum* - in a level of the 2nd -3rd centuries [Kiguradze *et al.* 1987, 88]. The slab is of local, reddish-brown clay, mould-made. Only the letter **G** survives on the square slab. Following analogies, these three stamps have been deciphered as **LEG[IO] XV [Apollinaris]**. Ceramic stamps and tiles, analogues of those of *Bichvinta* legion **XV**, have been discovered at *Satala*, which was the permanent station of this legion. They are precise analogues of the *Bichvinta* stamps. As it is known, in connection with the imminent conflict and the Alans becoming more restless, legion XV was transferred in AD 74 from Pannonia. From that time until the 5th century, the legion was situated in *Satala*, on the border of *Eastern Cappadocia*. Later, troops of legions XII and XV were deployed in

Anatolian cities too [Elinitzki, 1950, 194.] During the reign of the emperor Vespasian, legion XII was transferred from Syria to *Cappadocia*, and later, in the time of the emperor Titus, to *Melitene* [Maksimova, 1965, 316]. Under Domitian troops of legion XII *Fulminata* appeared in Albania too - as a separate detachment together with Iberians. Some scholars consider Iberia - along with Colchis - to have been one of the bases of legion XII in Vespasian's time. In their view, Roman military units were stationed in *Mtskheta* as well [Kudryavtsev 1949, 60]. There also is an opposite view according to which a Roman garrison was not stationed in the Iberian capital *Mtskheta*. Indeed, to date stamps of Roman military units have so far not been discovered in *Mtskheta*. However, Roman participation in the fortification work in *Mtskheta* cannot be doubted, as is clearly demonstrated by an inscription of Vespasian, dated to AD 75 and brought to light in *Mtskheta*: “*Let this wall stand firmly for the king of Iberia, Mithridates, the friend of Caesar and for the Iberian people, ally of the Romans*” [Tsereteli 1958, 5-20].

The inscribed stele appears to have been set up in *Mtskheta* in the name of the Roman emperor. Notably enough, Roman-type building materials - fired bricks, ceramic slabs, lime mortar and Roman construction techniques gained ground in Colchis and Iberia.

During the inspection tour of the Colchian littoral, by Flavius Arrian, legate of the emperor Hadrian, *Pityus* was an insignificant harbor (*PPE* 18). As excavation has shown, at the end of the 1st century AD, or in the second half of the 2nd century, the Romans built a temporary fortification in *Pityus*, the remains of which are well preserved (wooden beams) in the central part of the *castellum*. *Pityus* claimed the special attention of Romans from the AD 130s, confirmed by the discovery of a Latin inscription in the area of the stronghold saying that a permanent garrison was stationed in *Pityus* between the years 135 and 152. The building of a stone fortification structure must have been commenced in the same period, with the participation of the unit of construction engineers of legion XV. Judging by the dimensions of the *castellum* (150 x 170 m), the garrison of the *Pityus* legion XV would not have exceeded one cohort. As evidenced by the part of a *ballista* axle, discovered in the 3rd -4th c. level, the garrison was equipped with stone-throwing machines. According to Tacitus, legion XV was armed with large machines for hurling (*Ann.* 3. 23). *Ballistae*, *onagers* and *catapults* constituted the technical equipment of legions alone; hence, it should be conjectured that a legionary cohort was stationed at *Pityus*.

A fragment of a stamped slab of a Roman military unit, discovered in the area of a fortification building in *Moedani* is identical with the *Pityus* stamped slabs. The slab is square, cast in a mould and of reddish-brown clay. Three letters survive: **LEG**. The slab may have belonged to legion XV. This Roman stamped brick discovered in *Moedani* may have belonged to the military unit that guarded the approaches to the *Phasis* stronghold. Arrian wrote that *Phasis* was fortified so well that no one could approach it (*PPE* 9). For archaeological evidence on *Phasis*, see [Gamkrelidze 2001]. In Arrian's words, 400 fighters were stationed in the brick-built *Phasis* fortress. In the view of some scholars, the *Phasis* garrison may not have been legionary, for numerically it was almost part of a military unit. The garrison of *Phasis*, which corresponded to one cohort rather than two maniples, both quantitatively and qualitatively must have been of the type akin to modern “*commandos*”. However, in Arrian's words, the *Phasis* garrison was equipped with *ballistae*, which means that this garrison was legionary as well.

The fragment of stamped brick of a Roman legion discovered in *Tsikhisdziri* (*Petra*) is of a relatively different content. It was found in the area of the former fort in *Tsikhisdziri*, *Kobuleti* municipality. It may be generally dated to the 3rd - 4th centuries - according to the latest archaeological evidence, *Petra-Tsikhisdziri* appears to have been restored in the same period. The *Tsikhisdziri* brick is of square form, cast in a mould, and of reddish-brown clay. The letters are clearly legible: **VEX.FA**. Most

scholars have deciphered the stamp as: *Vex [illationes Legionis XII] et XV A [Pollinaris]* [Kiguradze et al. 1987, 88]. Recently it has been deciphered: **VEX [illation] FA [siana]**. Accordingly, the Petra stamped brick must have been made in the workshop of the Phasis garrison, while the latter garrison may have been *Pedites singulares* or a special construction unit, which manufactured building material for the other Black Sea forts [Speidel 1985b, 139]. Notably enough, the stamped bricks or ceramic slabs, discovered in the northern Black Sea area, point to the traditional construction activity of the legion's vexillation; besides, a 2nd - century Latin inscription tells us about the construction activity of vexillations of legions XII and XV. Thus, participation of separate vexillations of the legions in the construction of the Petra fortress should not be ruled out. At the time under discussion, a small Roman military unit must have been situated at Petra.

As to *Apsarus (Gonio)*, researchers continue to make use of Arrian's report on the number and character of its garrison: "five speirai are stationed at Apsarus" (*PPE* 6), traditionally translated as five cohorts or half a legion [Latyshev 1904, 207]. Accordingly, the majority of scholars have considered the Roman military units of Apsarus to have a legionary garrison. But the fragment of a papyrus discovered in the Fayum and, which is most important, the stamped brick of a Roman military unit found in Gonio, have shed light on this vague issue. The papyrus fragment, dated to the 2nd century, refers to *Martialus*, a veteran of cohort II, named after Claudius and stationed at Apsarus [Speidel 1985, 178]. The validity of this evidence is confirmed by the stamped brick fragment found in the central part of the *castellum* of Apsarus in a level of the 1st - 2nd c. The brick is local, fired, of reddish-brown clay, cast in a mould; while the stamp is square, the letters being legible - **CO II**. The stamp is deciphered as: **CO[HORS] II [Claudiana]**. It is known that this was an auxiliary cohort deployed in Cappadocia in the mid- 2nd century. The other four cohorts named by Arrian in Apsarus are also considered to have been auxiliaries. It is notable that Arrian's *speira*, too, is a direct translation of the Latin *maniple*, being equal to one-third of a cohort or a unit of 150-200 men. As five *speirai* in theory form one and a half *cohorts*, the troops must have numbered 1000, which fully accords with the capacity of the *castellum* of Apsarus. Based on its dimensions (195 x 245 m), the Apsarus fort would have accommodated 1000 soldiers, which was a fairly large force to garrison Apsarus. It should be noted that this garrison far exceeded in number those of *Phasis, Sebastopolis and Pityus*. This points to the special importance of *Apsarus* in the system of frontier fortification of the Black Sea and the Caucasus.

Thus, the stamped bricks and slabs of Roman military units discovered in the eastern Black Sea area provide documentary proof of the activities of such units and of their presence at strategic points along the Colchian littoral, as well as their participation in controlling the Caucasus region the Black Sea coast (On the Romans on the Colchian Black Sea coast, see [Lekvinadze 1969; Braund 1994, 171-204]).

The expansion of the Roman – followed by the annexation of the Black Sea littoral – also proved negative for Colchis. Colchis turned into an arena of hostilities between the Kingdom of Pontus and Rome, the latter exerting a definite influence on the development of Colchis, and later of Iberia. On the one hand, this influence proved negative, for the littoral fell under the political influence of Rome, while in some regions – owing to Rome's flexible policy – the situation grew unstable, ending subsequently in the development of — principalities – semi-dependent on Rome (e.g. the *Lazica, Saniges, Heniochi, Apsiles, Abazgoi*; see Arrian's *Periplus*, 11). On the other hand, Rome – a highly developed, advanced state of the period – played a somewhat positive role: in particular, the local population became closely acquainted with the progressive Roman culture; Roman commercial capital appeared in the coastal cities; acquaintance was made with new war tactics and technology. Much wealth entered the country, bringing about economic advance and an accelerated tempo of development of manufacture. Notably enough, the frequent military operations in Colchis optimum stress situations, calling for quick resolutions of organizational questions, contributed to the social consolidation of the local population.

Eastern Black Sea used to play an important role in geopolitical space of Roman Empire. In the middle 1st c. AD. a special Pontus-Caucasian frontier system was formed in order to serve the purpose of reinforcement of Roman positions in the Caucasus and to take the Northern Caucasus region under good control as well. However, these tasks were not always handled by means of mentioned above system, therefore, the role of Pontus- Caucasian frontier system used to vary time to time. In the 1st - 2nd c. AD. Pontus-Caucasian defense system is under formation process. This process was finalized after modernization of the Eastern frontier of the Empire in the 2nd - 3rd c. AD. and Roman military forces had entered *Pityus*. Pontus-Caucasian frontier system indeed provided security at the remote Northern Caucasian frontiers of the Roman Empire and facilitated establishment of Roman positions in the Caucasian Region overall. In the middle of the 3rd c. AD. the system ceased its existence and its recovery and renovation became possible only in the 3rd - 4th c. AD.

At the end of the 4th c. AD. the positions of Pontus-Caucasian frontier-defense was weakened and they were limited to castles in *Apsarus-Sebastopolis* only. *Phasis*, *Apsarus*, *Sebastopolis* and *Pityus* remained coastal military type towns within the Pontus-Caucasian frontier-defense system during the 1st c. AD. From the second half of the 3rd c. AD. these towns developed into important trading points and in some cases cultural-educational (*Phasis*) and religion (*Pityus*) centers.

Along with the organizational formation of Pontus-Caucasian frontier-defense system and consequent enlargement of military forces the flow of Roman import increased significantly in Colchis (ceramics, glassware, metal, etc., mainly dominated by Asia Minor products). Transportation of import production was carried out through the Sea passage. Products were mostly oriented for use of Roman military units. The provision of logistic support for them used to arrive by means of the central system, from Trapezus in the 2nd - 3rd c. AD. from Antioch in the 4th c. AD. The level of Roman influence varied through the regions of Colchis. It was more visible along the coastal line near the settlements around castellums. The process of Romanisation of local population, usually so characteristic of provinces of Roman Empire, is not observed on Eastern Black Sea coast in the period of the 1st - 4th c. AD.

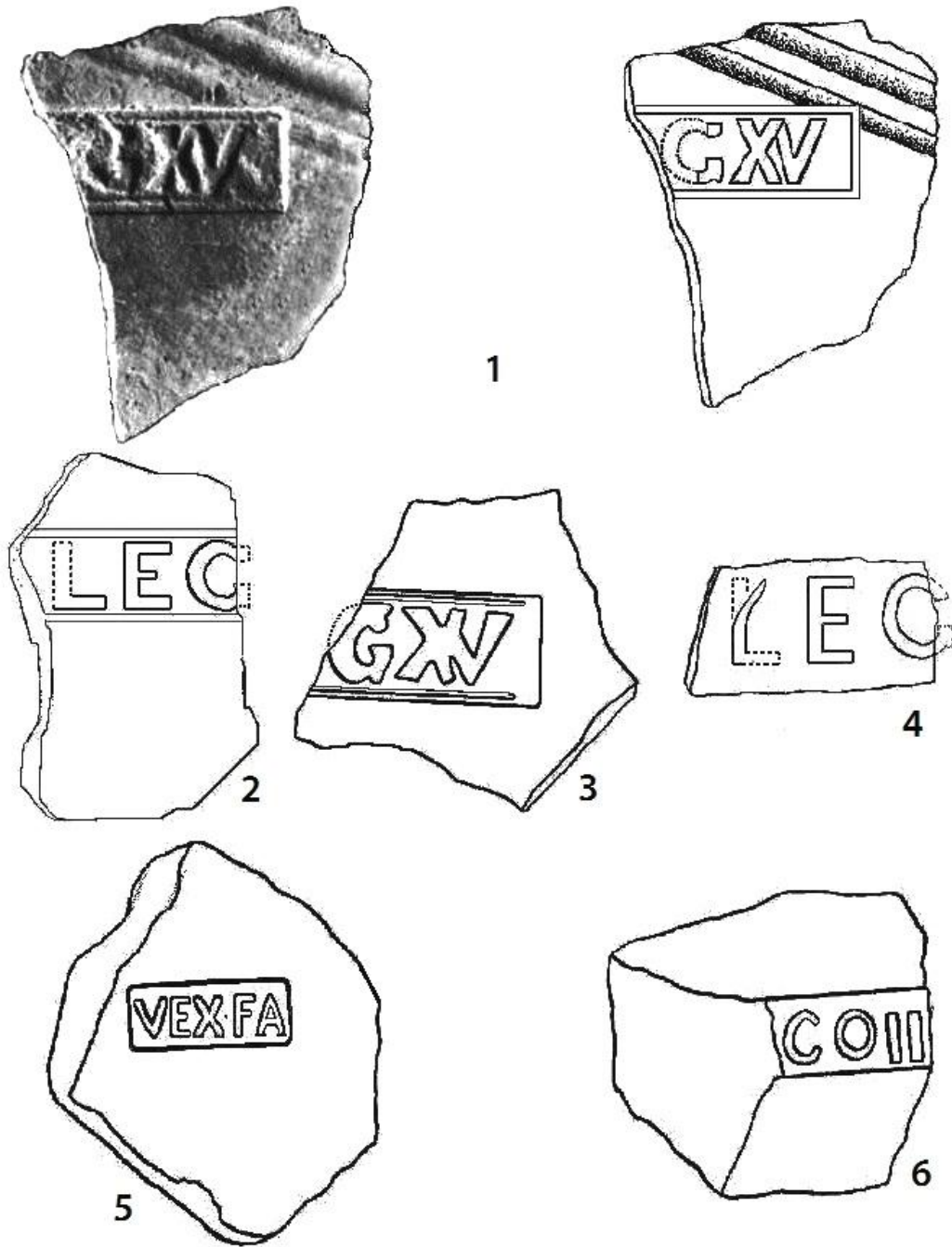
Joining of the Eastern Black Sea coast to the Roman common frontier- defense system contributed to the introduction of elements of advanced Roman culture into local culture, promoted the military, political, economic stability of Black Sea coastal towns and its surrounding area, invasions of Northern Caucasian tribes ceased. Roman traditions significantly defined historical-cultural direction of ancient Georgia which finally was oriented towards the Christian world.

References:

- Amiranashvili, A., 1935: *Новая находка в низовьях р. Ингури*, Тбилиси, 1935.
 Apakidze, A., Gobejishvili, G., Kalandadze, A., Lomtadze, G., 1955: *მცხეთა I*, თბ.
 Apakidze, A., 1947: *გვიანანტიკური...*, საქ. მუზეუმის მოამბე. თბ. XIV. გვ. 85-112.
 Berdzenishvili, K., Puturidze, R., 1975: *ბიჭვინთის... დიდი პიტოუნტი*, I, თბ., გვ. 33-43.
 Bokshanin, A., 1966: *Парфия и Рим*, ч. II, Мос., 1966.
 Braund, D., Javakhishvili, K., Nemsadze, G. 2009, *The Treasures of Zghuderi*, Тб.
 Braund, D., 1991: *Римское присутствие в Колхиде и Иберии*. ВДИ, 4, с. 34-52.
 Dundua, G., Dundua, T., 2006: *ქართული ნუმიზმატიკა*, თბ.
 Elnitski, L., 1950: *Severoprish. zametki. VDI, 1*, 188-97. Мос. (in Russian).
 Furtwängler, A., Gagoshidze I., Löhr H., Ludwig N. 2008: *Iberia and Rome*, Mainz.
 Gamkrelidze, G., 1989: *მითრიდატე...*, საქ. მეცნ. აკად. "მაცნე", №2, გვ. 59-69.

- Gamkrelidze, G., 1992: *К археологии долины Фасиса*, изд. "Мецниереба", Тб.
- Gamkrelidze, G., Todua, T. 2006: რომის სამხედრო-პოლიტი. ექსპანსია საქართვეკ., თბ.
- Gamkrelidze, G., 2009: *The land of Colchis...*, Journal Iberia-Colchis, #5, pp. 175-194.
- Golubtsova, E., (ред.) 1985: *Культура Древнего Рима*, т. II, Мос.
- Hopkins, A., (ed.), 2003: *Globalization in World History*. New York, pp. 4- 9.
- Inaishvili, N., 1993: ციხისძირის ახ.წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები, თბ.
- Kiguradze, N., Lordkipanidze G., Todua T. 1987: *Kleima XV leg.*, VDI, 2, 88.
- Kropotkin, V., 1970: *Римские...*, *Свод арх. источников*, выпуск Д1-27. Мос.
- Kruglikova, I., 1986: *Боспор в позднеантичное время*, Мос.
- Khalvashi, M.**, 2002: გონიო-..., გონიო-ავსაროსი, III, თბი., გვ. 36-43.
- Latyshev, V.**, 1904-1906: *Scylhica et Caucasia*, book I and II, St.-Petersburg.
- Livio Zerbini**, Gela Gamkrelidze, Temu Todu, 2012: *I Romani nella Terra del Vello d'Oro* (La Colchide e l'Iberia in età romana), „**Rubettino**“.
- Lomtadze, G., 1957: კლდეების სამაროვანი, თბ.
- Lordkipanidze, G., 1991: ბიჭვინთის ნაქალაქარი, თბ.
- Lordkipanidze, O., 1963: *Inkitis thbis. MSKA*. III, Тб., 97-106. (in Georgian).
- Lordkipanidze, O., 1962: ბიჭვინთის..., საქ. მეცნ. აკად. მოამბე. 1, თბ., გვ. 231-255.
- Lordkipanidze, O., Mikeladze, T., Khakhutaishvili, D., 1980: გონიოს განძი, თბ.
- Lordkipanidze, O., 1964: *Италийские...*, Сов. археология., Мос., 1. с. 91-97.
- Lordkipanidze, M., 1954-56: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეგმები, I-III, თბ.
- Mamuladze, Sh., Kakhidze, A., Kakhidze, E., 2007: *Gonio-Apsarus*, Tbilisi.
- Mamuladze, Sh., Kakhidze, E., Khalvashi, M., 2009: გონიო-ავსაროსი, VIII, ბათუმი, გვ. 107-130.
- Machabeli, K., 1983: ძველი საქართველოს ვერცხლი, თბ.
- Maksimova, M., 1957: *Античные города юго-восточного Причерноморья*, Мос./Лен.
- Matthew, D., Garland, L. 2005: *Ancient Rome: From the Early Republic to the Assassination of Julius Caesar*. New York, pp. 134-46.
- Melikishvili, G., 1959: *К истории древней Грузии*, Tbilisi, (in Russian).
- Mtskheta* (მცხეთა), II – XI, ავაქიძე ან. (რედ.), კრებ., თბ.
- Odisheli, M., 2013: *Georgia in Roman Times* (1st to 4th c. AD), Hadrian: Art, Politics & Economy, British Museum, Research Publication #175. pp. 148-164.
- Mitford, T., 1975: *Cappadocia and Arm. romischen Welt*, II.2.7.
- Puturidze, R., 1959: გვიანანტიკური..., მასალები საქ. და კავკასიის ისტ., II, გვ. 54-94.
- Ranovich, A., 1949: *Восточные провинции Римской империи I-III вв.*, Мос.
- Robinson, H., 1959: *Pottery of the Roman period* (In Athenian Agora), V, Princeton.
- Saprykin, S., 1981: *Cherepitsa s kleimami leg. Khersoncsa*. KSIA, 168, 58.
- Speidel, M., 1985: *Kavkasiis sazgvani*, II s., Matsne, I, 134-1 40. (in Georgian).
- Speidel, M., Todua, T. 1988: *Three inscriptions from Pityus on the Caucasus frontier. Sonderdruck aus dem Saalburg Jahrbuch*, 44, 56 -58.
- Shelov, D., 1981: *Римляне в Северном Причерноморье во II в. н.э.* – ВДИ, 4. с. с. 82-87.
- Shelton, J., 1998: *As The Romans Did: A Sourcebook in Roman Social History*. New York-Oxford U. 20.
- Todua, T., 2003: რომაული სამყარო და კოლხეთი, თბ.
- Vermeule, C., 1974: *Greek and Roman sculpture in gold and silver*, Boston.
- Tsitlanadze, L., 1973: არქ. აღმოჩენები ლიაში. – ძეგლის მეგობარი, 33, თბ., გვ. 23-28.
- Tsereteli, G., 1958: *Mtskhitis tsartsera vespasianes khanisa*, Tbilisi. (in Georgian).
- Zaqaraia, P., Kapanadze, T., 1991: ციხეგოჯი-არქეოპოლისის ხუროთმოძღვრება თბ.

რომაული დამღების ჩანახატები:
1, 2, 3, - ბიჭვინთის ნაქალაქარიდან; 4 - „მოედანიდან“; 5 - ციხისძირის
ნაქალაქარიდან; 6 - გონიოს ნაქალაქარიდან.

The drawings of Roman stamps:
1, 2, 3, - From *Pitiunt (Bichvinta)* city-site. 4 - From *Moedani* city-site.
5 - From *Tsikhisdziri* city-site. 6 - From *Apsarus (Gonio)*

ე.წ. ვესპასიანეს წარწერა; ზომა -
 126 X 116; აღმოჩნდა არმაზციხესა
 და მუხათგვერდს შორის
 (მცხეთასთან); თარიღი - ახ.წ. 75-
 79 წწ.; ინახება — საქართველოს
 ეროვნულ მუზეუმში.

The inscription of Vespasianus
 (stone 126 X 116cm). Was found
Armaztsikhe and *Mukhatgverdi*
 (*Mtskheta* municipality).
 Date - 75-79 AD. Preserved –
 Georgian National Museum.

აგურის ფრაგმენტი, აღმოჩნდა ბიჭვინთის
ნაქალაქარზე; თარიღი — ახ.წ.III ს.; ინახება —
საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Ceramic tile. Found at *Bichvinta* city-site
(*Gagra* municipality). Date - 3rd c. AD. Preserved -
Georgian National Museum.

ჯიხვის ფიგურა, ბრინჯაოსი; აღმოჩნდა — წიფნარისძირის
ნეკროპოლში (დუშეთის მუნიცი.); თარიღდება — ახ.წ. I ს.;
ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The figure of mouflon (bronze). Discovered – *Tsipnarisdziri*
necropolis (*Dusheti* municipality). Date - 1st c. AD.
Preserved at Georgian National Museum.

კალმისტრები, ბრინჯაოსი; აღმოჩნდა სვეტიცხოვლის ტაძართან გათხრილ ნეკროპოლში; თარიღდება – ახ.წ. III ს. ინახება – საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Pens (bronze). Discovered near the *Svetitskhoveli* Cathedral (*Mtskheta* municipality). Date - 3rd c. AD.

Preserved - Georgian National Museum.

პიედესტალი, ქვის; ზომა —70 X 71 X 30სმ; აღმოჩნდა არმაზციხეზე
გათხრილ ტაძარში; თარიღი - ახ.წ. IIIს.; ინახება - მცხეთის მუზეუმში.

Pedestal (stone -70 X 71X30cm.). Was found at *Armaztsikhe* city-site
temple (*Mtskheta* municipality). Date - 3rd c. AD. Preserved at
Mtskheta museum.

ფიალა სიუხვისყანნიანი ქალის გამოსახულებით (ვერცხლი d-25სმ; აღმოჩნდა არმაზისხევის №6 სამარხში; თარიღდება ახ.წ. III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Cup (*Phiala* in Georgian), with the depiction of cornucopia (gilt silver, diameter -25cm). Was found at *Armaziskhevi* (*Mtskheta* municipality). Date - 2nd c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

ტახტის ფეხები(ვერცხლი); აღმოჩნდა არმაზციხის(ბაგინეთის) გათხრისას;
თარიღდება — ახ.წ. IIIს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Throne legs (silver). Discovered — *Armaztsikhe* (Mtskheta municipality).

Date - 3rd c. AD. Preserved at the Georgian National Museum.

კელის მხატვრობის ფრაგმენტი ქალის გამოსახულებით; ბათქაშის შელესილობა; აღმოჩენილია არმაზციხის ერთ-ერთ ნაგებობაში (მცხეთის მუნიციპალიტეტი); თარიღი - ახ.წ. I ს.; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The fragment of fresco with the depiction a woman.
Plastering in one of buildings at *Armaztsikhe* (*Mtskheta* municipality). Date - 1st c. AD. Preserved at Georgian National Museum.

საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე აღმოჩენილი რომაული მონეტები; ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Roman golden and silver coins found at archaeological sites of Georgia. Preserved - Georgian National Museum.

მცირე საკურთხეველი; აღმოჩნდა სამთავროს ნეკროპოლთან (მცხეთა); თარიღი - ახ.წ. III ს.; საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The small altar. Was found at *Samtavro* necropolis (*Mtskheta* municipality). Date - 3rd c. AD. Preserved - Georgian National Museum (The Center of Archaeology).

მოზაიკის ფრაგმენტი; დიონისეს გამოსახულებით; აღმოჩნდა ძალისის ნაქალაქარში; თარიღი — ახ.წ. IIIს.; ინახება იქვე, სოფ. ძალისში.

The fragment of mosaic (arranged from colored small stones). With the depiction of Dionysus, was revealed at the *Dzalisa* City-site (*Mtskheta* municipality). Date- 3rdc. AD. Preserved at the site – v. *Dzalisi*.

მოზაიკის ფრაგმენტი; აღმოჩნდა სოფ. შუხუთში (ლანჩხუთის მუნიცი.);
თარიღი — ახ.წ. IVს.

The fragment of mosaic. Discovered – v. *Shukhuti* (*Lanchkhuti* municipality).

Date- 4th c. AD. Preserved at the v. *Shukhuti*.

მოზაიკის ფრაგმენტი; აღმოჩნდა ბიჭვინთის ნაქალაქარზე;
თარიღი — ახ.წ. IVს.

The fragment of mosaic. Discovered – *Bichvinta-Pitiunt*
city-site (*Gagra* municipality). Date – 4thc. AD.
Preserved - Georgian National Museum.

ფიალა ვერცხლის, ჭაბუკის გამოსახულებით; d - 21სმ; არმაზისხევის სამეფო ნეკროპოლიდან; სამარხი №1 (მცხეთის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

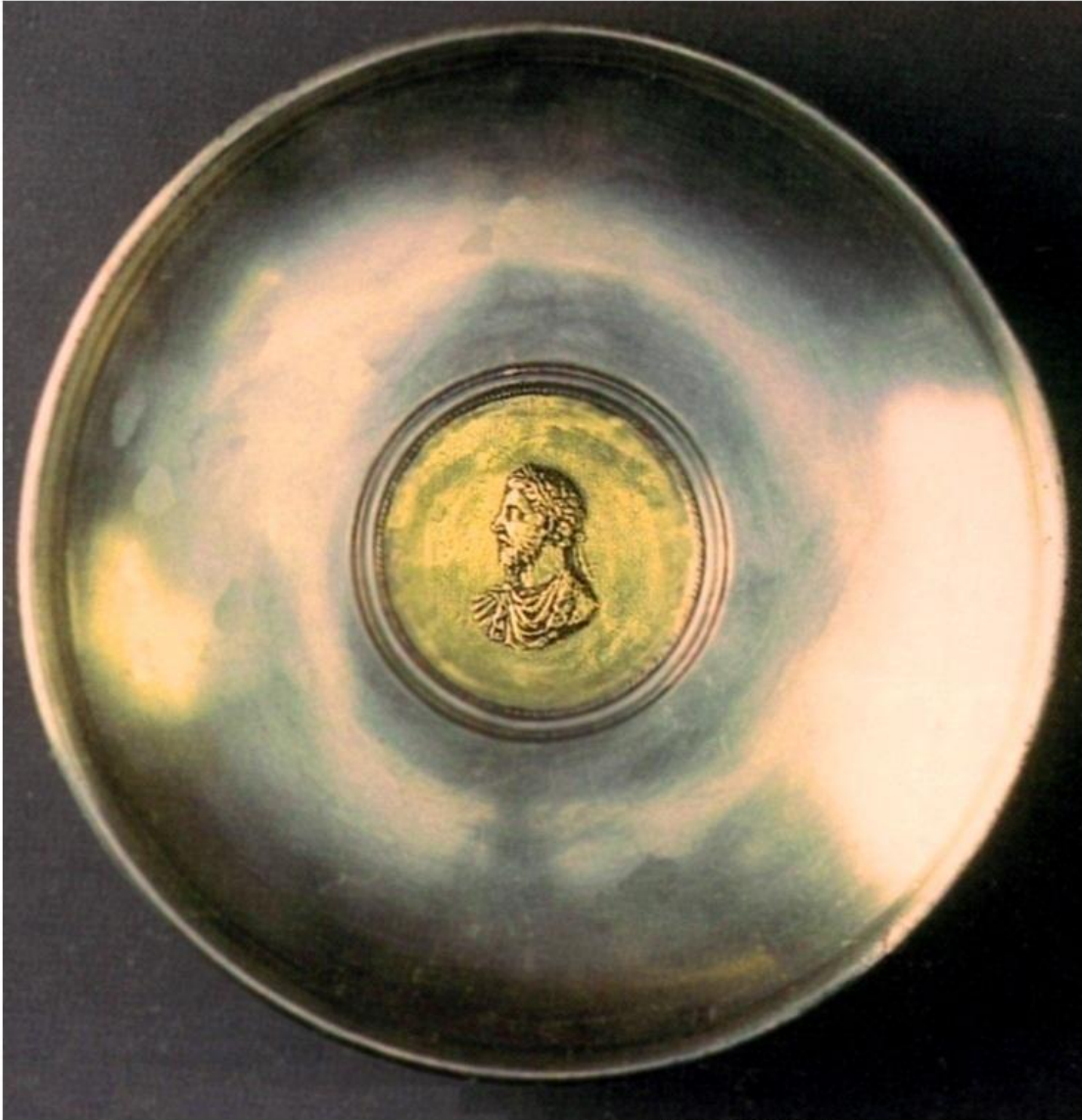
Cup (*Phiala* in Georgian), with the bas-relief of the young man (silver, d - 21 cm). Was found at *Armaziskhevi* Royal necropolis, burial #1 (*Mtskheta* municipality). Date - 2nd c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

ფიალა ვერცხლის, მამაკაცის ბიუსტით, დ - 22,5სმ; აღმოჩნდა არმაზისხევის სამეფო ნეკროპოლში, სამარხი №6 (მცხეთის მუნიცი.); თარიღდება ახ.წ. III ს. ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Cup (*Phiala* in Georgian), with the bust of the man (silver, d – 22,5cm).
Was found at *Armaziskhevi* Royal necropolis, burial #6 (*Mtskheta* municipality). Date -2nd c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

ფიალა ვერცხლის, იპერატორ მარკუს ავრელიუსის (121 - 180წწ) ბარელიეფით;
დიამეტრი — 20 სმ.; აღმოჩნდა არმაზციხის ნაგებობაში (მცხეთის მუნიციპალიტეტი);
თარიღდება ახ.წ. II საუკუნით; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Cup (*Phiala* in Georgian, silver, d – 20 cm), with the Bas-relief of the Emperor Marcus Avrelius (121-180 AD). Was found at *Armaztsikhe* (*Mtskheta* municipality). Date – 2nd c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

პატერა (ვერცხლის, d - 22,6 სმ); აღმოჩნდა არმაზისხევის
ნეკროპოლში (მცხეთის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III.;
ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Patera (silver, d – 22,6cm). Was found at *Armaziskhevi*, burial#6
(*Mtskheta* municipality). Date – 2nd c.AD. Preserved - Georgian
National Museum.

თასი ვერცხლის, არნივის გამოსახულებით; აღმოჩნდა არაგვისპირის ნეკროპოლში (დუშეთის მუნიცი.); თარიღი – ახ.წ.III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Bowl (silver, d – 21cm) with the depiction of the eagle. Was found at *Aragvispiri* necropolis (*Dusheti* municipality). Date – 3rd c.AD. Preserved - Georgian National Museum.

თასი (ვერცხლის, d – 9,5სმ); აღმოჩნდა არმაზციხის ნაქალაქარზე (მცხეთის მუნიცი.); თარიღი – ახ.წ. III ს.; ინახება – საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Bowl (silver, d – 9,5cm). Was found during the excavation of *Armaztsikhe* city-site (*Mtskheta* municipality). Date – 3rd c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

ჭურჭელი ვერცხლის; აღმოჩნდა მცხეთის მდიდრულ ნეკროპოლში;
თარიღდება — ახ.წ. II-III სს.; ინახება – საქართველოს ეროვნულ
მუზეუმში.

Vessels, silver. Was found during the excavation of the rich necropolis
of *Mtskheta* (*Mtskheta* municipality). Date – 2nd - 3rd c. AD.

Preserved - Georgian National Museum.

რიტონი, ვერცხლის, სოფ. გომიდან (ონის მუნიცი.);
თარიღი — ახ.წ.ს.; ინახება — ქუთაისის მუზეუმში.

Rhython, silver, was found in the v. *Gomi* (*Oni* municipality).

Date – 1st c. AD. Preserved - *Kutaisi* Museum.

თასი (ვერცხლის, d – 8,07სმ); აღმოჩნდა სოფ. ხაიშში (სვანეთი); თარიღი — ახ.წ. I ს.; ინახება – საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Bowl (silver, d – 8,07cm). Was found in the village *Khaishi* (*Svaneti*). Date – 1st c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

სინი (ბრინჯაო, 22 X 16სმ); აღმოჩნდა სამთავროს ნეკროპოლის სამხრეთით მდებარე სამარეში (მცხეთა); თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Saucer (bronze, 22 X 16cm). Was found in the burial to the south of *Samtavro* necropolis (*Mtskheta* municipality). Date – 2nd c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

ხის ყუთის ვერცხლის მორთულობის ფრაგმენტი; აღმოჩნდა სამთავროს ნეკროპოლის სამხრეთით მდებარე სამარეში (მცხეთა); თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The fragment (silver) covering of wooden box, was found in the burial to the south of *Samtavro* necropolis (*Mtskheta* municipality). Date - 2nd c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

ბეჭედი ოქროსი ალმადინის კამეით, რომელზედაც მამაკაცის თავია გამოსახული; აღმოჩნდა სამთავროს ნეკროპოლის სამხრეთით მდებარე სამარეში (მცხეთა); თარიღი — ახ.წ. II ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Ring, gold, the head of a man is depiction on the almandine cameo. Was found in the burial to the south of *Samtavro* necropolis (*Mtskheta* municipality).

Date – 2nd c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

საყურე ოქროსი, წითელი თვლებით, არმაზისხევის სამეფო ნეკროპოლიდან (მცხეთა); თარიღი — ახ.წ. II ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Ear-rings, gold, decorated with red stones, was found at *Armaziskhevi* royal necropolis (Mtskheta municipality). Date – 2nd c. AD. Preserved – Georgian National Museum.

აგრაფი, ოქროსი, აქატის თვლით; აღმოჩნდა ურეკის
ნეკროპოლში; თარიღი — ახ.წ. II ს.; ინახება —
საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Agrafe, gold, decorated with acate. Was found from
Ureki necropolis (*Ozurgeti* municipality). Date – 2nd
c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

ყელსაბამი ოქროსი, არმაზისხევის სამეფო
ნეკროპოლიდან (მცხეთა); თარიღი — ახ.წ. III ს.;
ინახება – საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Necklace, gold, decorated with precious stones.

Was found at *Armaziskhevi* royal necropolis
(*Mtskheta* municipality). Date – 2ndc. AD.

Preserved – Georgian National Museum.

სამაჯური ოქროსი; არმაზისხევის სამეფო ნეკროპოლიდან (მცხეთა);
თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Bracelet, gold. Was found at *Armaziskhevi* royal necropolis (*Mtskheta* municipality). Date – 2ndc. AD. Preserved – Georgian National Museum.

ყელსაბამი, ოქროსი, არმაზისხევის სამეფო
ნეკროპოლიდან(მცხეთის მუნიცი.); თარიღდება
ახ.წ. III ს.; საქართველოს ეროვნული მუზეუმი.

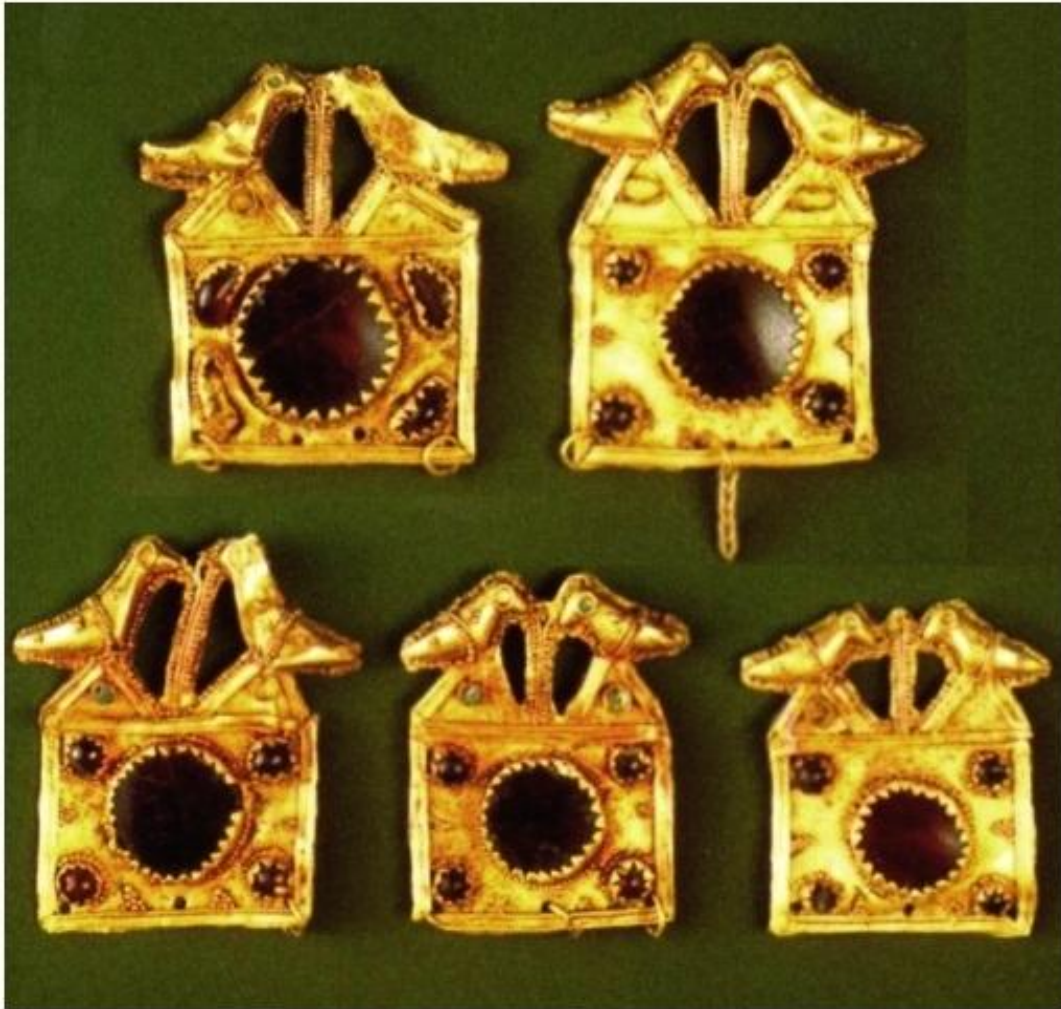
Necklace (gold), with the *gem*. Discovered at Armazi-
skhevi royal necropolis (Mtskheta municipaliti).
Date - 2nd c. AD. Preserved - Georgian National Museum.

ყელსაბამი ოქროსი, არმაზისხევის
სამეფო ნეკროპოლიდან (მცხეთა);
თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება —
საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Necklace, gold, with the depiction of
ram. Was found at *Armaziskhevi* royal
necropolis (*Mtskheta* municipality). Date
– 2nd c. AD. Preserved – Georgian
National Museum.

ბალთები ოქროსი; აღმოჩნდა კლდეეთის ნეკროპოლში
(ზესტაფონის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. II ს.; ინახება —
საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

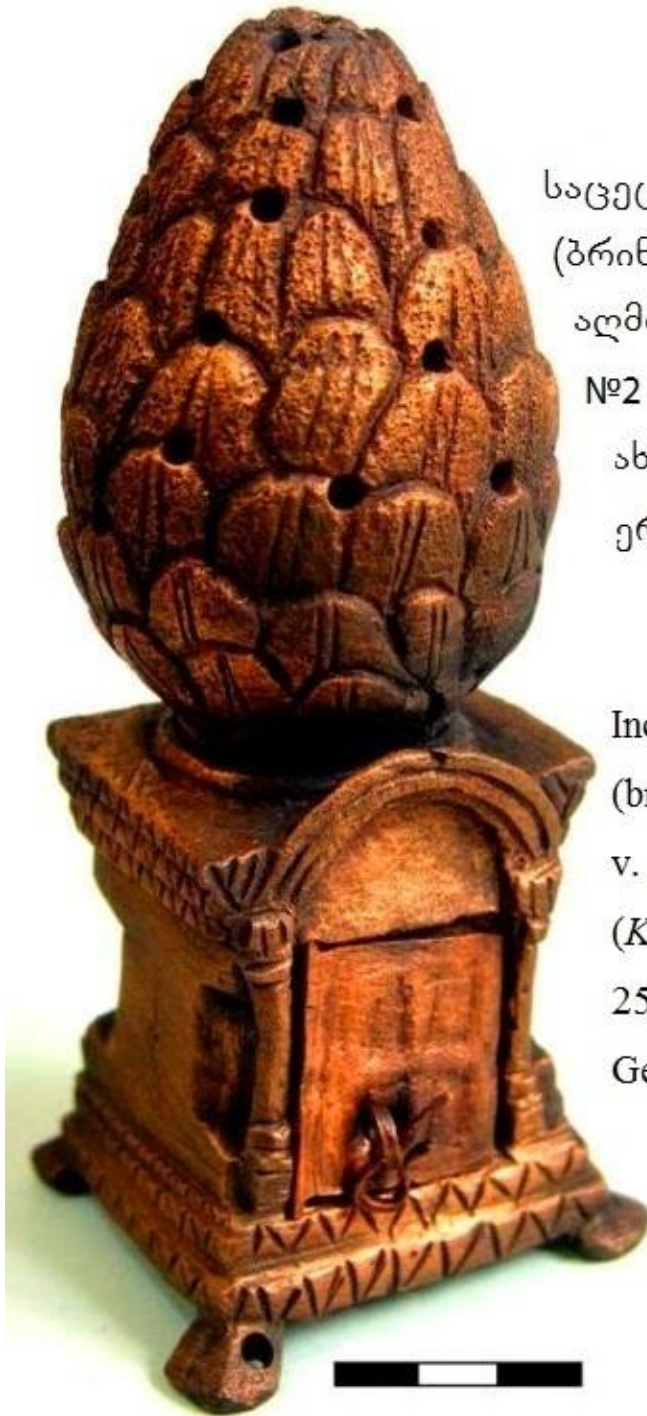
Buckles, gold, decorated with red stones, was found at the
Kldeeti necropolis (*Zestafoni* municipality). Date – 2nd c. AD.
Preserved – Georgian National Museum.

მედალიონები ოქროსი, თვლებით შემკული; არმაზისხევის სამეფო ნეკროპოლიდან (მცხეთა); თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Medalions, gold, decorated with the precious stones. Was found at *Armaziskhevi* royal necropolis (*Mtskheta* municipality).

Date – 2ndc. AD. Preserved – Georgian National Museum.

საცეცხლური გირჩის ფორმით
(ბრინჯაო; სიმაღლე 17,04 სმ.);
აღმოჩნდა სოფ. ზღუდერში
№2 სარკოფაგში; თარიღი –
ახ.წ. 250 წ.; ინახება —
ეროვნულ მუზეუმში.

Incense-burner with pine-cone
(bronze). Discovered in the
v. Zghuderi sarcophagus #2
(*Kareli* municipality). Date –
250 AD. Preserved –
Georgian National Museum.

გრიფონის მცირე ქანდაკება, ბრინჯაოსი (სიმაღლე 17სმ); აღმოჩნდა ზღუდერის ნეკროპოლთან (ქარელის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება - საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Griffin (bronze). Discovered near the v. *Zghuderi* necropolis (*Kareli* municipality). Date – 3rd c. AD.
Preserved – Georgian National Museum.

ყელსაბამი ოქროსი, ონიქსის კამეოთი; აღმოჩნდა
ზღუდერის ნეკროპოლის №3 სარკოფაგში
(ქარელის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. 200წ.;
ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Necklace, gold, with the cameo of onyx. Discovered in the
v. Zghuderi sarcophagus #3 (*Kareli* municipality). Date –
200 AD. Preserved – Georgian National Museum.

ბალთა ცხენოსნის გამოსახულებით; ბრინჯაო; აღმოჩნდა სოფ. კლდეეთის სამარხში(ზესტაფონის მუნიცი.); თარიღი – ახ.წ. III ს.; ინახება – საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Buckle (bronze). Was found at the village *Kldeeti* necropolis (*Zestafoni* municipality). Date – 2ndc. AD. Preserved – Georgian National Museum.

საკიდი კაცის გამოსახულებით;ოქრო; აღმოჩნდა სოფ.კლდეეთის №6 სამარხში (ზესტაფონის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Brooch with a portrait of a *Colchian* man (gold). Discovered in the village *Kldeeti* burial #6 (*Zestafoni* municipality).

Date – 2nd c. AD. Preserved – Georgian National Museum.

გემშიანი ბეჭდები; აღმოჩნდა – სოფ. კლდეეთის
სამარხებში (ზესტაფონის მუნიცი.); ახ.წ. III ს.;
ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Intaglios. Discovered in the village *Kldeeti*
burials (*Zestafoni* municipality). Date – 2nd c.
AD. Preserved – Georgian National Museum.

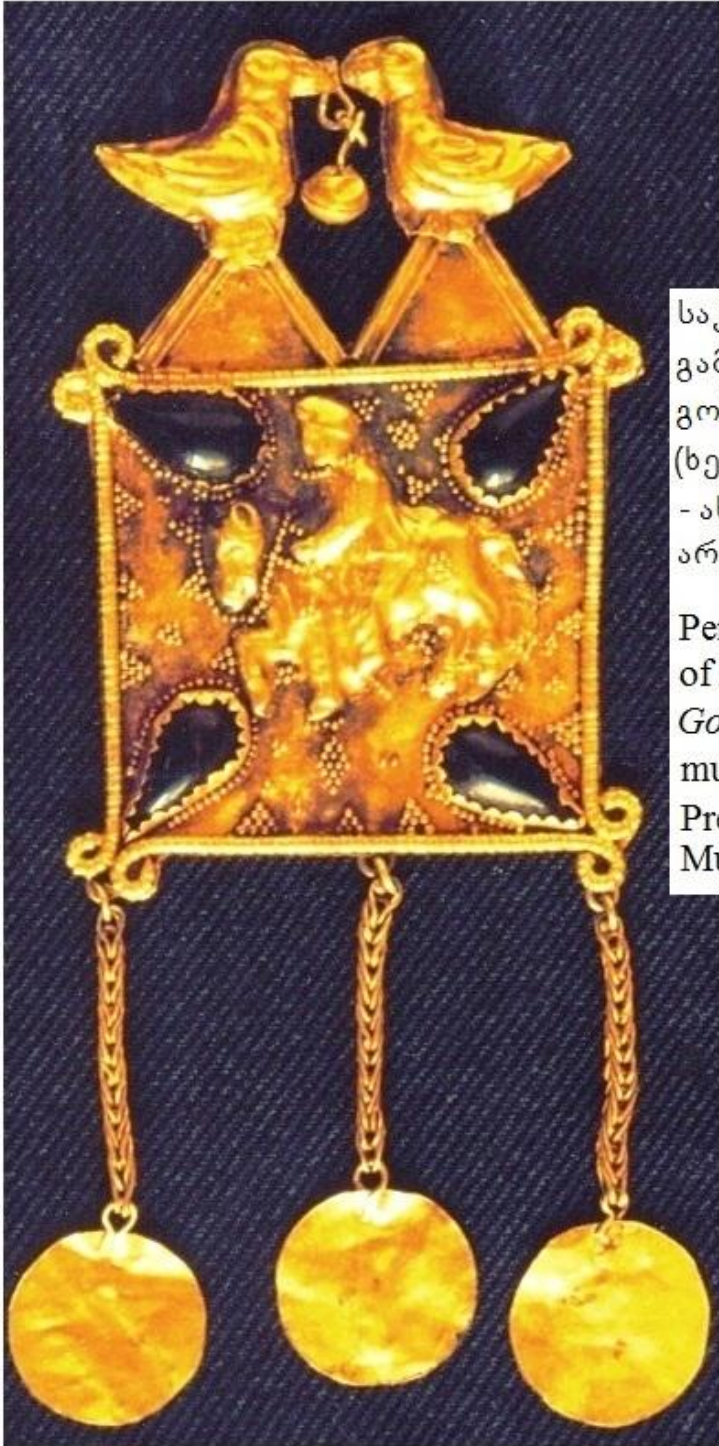
ყელსაბამი ოქროსი, ალმადინით შემკული; აღმოჩნდა
კლდეეთის ნეკროპოლში (ზესტაფონის მუნიცი.); თარიღი —
ახ.წ. III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Necklace (gold, almandine). Discovered in the village
Kldeeti burials (*Zestafoni* municipality). Date – 3rd c. AD.
Preserved – Georgian National Museum.

სამაჯური, ოქროსი კამეით; აღმოჩნდა მცხეთის გათხრებისას
(მცხეთის მუნიციპალიტეტი); თარიღდება ახ.წ. III ს.;
ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Bracelet(gold), with the cameo. Was found in the burial to
the south of *Samtavro* necropolis (*Mtskheta* municipality).
Date– 3rd c. AD. Preserved - Georgian National Museum

საკიდი ოქროსი (მითრას
გამოსახულებით ?); აღმოჩნდა
გონიოს ნაქალაქართან
(ხელვაჩაურის მუნიცი.);თარიღი
- ახ.წ. II ს.; ინახება — ბათუმის
არქეოლოგიურ მუზეუმში.

Pendant (gold), with the depiction
of *Mythra* ?. Was found near the
Gonio city-site (*Khslvachauri*
municipality). Date – 2nd c. AD.
Preserved -Batumi Archaeological
Museum.

მედალიონი ოქროსი, მითრას (?) გამოსახულებით; აღმოჩნდა გონიოს ნაქალაქართან (ხელვაჩაურის მუნიცი.); თარიღდება ახ.წ. III ს.; ინახება ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში.

Medalion (gold), with the depiction of *Mythra*?. Was found near the *Gonio* city-site (*Khslvachauri* municipality). Date- 2nd c. AD. Preserved – Batumi Archaeological Museum.

ფალერა ოქროსი, აღმოჩნდა გონიოს ნაქალაქართან (ხელვაჩაურის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება — ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში.

Phalera (gold), decorated with precious stones. Was found near the *Gonio* city-site (*Khslvachauri* municipality). Date – 2nd c. AD.

Preserved – Batumi Archaeological Museum.

მზეჭაბუკის ოქროს მცირე
ქანდაკება (მიტრა ?);
აღმოჩნდა გონიოს ნაქალა-
ქართან (ხელვაჩაურის
მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III ს.;
ინახება — ბათუმის არქეო-
ლოგიურ მუზეუმში.

Golden figure of young man
(Mythra ?). Was found near the
Gonio city-site (*Khslvachauri*
municipality). Date – 2nd c. AD.
Preserved – Batumi Archaeological
Museum.

ფიბულა ინკრუსტირებული; აღმოჩნდა კლდეეთის
ნეკროპოლში (ზესტაფონის მუნიცი.); თარიღი - ახ.წ. III ს.;
ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Phibula, incrusted. Discovered in the village *Kldeeti* burials
(*Zestafoni* municipality). Date – 3rd c. AD.

Preserved – Georgian National Museum.

ფიბულა ოქროსი; აღმოჩნდა
კლდეეთის ნეკროპოლში
(ზესტაფონის მუნიცი.);
თარიღი - ახ.წ. III ს.; ინახება –
საქართველოს ეროვნულ
მუზეუმში.

Phibula (gold). Discovered in
the village *Kldeeti* burials
(*Zestafoni* municipality).

Date – 3rd c. AD. Preserved –
Georgian National Museum.

სამკლავური-ფალერა, ვერცხლის, ტიხე-ფორტუნას გამოსახულებით; აღმოჩნდა ბიჭვინთის ნაქალაქარის ნეკროპოლის №345 სამარხში (გაგრის მუნიც.); თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Phalera for arm (silver), with the depiction of Fortuna-Tyche. Found during the excavation of *Bichvinta-Pitiunt* City-site necropolis, burial #345 (*Gagra* municipality). Date – 3rd c.AD. Preserved – Georgian National Museum.

ბალთა, ბრინჯაოსი; აღმოჩნდა ბრილის
ნეკროპოლში (ონის მუნიცი.); თარიღი —
ახ.წ. III ს.; ინახება — საქართველოს
ეროვნულ მუზეუმში.

Buckle (bronze). Was found in the burial
to the *Brili* necropolis (*Oni* municipality).
Date – 2nd c. AD. Preserved - Georgian
National Museum

ბალთა, ბრინჯაოსი; აღმოჩნდა თბილისში (დიღომში),
თრელიგორებზე; თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება —
საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Buckle (bronze). Was found during the excavations
of *Treligorebi* (Tbilisi, *Digomi*). Date – 3rd c. AD.
Preserved - Georgian National Museum.

არიადნეს ქანდაკება (ტერაკოტა); აღმოჩნდა სარკინესთან
“გრძელი მინდვრის” ნაგებობებში; თარიღი - ახ.წ.ს.; ინახება
— საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The statue of *Ariadne* (terracotta). Was found during
the excavations of *Sarkine* city-site of “*Grdzeli mindori*”
(*Mtskheta* municipality). Date – 1st c. AD. Preserved -
Georgian National Museum.

ქანდაკება მცირე (ბრინჯაო) –
სერაპისი; აღმოჩნდა გონიოს
ნაქალაქარში (ხელვაჩაურის
მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III ს.;
ინახება — ბათუმის არქეო-
ლოგიურ მუზეუმში.

Statuette of the deity *Serapis*
(bronze). Was found during the
excavations of the city-site *Gonio*
(*Khslvachauri* municipality).
Date – 3rd c. AD. Preserved –
Batumi Archaeological Museum.

ლამპარი ბრინჯაოსი; აღმოჩნდა გონიოს ნაქალაქარში
(ხელვაჩაურის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება —
ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში.

Lamp (bronze). Was found during the excavations of the city-site
Gonio (*Khslvachauri* municipality). Date – 3rd c. AD. Preserved –
Batumi Archaeological Museum.

ლამპარი ბრინჯაოსი;
აღმოჩნდა გონიოს ნაქალაქარში(ხელვაჩაურის მუნიცი.);
თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება —
ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში.

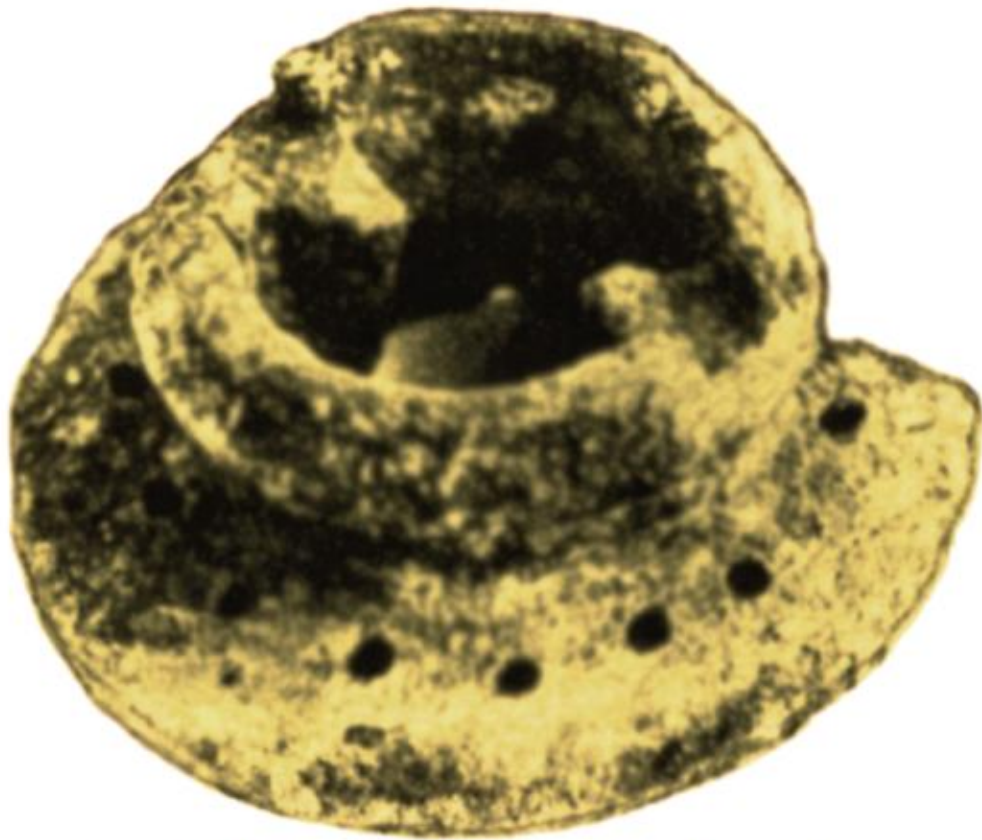
Lamp (bronze). Was found during the excavations of the city-site *Gonio* (*Khslvachauri* municipality).
Date – 3rd c. AD. Preserved –
Batumi Archaeological Museum.

სანონი, ტყვიის; აღმოჩნდა ბიჭვინთის ნაქალაქარზე
(გაგრის მუნიციპალიტეტი); თარიღი — ახ.წ. IVს.;
ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Sinker (lead). Was found during the excavations of the
city-site *Bichvinta-Pitiunt* (*Gagra* municipality).
Date – 4th c. AD. Preserved – Georgian National
Museum.

ბალისტის ღერძის ნაწილი, რკინის; აღმოჩნდა ბიჭვინთის ნაქალაქარის №18 კოშკში (გაგრის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ.III- IVსს.; ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The fragment of the axis of ballista. Was found during the excavations of the *Bichvinta-Pitiunt* city-site, tower #18 (*Gagra* municipality).

Date – 3rd - 4th c. AD. Preserved – Georgian National Museum.

მინის ჭურჭელი; საქართველოში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალიდან (სამთავრო, არმაზისხევი ზღუდერი, ჟინვალი); თარიღი — ახ.წ . II-IV სს. ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Glass vessels found at the archaeological sites of Georgia (*Samtavro, Armaziskhevi, Zguderi, Jinvali* and others). Date – 2nd - 4th c. AD.

Preserved – Georgian National Museum.

მინის ჭურჭელი; საქართველოში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალიდან (სამთავრო, არმაზისხევი ზღუდერი, ჟინვალი); თარიღი — ახ.წ . II-IVსს. ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Glass vessels found at the archaeological sites of Georgia (*Samtavro, Armaziskhevi, Zguderi, Jinvali* and others). Date – 2nd - 4th c. AD.

Preserved – Georgian National Museum.

მინის ჭურჭელი; საქართველოში აღმოჩენილი არქეოლო-
გიური მასალიდან; თარიღი — ახ.წ . IV ს. ინახება —
საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Glass vessel found at the archaeological sites of Georgia.
Date – 4th c. AD. Preserved – Georgian National Museum.

მინის ჭურჭელი; საქართველოში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალიდან (სამთავრო, არმაზისხევი ზღუდერი, ჟინვალი); თარიღი — ახ.წ . II-IV სს. ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Glass vessel found at the archaeological sites of Georgia (*Samtavro, Armaziskhevi, Zguderi, Jinvali* and others). Date – 2nd - 4th c. AD.

Preserved – Georgian National Museum.

მინის ჭურჭელი; საქართველოში
აღმოჩენილი არქეოლოგიური
მასალიდან; თარიღი – ახ.წ.IV ს.
ინახება — საქართველოს
ეროვნულ მუზეუმში.

Glass vessel found at the
archaeological sites of Georgia.

Date – 4th c. AD. Preserved –
Georgian National Museum.

მინის ჭურჭელი; საქართველოში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალიდან (სამთავრო, არმაზისხევი ზღუდერი, ჟინვალი); თარიღი — ახ.წ . II-IVსს. ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Glass vessel found at the archaeological sites of Georgia (*Samtavro, Armaziskhevi, Zguderi, Jinvali* and others). Date – 2nd - 4th c. AD.

Preserved – Georgian National Museum.

შუბისპირები, რკინის;
აღმოჩნდა სოფ. ნეძისის
ნეკროპოლში (დუშეთის
მუნიცი.); თარიღი —
ახ.წ. III ს.; ინახება —
საქართველოს
ეროვნულ მუზეუმში.

The iron spearhead. Was
found at *Nedzisi* necropolis
(*Dusheti* municipality).

Date – 3rd c. AD.

Preserved – Georgian
National Museum

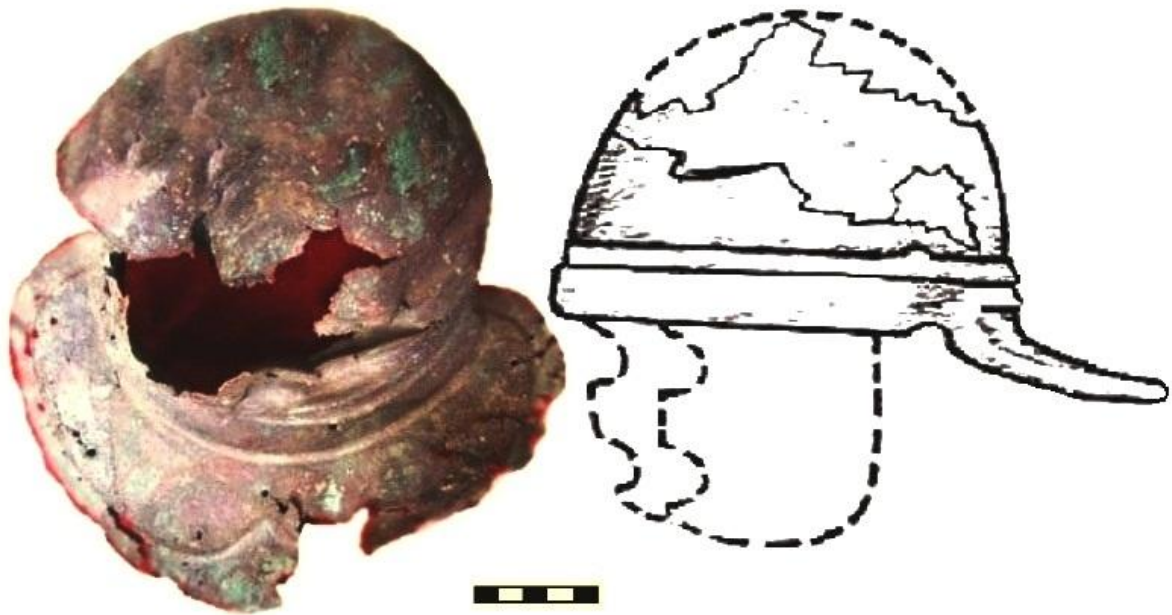
სატევარი და ქარქაში (რკინა და ოქრო);
არმაზისხევის სამეფო ნეკროპოლიდან
(მცხეთა); ინახება — საქართველოს
ეროვნულ მუზეუმში.

The dagger and sheath (iron and gold).

Was found at *Armaziskhevi* royal
necropolis (*Mtskheta* municipality).

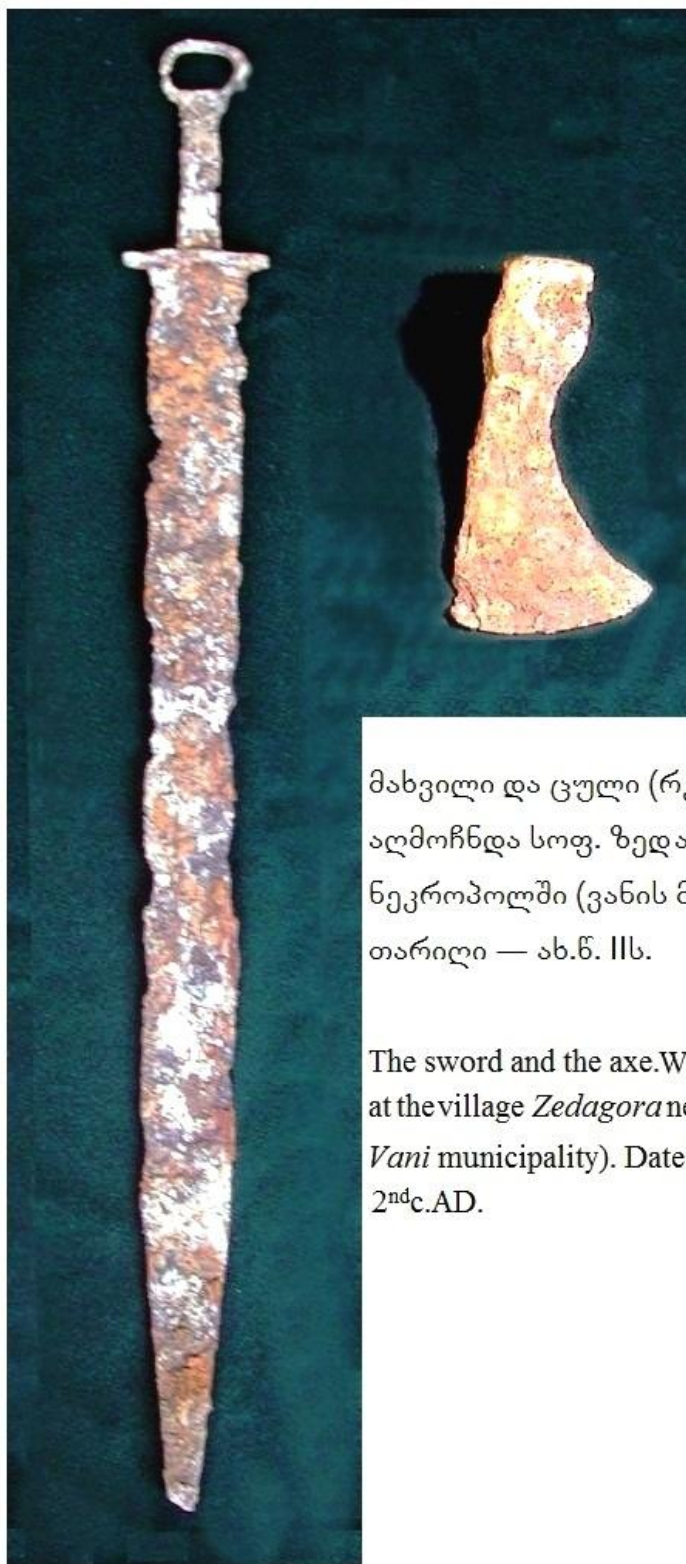
Preserved – Georgian National Museum.

რომაული მუზარადი, აღმოჩნდა სოფ. ზემო ქედაში (დედოფლისწყაროს მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III ს.; ინახება - დედოფლისწყაროს მუზეუმში.

Roman helmet. Was found in the village *Qvemoqeda* (*Dedoflistskaro* municipality). Date – 3rd c. AD. Preserved – *Dedoflistskaro* Museum.

მახვილი და ცული (რკინის);
აღმოჩნდა სოფ. ზედაგორას
ნეკროპოლში (ვანის მუნიცი.);
თარიღი — ახ.წ. III.

The sword and the axe. Was found
at the village *Zedagora* necropolis
(*Vani* municipality). Date –
2nd c. AD.

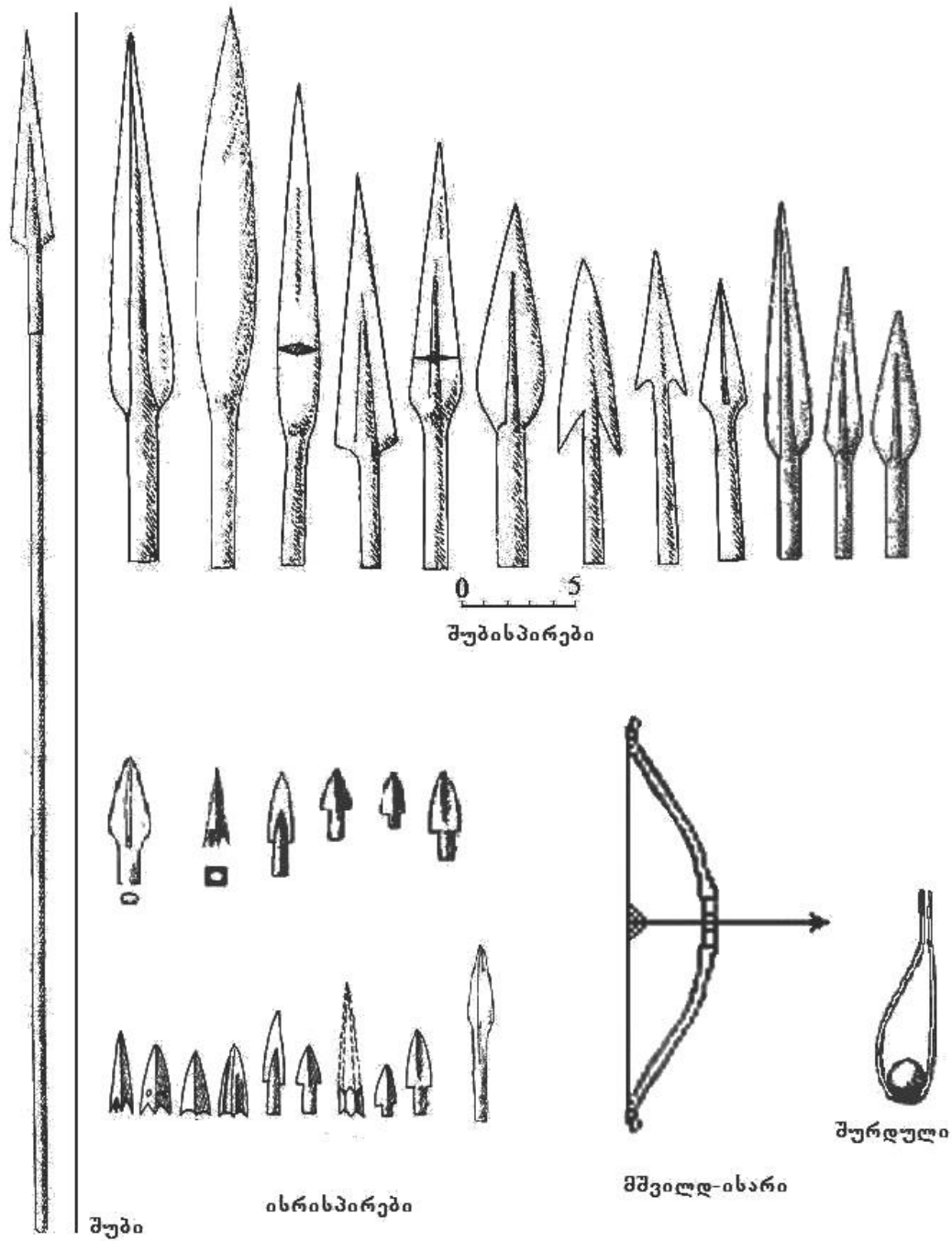
მახვილები რკინის, საქართველოში აღმოჩენილი არქეოლ. მასალიდან; თარიღი — ახ.წ. I-III სს.

Iron swords. Were found during the archaeological excavations of various Archaeological sites of Georgia. Date – 1st – 3rd c. AD. Preserved – Georgian National Museum.

გლადიატორი და ლომი (მცირე ქანდაკება); ბრინჯაო;
აღმოჩნდა — თბილისში, დელისში; თარიღდება ახ.წ. III ს.;
ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

The statuette of Gladiator fighting with lion (bronze).
Discovered in Tbilisi, site *Delisi*. Date – 2nd c. AD.
Preserved – Georgian National Museum.

შეიარაღება, რკინის (გრაფიკა); საქართველოში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალის მიხედვით; თარიღი — ძვ.წ. I - ახ.წ. III სს.

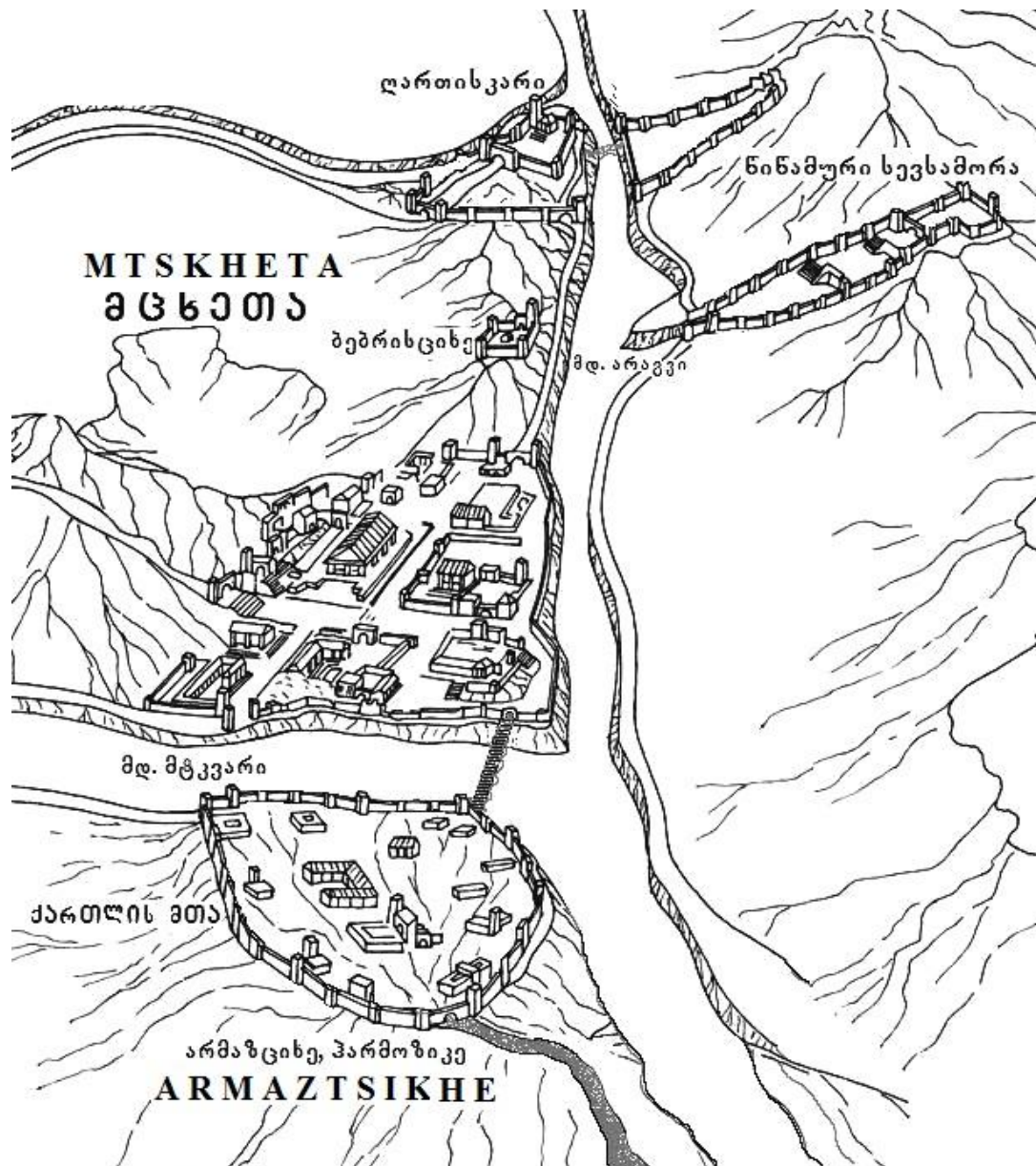
Iron weapons. Were found at the Archaeological sites of Georgia.

The drawing represents the types of weapons of Date – 1st c. BC – 3rd c. AD.

თანამედროვე მცხეთა-არმაზციხის ხედი; აქ იყო ძველი იბერიის სამეფოს, ძვ.წ.III – ახ.წ.IV სს. საქართველოს დედაქალაქი.

The view to the modern t. *Mtsgheta* and *Armaztsikhe*, the ancient Capital of Iberia (ancient Georgia) from the 3rd c. BC to 4th c. AD.

მცხეთის ნაქალაქარის და მისი შემოგარენის სქემატური გეგმა-რეკონსტრუქცია — გ. გამყრელიძის მიხედვით; ძვ.წ. I – ახ.წ. IV სს.; ქ. მცხეთის ტერიტორია.

The schematic plan of *Mtskheta* city-site and it's vicinity (from the 1st c. BC to 4th c. AD.) according to G. Gamkrelidze. The territory of modern *Mtskheta* municipality.

არმაზციხის არქეოლოგიური გათხრების ხედი
(მცხეთის მუნიცი.).

The view to *Armaztsikhe* archaeological excavation
(*Mtskheta* municipality).

არმაზციხის არქეოლოგიური გათხრების ხედი; მთა ქართლის
ჩრდილოეთი ფერდობი (მცხეთის მუნიცი.).

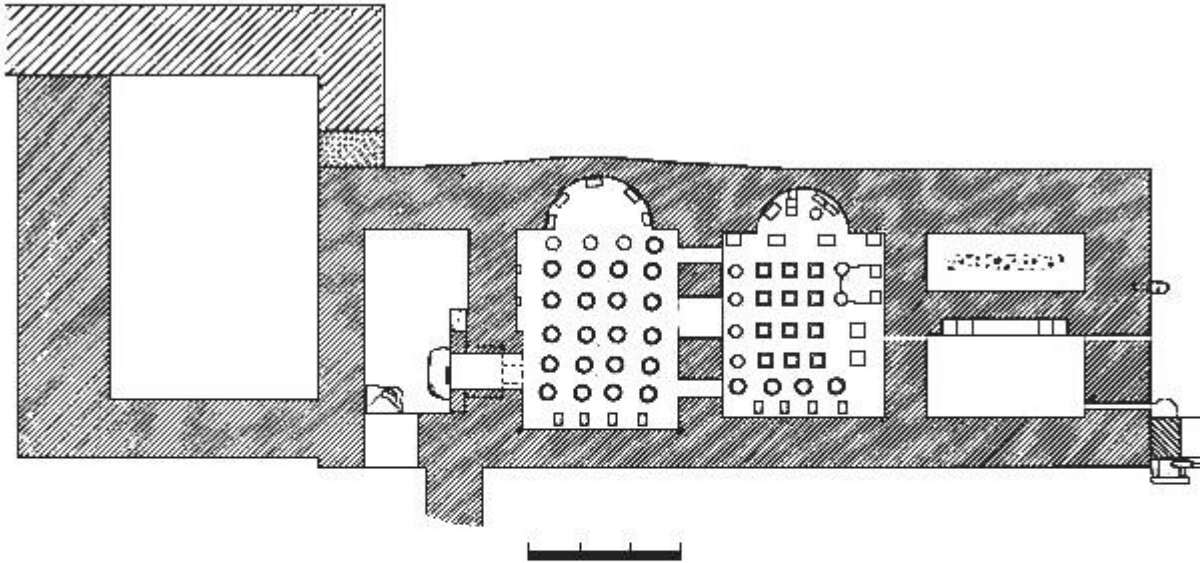
The view to *Armaztsikhe* archaeological excavation. Is located on
the N slope of mt. *Qartli* (*Mtskheta* municipality).

აბანო, რომაული ტიპის; გაითხარა არმაზციხეზე
(მცხეთის მუნიციპალიტეტი); თარიღდება ახ.წ. II ს.

Roman type bath. Was excavated at *Armaztsikhe* (*Mtskheta* municipality).

Date – 2nd c. AD.

აბანო, რომაული ტიპის, ქვედა სართულის გეგმის ნახაზი; არქეოლოგიურად გაითხარა არმაზციხეზე (მცხეთის მუნიციპალიტეტი); თარიღდება ახ.წ. II ს.

Roman type bath. The plan of lower floor. Was excavated at *Armaztsikhe* (*Mtskheta* municipality). Date – 2nd c. AD.

ე.წ. სვეტებიანი დარბაზი; ნაგებია თლილი კვადრების
მშრალი წყობით; თარიღი — ძვ.წ. II – ახ.წ. III სს.;
მდებარეობს არმაზციხის ტერასაზე (მცხეთის მუნიცი.).

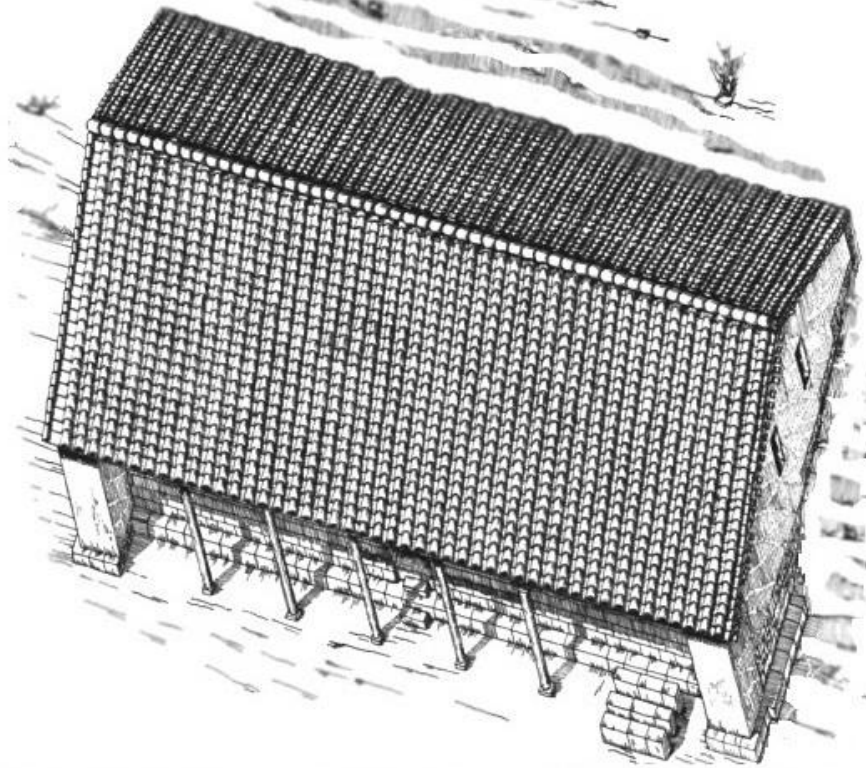
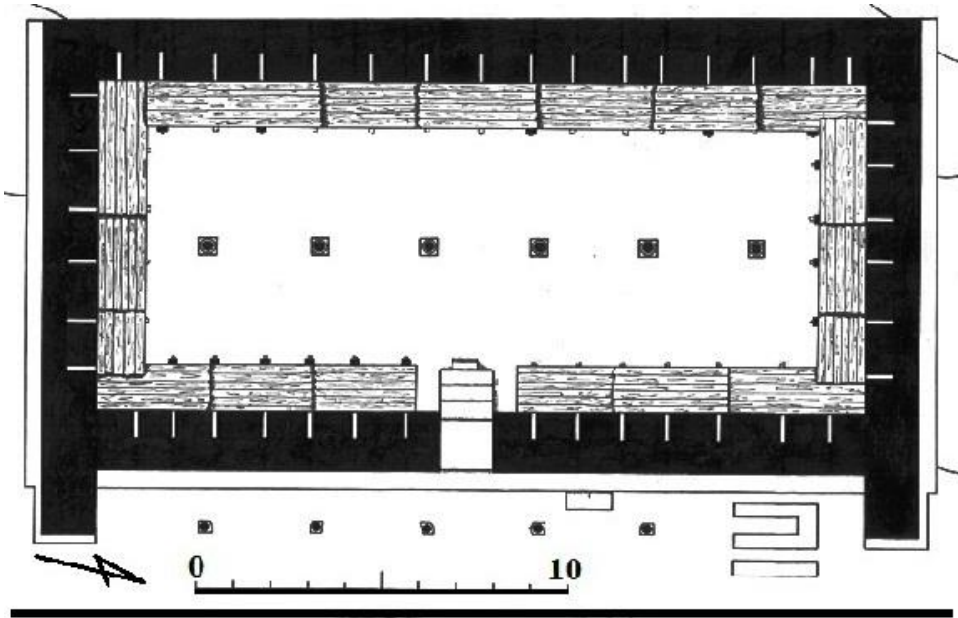
The view to the so called column hall constructed by the treated quadras
using the dry stone method. The building is dated to the 2nd c. BC.-3rd c. AD.
Is located on the terrace of Armaztsikhe (*Mtskheta* municipality).

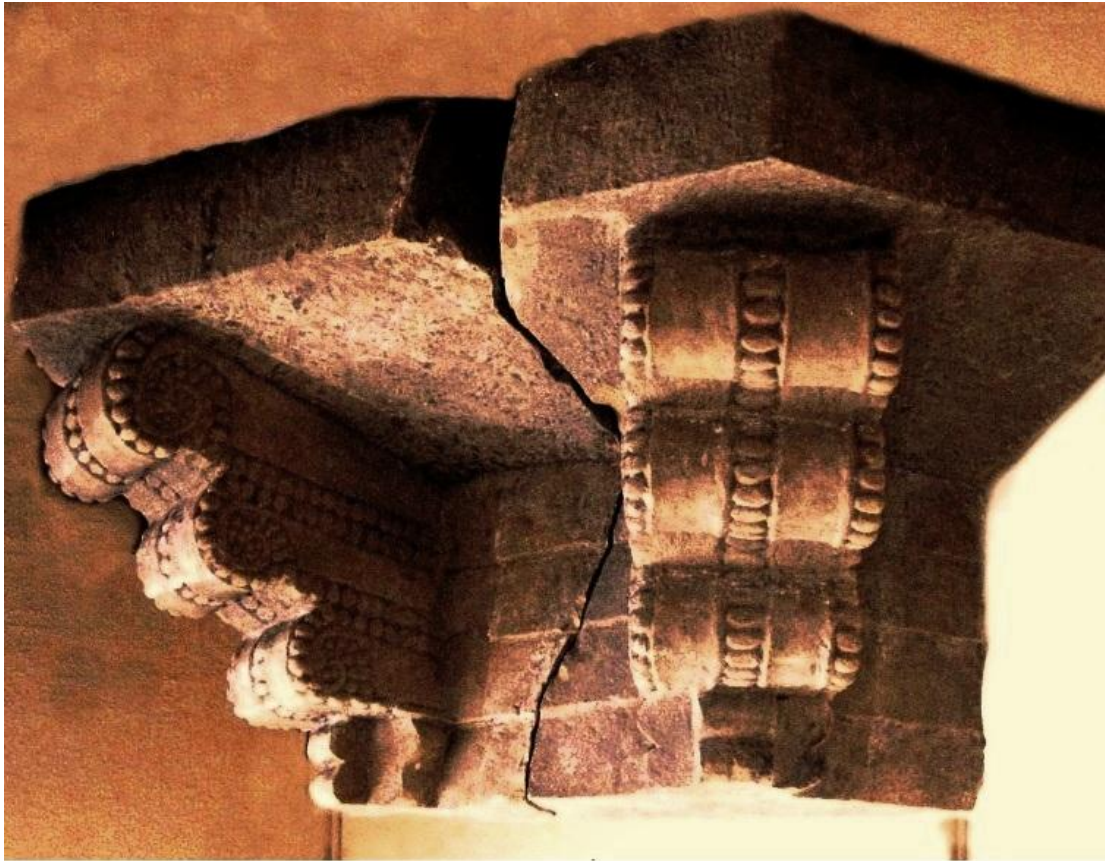
ე.წ. სვეტებიანი დარბაზი; ნაგებია თლილი კვადრების მშრალი წყობით (ზომები – 21 X 9მ); თარიღი — ძვ.წ. II – ახ.წ. III სს.; მდებარეობს არმაზციხის ტერასაზე (მცხეთის მუნიცი.).

The view to the so called column hall (21 X 9m) constructed by the treated quadras using the dry stone method. The building is dated to the 2nd c. BC.- 3rd c. AD.

Is located on the terrace of *Armaztsikhe* (*Mtskheta* municipality).

ე.წ. სვეტებიანი დარბაზის გრაფიკული რეკონსტრუქცია
კ. მელითაურის მიხედვით; მდებარეობს არმაზციხეში.
The so called column hall(graphic reconstruction). Date -2ndc. BC.
-3rdc. AD. Is located on the terrace of *Armaztsikhe* (*Mtskheta*
municipality). According to K. Melitauri.

კაპიტელი, ქვის, საყრდენის d – 60სმ; აღმოჩნდა არმაზციხის ტაძარში (მცხეთის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. IIIს.; ინახება — ქ. მცხეთის მუზეუმში.

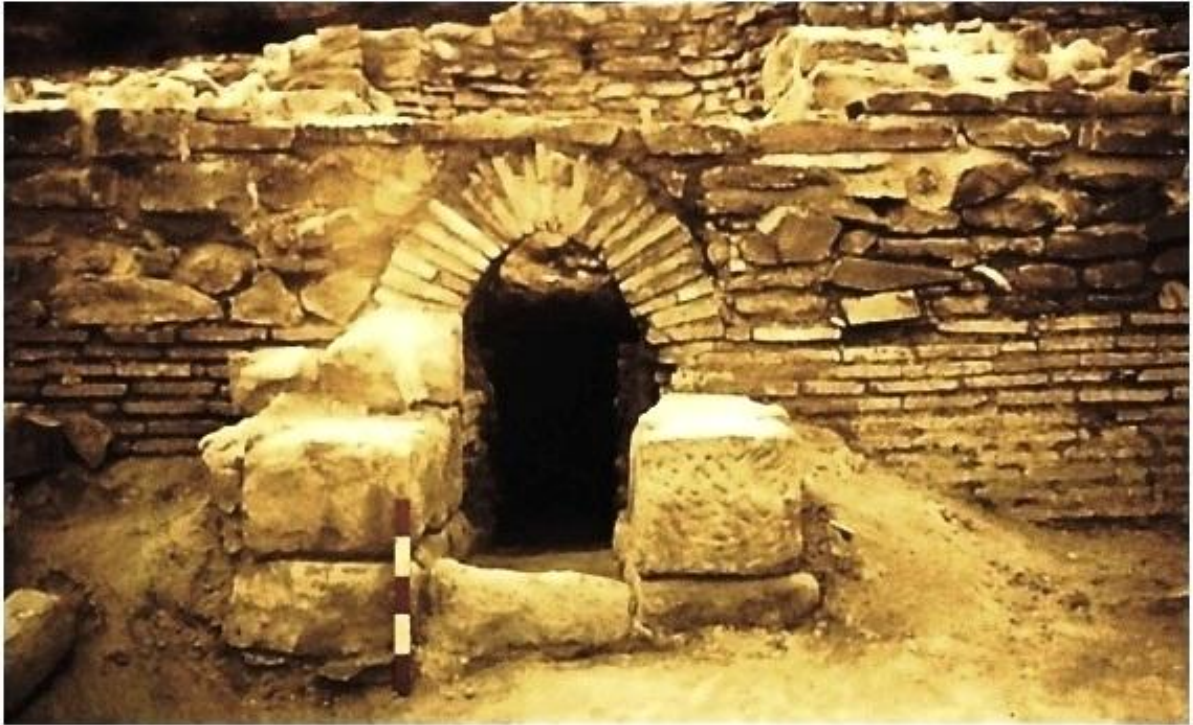
Capital, stone (d of the basement - 60cm). Was found at *Armaztsikhe* city-site temple (*Mtskheta* municipality). Date – 3rd c. AD. Preserved – Mtskheta Museum.

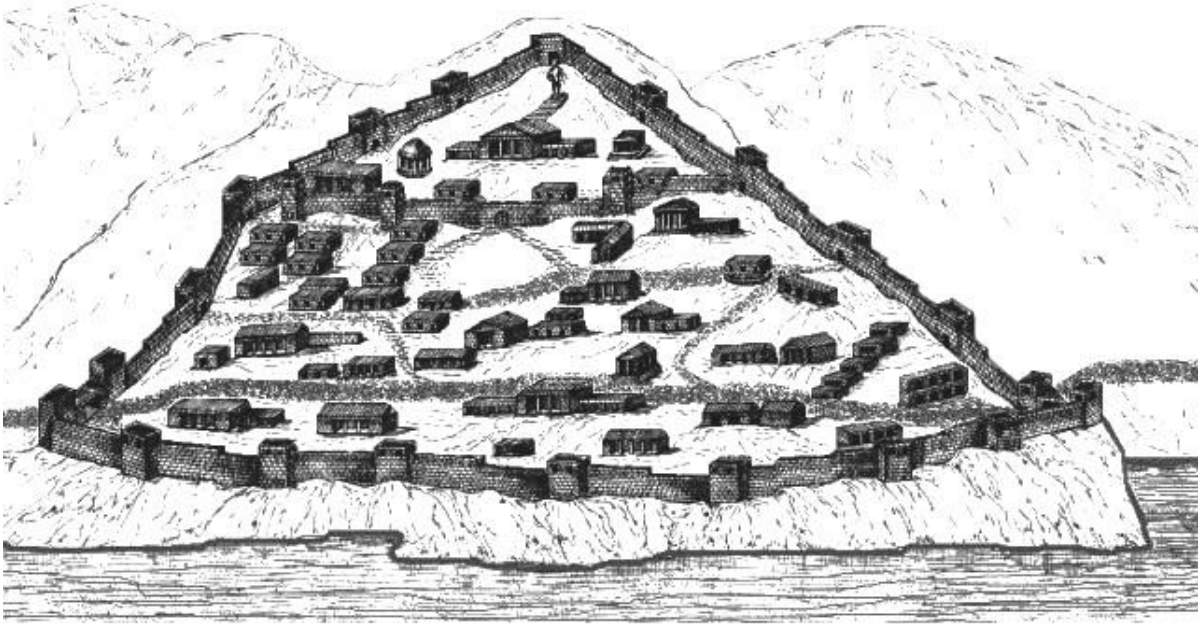
არმაზციხის არქეოლოგიური გათხრების ხედი (მცხეთის მუნიცი.). თარიღი — ახ.წ. II – IV სს.

The view to *Armaztsikhe* archaeological excavation (*Mtskheta* municipality). The building is dated – 2nd - 4th c. AD.

არმაზციხის ერთ-ერთი ნაგებობის შესასვლელი; თარიღი – ახ.წ.IVს. ნაგებობის მშენებლობაში IIIს. ნაგებობის თლილი კვადრებია გამოყენებული; მცხეთის მუნიცი.

The door with the arch and the wall at *Armaztsikhe*, which was constructed by brick and treated stone. The building is dated to the 4th c. AD. The material of 3rd c. was used to construct the building. *Mtskheta* municipality.

არმაზციხის ნაქალაქარის გრაფიკული რეკონსტრუქცია
(ახ.წ. I – IV სს.) გ. გამყრელიძის მიხედვით.

The graphic reconstruction of *Armaztsikhe* city-site (1st – 4th c. AD).
according to G. Gamkrelidze.

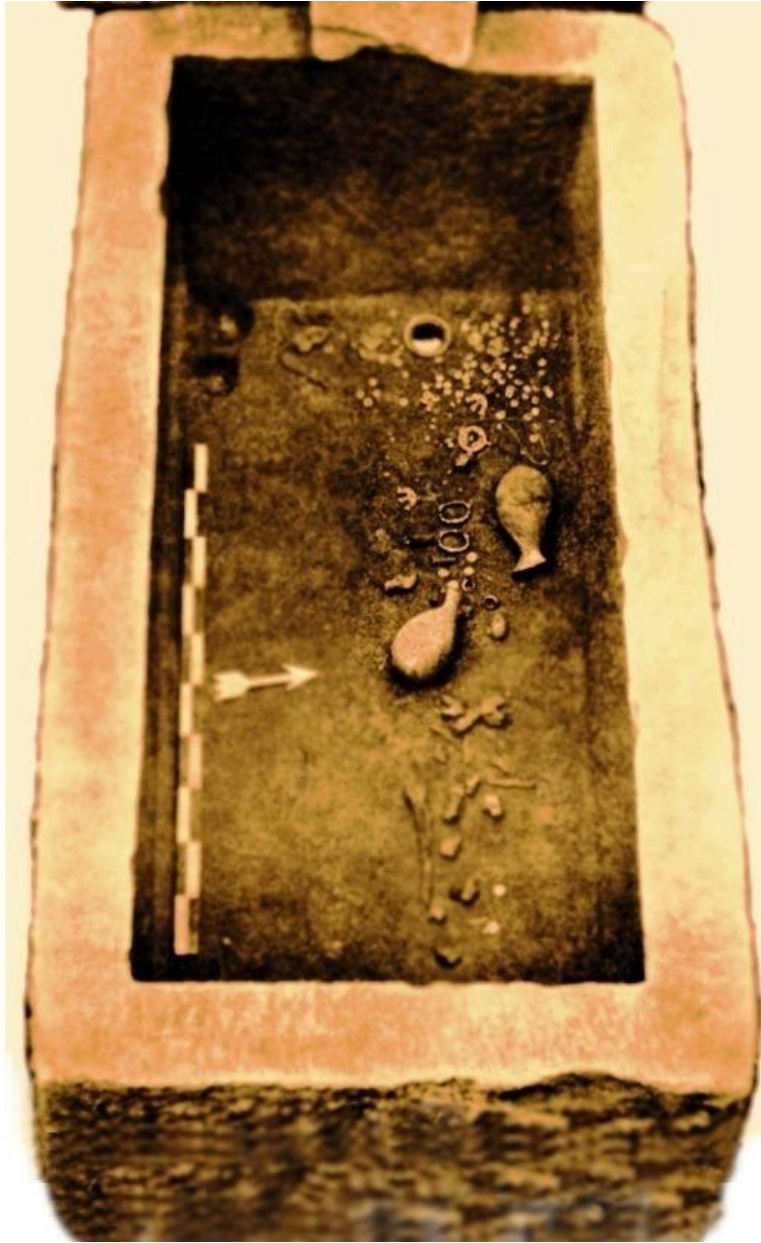
აკლდამა; აღმოჩნდა რკინიგზის სადგურთან (მცხეთის მუნიცი.);
თარიღი — ახ.წ. III ს.

The tomb, built with stone and tile. Was found near the *Mtskheta* railway station (*Mtskheta* municipality). Date – 2nd c. AD.

აკლდამა; სამთავროს ნეკროპოლის №905 სამარხი
(მცხეთის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III ს.; არტეფაქტები
აკლდამიდან ინახება — საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

Rich stone-tomb. *Samtavro* necropolis, burial #905
(*Mtskheta* municipality). Date – 3rd c. AD. The burial inventory
is preserved - Georgian National Museum.

სარკოფაგი; აღმოჩნდა
მცხეთის მდიდრულ
ნეკროპოლში, სამარხი
№7 (მცხეთის მუნიცი.);
თარიღი – ახ.წ. III ს.;
არტეფაქტები
სარკოფაგიდან
ინახება – საქართველოს
ეროვნულ მუზეუმში.

Rich sarcophagus. Was found
at *Armaziskhevi*, burial #7
(*Mtskheta* municipality). Date
– 3rd c. AD. The burial
inventory is preserved –
Georgian National Museum.

ღართისკარის ხედი (მცხეთის მუნიცი.).

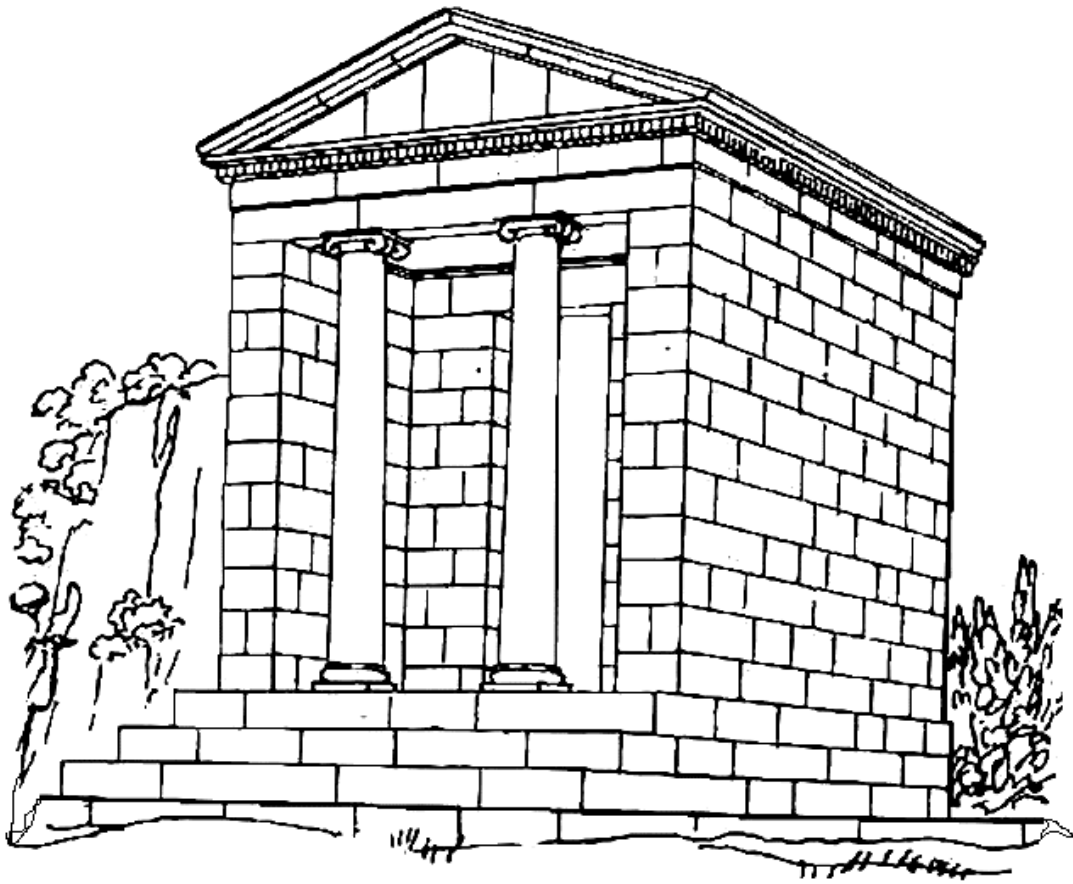
The view to *Ghartiskari* archaeological excavations (*Mtskheta* municipality).

სარკინეს არქეოლოგიური გათხრები (მცხეთის მუნიცი.).

The view to *Sarkine* archaeological excavations (*Mtskheta* municipality).

სარკინეს ნაქალაქარის ტაძრის რეკონსტრუქცია
(მცხეთის მუნიცი.); გ. ლეჟავას მიხედვით.

The reconstruction of *Sarkine* city-site temple (*Mtskheta*
municipality). According to G. Lejava.

ძალისის ნაქალაქარის გეგმა; მდებარეობს დღევანდელ სოფ. ძალისისთან (მცხეთის მუნიცი.); თარიღი – ახ.წ. I-V სს.

The plan of *Dzalisi* city-site, is located on the territory of modern village *Dzalisi* (*Mtskheta* municipality). Date – 1st – 4th c. AD.

აბანო, რომაული ტიპის; გაითხარა ძალისის ნაქალაქარზე (მცხეთის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. II-III სს.

Roman type bath. Was excavated at *Dzalisi* cite-site (*Mtskheta* municipality).

Date – 2nd – 3rd c. AD.

ციხესიმაგრე “დარიალის კარი” ; მდებარეობს მდ. თერგთან (სტეფანწმინდის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III – VIII ს.

Fortress “*Darialis kari*” is located near the r. *Tergi* (*Stefantsminda* municipality). Date – 3rd -7th c. AD.

ციხესიმაგრე “დარიალის კარი”; მდებარეობს მდ. თერგთან (სტეფანწმინდის მუნიცი.); თარიღი — ახ.წ. III – VII სს.

Fortress “*Darialis kari*” is located near the r. *Tergi* (*Stefantsminda* municipality). Date – 3rd -7th c. AD.

უფლისციხის ნაქალაქარი მდებარეობს ქ. გორის
აღმოსავლეთით მდ. მტკვრის ნაპირას; თარიღი -
ძვ.წ.IV – ახ.წ.IX სს.

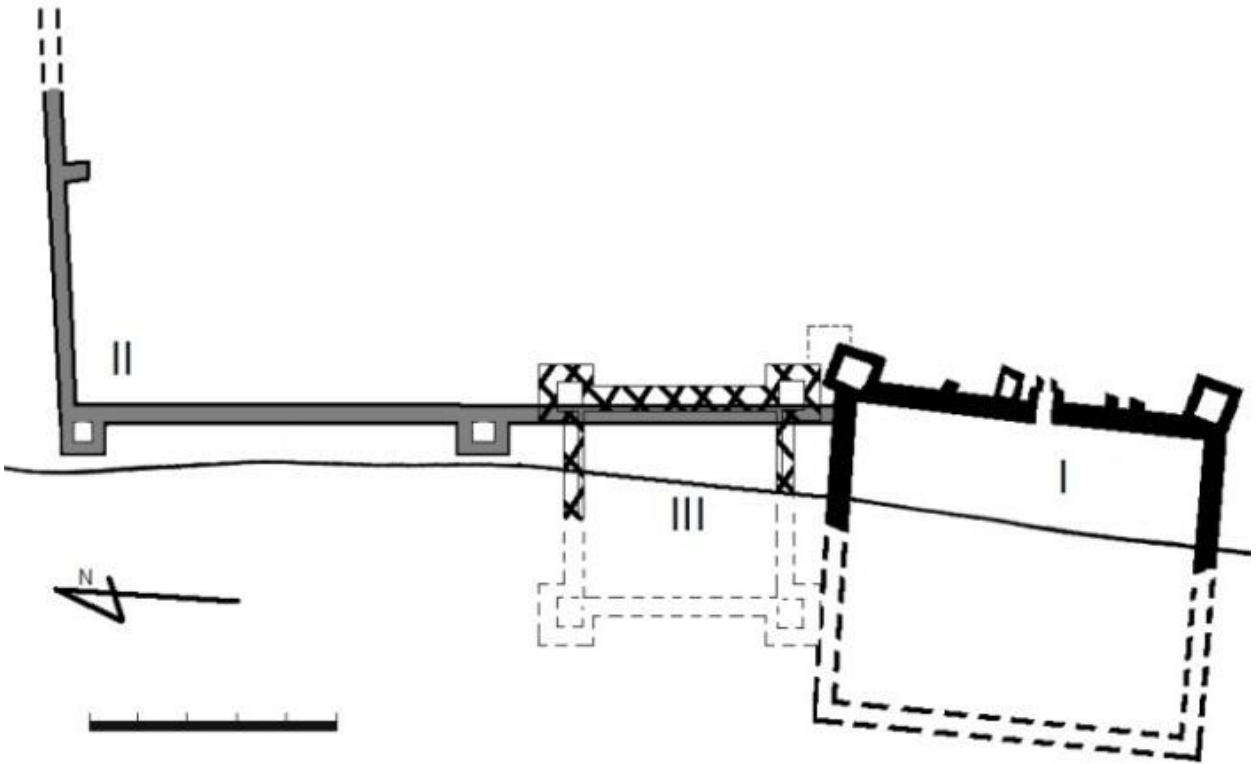
Uplistsikhe city-site, close to t. *Gori*, near the Kura river
Date – 4th c. BC. – 9th c. AD.

უფლისციხის ნაქალაქარი მდებარეობს ქ. გორის აღმოსავლეთით მდ. მტკვრის ნაპირას; თარიღი - ძვ.წ.IV -ახ.წ.IXსს.

Uplistsikhe city-site, close to t. *Gori*, near the Kura river

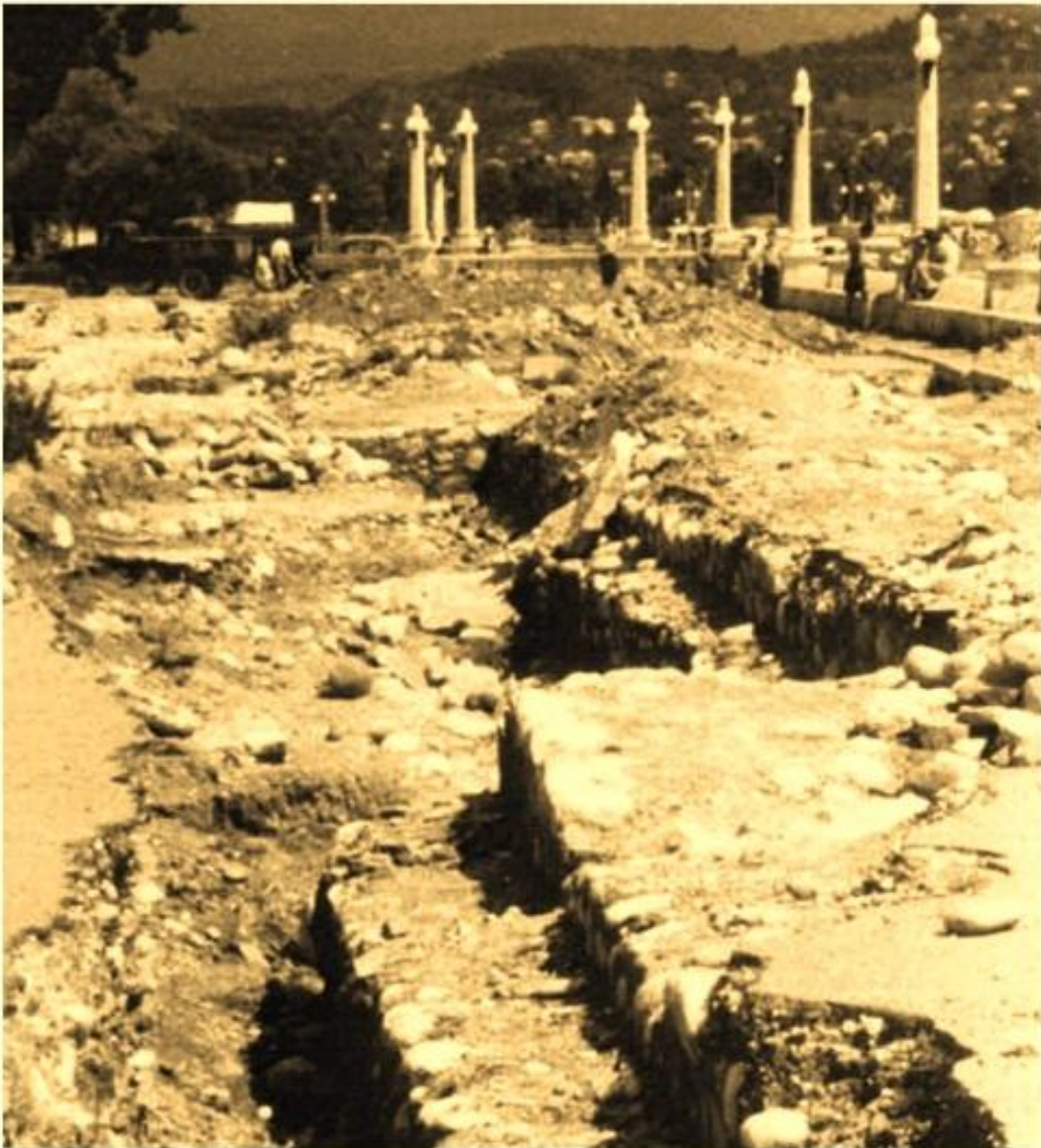
Date – 4thc.BC. – 9th c. AD.

სოხუმი-სეპასტოპოლისის გეგმა(ქ. სოხუმი); თარიღი - ახ.წ. II – VI სს.

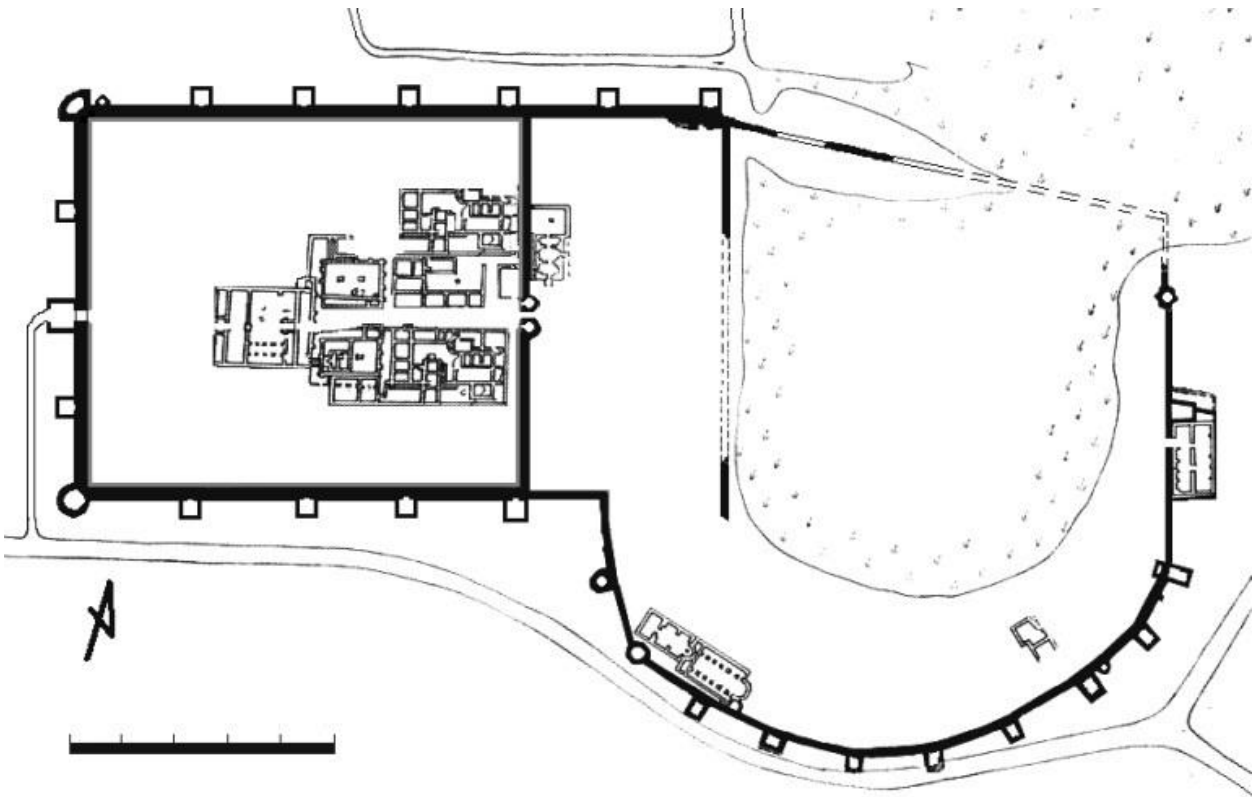
The plan of Sukhumi – Sebastopolis city-site(t. Sukhumi). Date – 2nd – 6th c. AD.

სოხუმი-სებასტოპოლისის ნაქალაქარის
გათხრები (ქ. სოხუმი);

The excavations of *Sukhumi– Sebastopolis* city-site.
Is located in the modern t. *Sukhumi*.

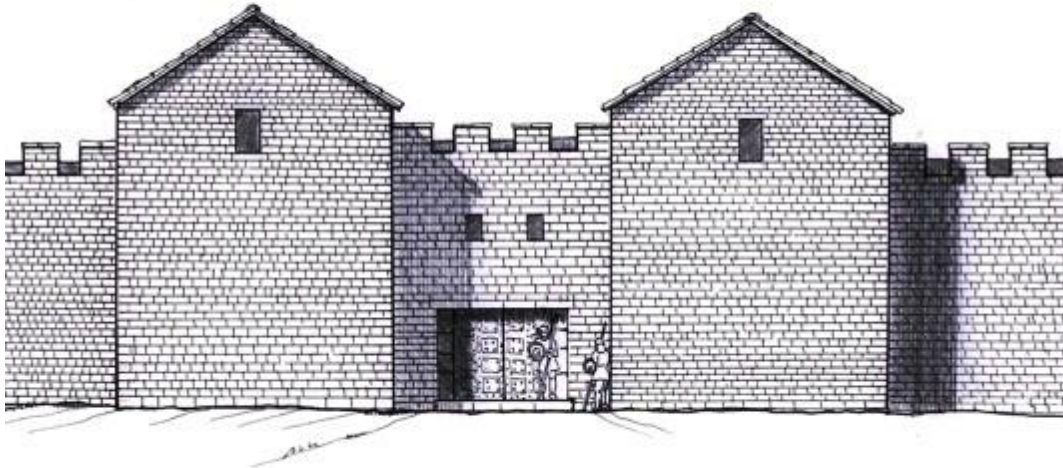
ბიჭვინთა-პიტეუსის ნაქალაქარის გეგმა; მდებარეობს ქ.გაგრასთან;
თარიღდება ახ.წ. II - VII საუკუნეებით.

The plan of *Bichvinta-Pitius* city-site (near t. *Gagra*). Is dated to the 2nd – 7thc. AD.

ბიჭვინთის ნაქალაქარის გათხრების ხედი; მდებარეობს თანამედროვე ქ. ბიჭვინთასთან.

The view of archaeological excavations of *Bichvinta-Pitius* city-site. Date – 2nd -4th c.AD.

ბიჭვინთის ნაქალაქარის კარიბჭის რეკონსტრუქცია; მდებარეობს თანამედროვე ქ. ბიჭვინთასთან.

The reconstruction of the gates of *Bichvinta-Pitius* city-site. Is located in the modern town Bichvinta.

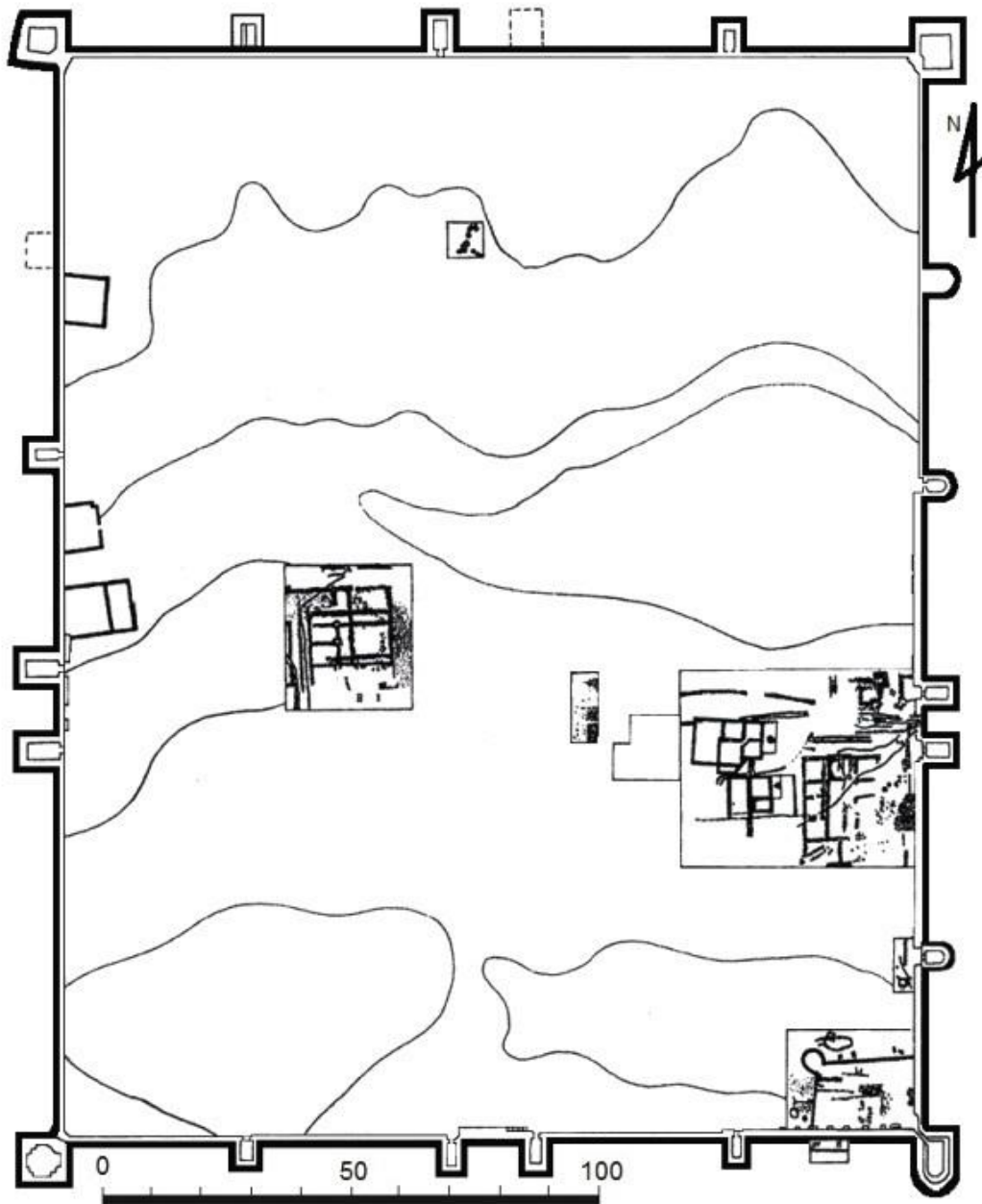
ბიჭვინთის ნაქალაქარის გათხრების ხედი; მდებარეობს
თანამედროვე ქ. ბიჭვინთასთან.

The view of archaeological excavations of *Bichvinta-Pitius* city-site.
Is located in the modern town *Bichvinta*. Date – 2nd -4thc.AD.

გონიო-აფსაროსის ნაქალაქარის ზედხედი; მდებარეობს ქ. ბათუმის სამხრეთით.

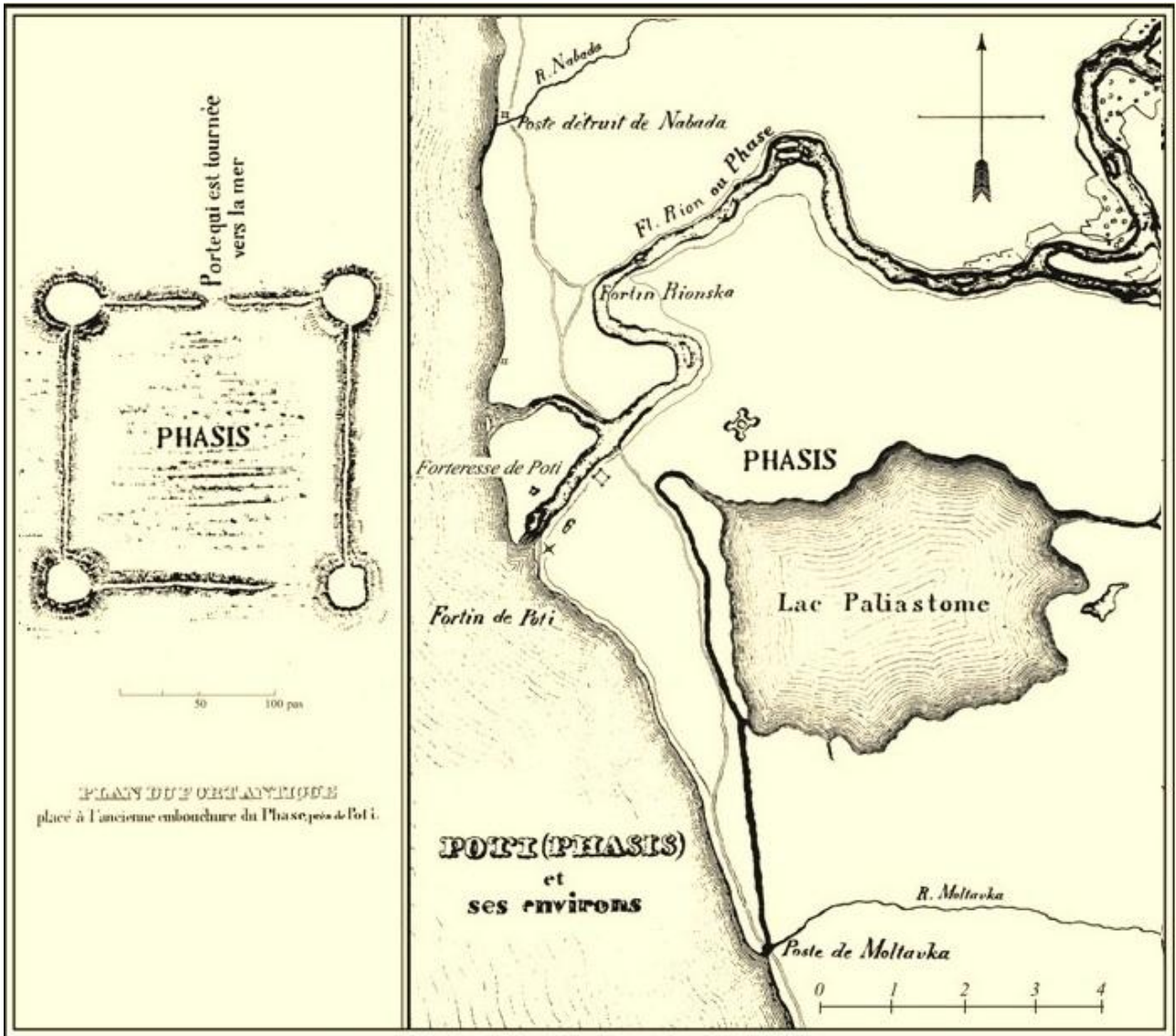
The view of archaeological excavations of *Gonio-Apsarus* city-site (castellum).
Is located to the S of town Batumi.

გონიო-აფსაროსის ნაქალაქარის გეგმა; მდებარეობს ქ. ბათუმის სამხრეთით. თარიღი — ახ.წ. II-VI სს.

The plan of *Gonio-Apsarus* city-site (castellum).

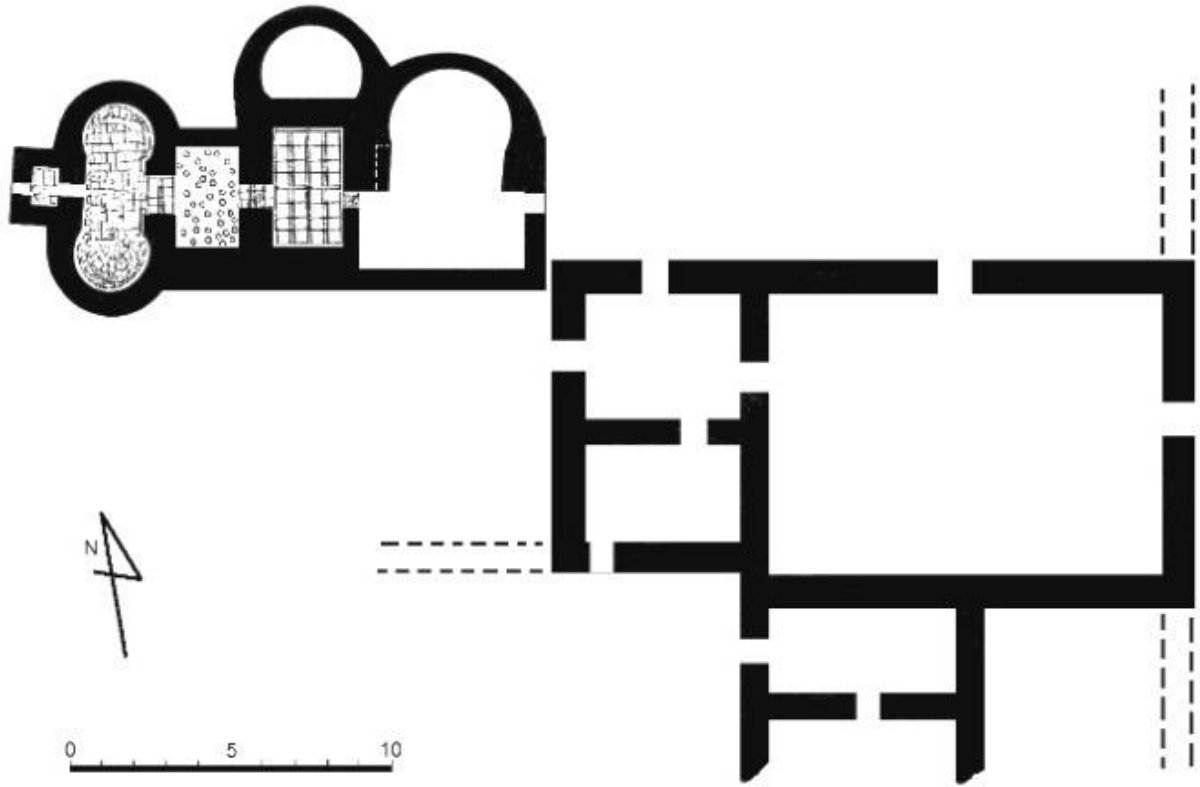
Is located to the S of town Batumi. Date – 2nd – 6th c. AD.

ფასისის(ფოთი) გეგმა — ფ. დიუბუა დე მონპერეს მიხედვით.

The plan of *Phasis (Poti)* city-site (Arrian's *Phasis, castellum*),
According to Frédéric Dubois de Montpéreux (*Voyage autour du
Caucase*,v.III. 1839).

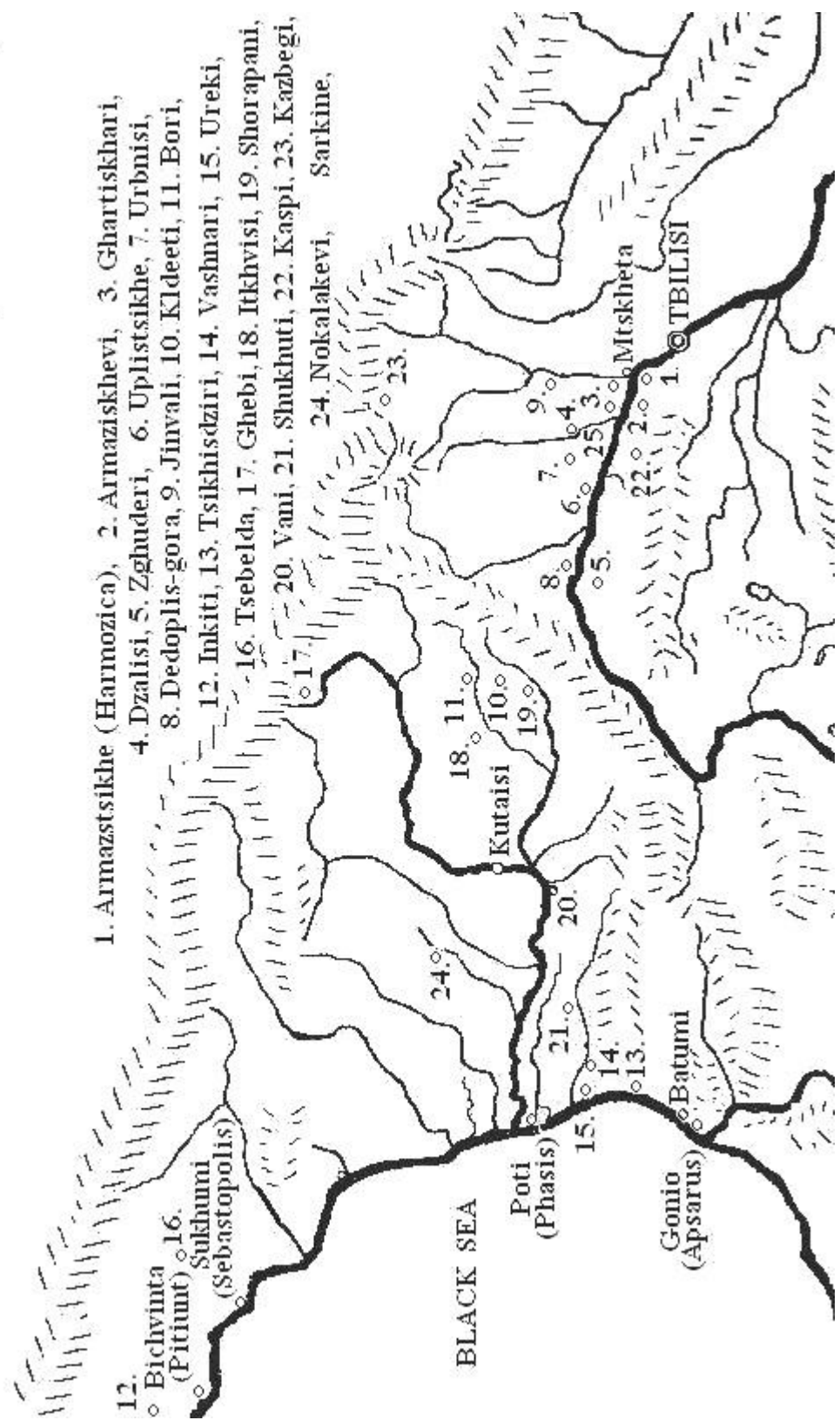

ვილა და რომაული ტიპის აბანოს გეგმა; არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს სოფ. შუხუთში (ლანჩხუთის მუნიციპალიტეტი); თარიღდება ახ.წ. III -IV საუკუნეებით.

The plan of villa and Roman type bath. Was found by archaeologists in the village *Shukhuti* (*Lanchkhuti* municipality). Date – 3rd -4th c. AD.

THE MAP OF THE ARCHAEOLOGICAL POINTS IN THE *IBERIA-COLCHIS* (1st c. BC.- 4th c. AD)

- 1. Armaztsikhe (Harmozica), 2. Armaziskhevi, 3. Ghartiskhari,
- 4. Dzalisi, 5. Zghuderi, 6. Uplistsikhe, 7. Urnisi,
- 8. Dedoplis-gora, 9. Jinvali, 10. Kldeeti, 11. Bori,
- 12. Inkiti, 13. Tsikhisdziri, 14. Vashnari, 15. Ureki,
- 16. Tsebelda, 17. Ghebi, 18. Itkhvisi, 19. Shorapani,
- 20. Vani, 21. Shukhuti, 22. Kaspi, 23. Kazbegi,
- 24. Nokalakevi, Sarkine,

- 12. Bichvinta (Pitunt) 16. Sukhumi (Sebastopolis)

ოქროს საწმისის იმიტაცია (ბრინჯაო); აღმოჩნდა სოფ. ლებთან
ბრილის ნეკროპოლში (ონის მუნიცი.). თარიღი – ძვ.წ. VII ს.

The imitation of Golden-Fleece. Was found at *Brili* necropolis
(*Oni* municipality), near the riverhead of the river Fhasis (*Rioni*).

Date – 7th c. BC.

იბერიის სამეფო და რომანიზაციის პროცესი. ევროპის და აზიის საზღვარზე მდებარე საქართველოს მიწა-წყალზე, საუკუნეების განმავლობაში, ისტორიულ-კულტურული განვითარების ხანგრძლივი და თავისებური პროცესი მიმდინარეობდა. ქართველი ხალხი, განვითარების თავდაპირველ საფეხურზე, განსახლებული იყო სამი მდინარის — მტკვრის, რიონის და ჭოროხის აუზებში. ძვ. წ. VI ს.-დან ზემოხსენებულ ტერიტორიაზე დანიშნულა და პოლიტიკური ჰეგემონობა მოიპოვა კოლხეთის სამეფომ და შემდგომ იბერიის (resp. ქართლის) სამეფომ. მათ ადგილსა და საფუძველზე შემდეგ განვითარდა ერთიანი სახელმწიფო — საქართველო.

საქართველოს რელიეფი, ორ ძირითად განსხვავებულ ნაწილად იყოფა: მთა-მთისწინეთად და ბარ-დაბლობად. მთა-მთისწინეთი — კავკასიონის მთავარი ქედი და გვერდითი ქედებია. ამ მთიანეთში გადიოდა ბილიკ-გზები, რომლითაც ძველი მოსახლეობა უკავშირდებოდა ერთმანეთს. ასეთი რელიეფი მოსახერხებელ დასახლებულ ადგილებს და თავდაცვით გარემოს ქმნიდა. აქ საკმაო რაოდენობით მოიპოვება საშენი მასალა: ხე, თიხა, ქვა და მეტალურგიული ნედლეული — სპილენძი, რკინა, კალა. ძველი საქართველოს სამეურნეო ყოფისათვის დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა ისეთ მცენარეებს, როგორც იყო ხორბალი, ქერი, ვაზი, ფეტვი, ჭვავი, ნაბლი, ღომი, კაკალი, თხილი, ლეღვი, ზღმარტლი, ხახვი და სხვ. ხელსაყრელი პირობები იყო სამეურნეო-აგარარული საქმიანობისათვისაც.

აღმოსავლეთ საქართველოში, ძირითადი სამეურნეო-სამინათმოქმედო ფართობები განლაგებული იყო შიდა ქართლის ვაკეზე, მდ. მტკვრის ხეობაში, ტირიფონის და მუხრანის ნაყოფიერ ველებზე, ქვემო ქართლის ბარში და ალაზნის ველზე. აქ ჰავა მშრალი კონტინენტურია. ამიტომ ინტენსიური მიწათმოქმედებისათვის საჭირო იყო სარწყავი არხების გაყვანა. ძველი ავტორი სტრაბონი, რომლის თხზულებებშიც დამაჯერებელი საფუძვლიანობით გამოირჩევა, იბერიის შესახებ გადმოგვცემს: "იბერია უმეტესად კარგად არის დასახლებული ქალაქებით და სოფლებით; იქ არის კრამიტის სახურავიანი სახლები, რომლებშიც არქიტექტურულად მონყობილია; ბაზრები და სხვა... ქვეყნის ნაწილი კავკასიონის მთებითაა გარშემორტყმული ... შუაში არის დაბლობი, მდინარეებით მორწყული; უდიდესი მათ შორის არის მტკვარი. ... ის მოედინება საძოვრებით მდიდარ ველზე, ერთვის სხვა მრავალ მდინარეს, რომელთა შორის არის ალაზანი, სანდობანი... ყველა ესენი სანაოსნონი არიან და უერთდებიან კასპიის ზღვას" (სტრაბონი, XI, III, 1,2).

იბერიის ნოყიერი ნიადაგი, მრავალფეროვანი რელიეფი, ჰიდრორესურსების სიმრავლე, მადნეული, ფლორის და ფაუნის მრავალსახეობა საზოგადოების პროგრესისათვის კარგ საფუძველს იძლეოდა. იბერიის სამეფოს ეკონომიკა და პოლიტიკური მდგომარეობა სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვანაირი იყო. იბერიას გეოპოლიტიკურად ერთ-ერთი საკვანძო ტერიტორია ეკავა. აქ ხდებოდა აღმოსავლური და დასავლური ცივილიზაციების გარკვეული თანხვედრა.

ძველი სამყაროს ყველაზე მძლავრმა ლითონმა — რკინამ, კაცობრიობის ცივილიზაციის წინსვლა დააჩქარა. ძვ.წ.XII საუკუნიდან საქართველოში თანდათანობით რკინის მეტალურგია იწყება. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლადაა არქეოლოგიურად აღმოჩენილი ადრერკინის პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლები — სამოსახლოები, სამაროვნები, სამლოცველოები, მეტალურგიული და კერამიკული ნარმოების ნაშთები. ამ პერიოდის ძეგლები გათხრილ-გამოკვლეულია: შიდა ქართლში, ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე, ქვემო ქართლში, მესხეთ-ჯავახეთში, კახეთში და ა.შ. გვიანბრინჯაო-

ადრერკინის პერიოდის მსხვილი დასახლება, აღმოჩენილია თბილისშიც — დილომში, “თრელიგორები”.

არქეოლოგიური გათხრებისას გამოვლენილი რკინის იარაღის შესწავლის საფუძველზე გაირკვა, რომ ადგილობრივმა ხელოსნებმა, მადნის ქურაში დნობა, ყალიბში ჩამოსხმა, ცხლად ჭედვა, წრთობა და სხვა რთული ტექნოლოგიური ხერხები იცოდნენ. ძვ.წ. VIII ს-დან რკინის წარმოება აქ უფრო ინტენსიური ხდება. აღმოჩენილია რკინის მახვილები, ცულები, ისრისა და შუბის პირები, სახნისები, თოხები, ნამგლები, დანები, ცხენის აღკაზმულობა და სხვ. ძვ.წ. VII ს-დან კავკასიაში რკინა-ფოლადის საყოველთაო გავრცელების პერიოდი იწყება, რაც საზოგადოების სამეურნეო-სოციალური განვითარების ტექნიკური პროგრესის ბაზას ქმნიდა.

ბუნებრივია, რომ დიდი ყორღანების, თავდაცვითი და სარწყავი არხების აგება შესაბამისი შრომის იარაღებისა და მრავალრიცხოვან ადამიანთა კარგად ორგანიზებული შრომის გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა. აგრეთვე ბუნებრივია, რომ ამ სამუშაოებს ხელმძღვანელობდნენ ცოდნა-გამოცდილების მქონე გამორჩეული პიროვნებები. სწორედ ეს ლიდერები ანხორციელებდნენ ამ მოსახლეობის დასახლებების დაცვას. ამრიგად, თავდაცვითი და საცხოვრებელი პრობლემების ერთობლივი ძალისხმევით გადწყვეტის პირობებში ხდებოდა გარკვეული პოლიტიკური კონსოლიდაცია. სამუშაოების მაშტაბების და თავდაცვითი მზადყოფნის ზრდასთან ერთად იზრდება ლიდერების როლი საზოგადოებაში. ამავდროულად ჩნდება ერთიანი წინამძღოლი, რომელსაც დანარჩენი ლიდერები ემორჩილებიან. ამგვარ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ სტრუქტურას, რომელიც წინასახელმწიფოებრივიდან სახელმწიფოზე გარდამავალ ეტაპს წარმოადგენს პროტოსახელმწიფოებრივ საზოგადოებრივ წყობას ეძახიან. ზემოთ ნახსენებმა გარემოებებმა შემდგომ ხელი შეუწყო ძლიერი პოლიტიკური ერთეულის იბერიის სამეფოს წარმოქმნას.

იბერიის ძვ.წ. IV— ახ.წ. III სს. ისტორიისათვის ძირითად წერილობით წყაროს წარმოადგენს “ქართლის ცხოვრების” ნაწილი — “ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა”, რომლის შემდგენელ-გადამწერია სწავლული ლეონტი მროველი. ის წინამორბედთა მრავალფეროვანი, ქართული და უცხოური თხზულებებით სარგებლობდა. “ცხოვრება ქართველთა მეფეთაში ...” მოყვანილი ცნობების (პერსონაჟების, პუნქტების და სხვ.) უმეტესი ნაწილი, ახალი არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, სადღეისოდ დოკუმენტურად დადასტურებულია. მაგ.: ციხე-ქალაქები — ნასტაკისი, სარკინე, ციხე-გოჯი, არმაზციხე(ბაგინეთი), შორაპანი, დიმნა; ისტორიული პერსონაჟები — არტაგი (ანუ არტოკე), ფარსმან I, ფარსმან ქველი, მითრიდატე (ანუ მიჰრდატი), ამაზასპი. არქეოლოგიურად აღმოჩენილ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში დასტურდება ისტორიულ პირთა სახელები: მეფე ფარსმანი ნახსენებია 75 წლით დათარიღებულ ე.წ. ვესპასიანეს წარწერაში, რომელიც მდ. მტკვრის მარჯვენა მხარეს არმაზციხესთან აღმოჩნდა. აქვე იხსენიება მეფე მითრიდატე. ის აგრეთვე იხსენიება ე.წ. № 1 წარწერაში, რომელიც არმაზში აღმოჩნდა. მეფე მითრიდატე მოიხსენიება ქ. რომში აღმოჩენილ წარწერაშიც. მეფე ფარსმანი ფიგურირებს ქ. რომის ნავსადგურ ოსტიაში აღმოჩენილ წარწერაში. იგივე მეფე ნახსენებია მცხეთაში, არმაზში არქეოლოგიურად გათხრილ ე.წ. “არმაზის ბილინგვაზეც.” ამავე ბილინგვაზევე მოხსენიებულია “იბერთა დიდი მეფე ქსეფარნუგი”. “იბერთა დიდი მეფე ამაზასპე” მოიხსენიება რქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად გამოვლენილ წარწერაში.

“ცხოვრება ქართველთა მეფეთაში...” ნახსენებ ისტორიულ პირთა მოქმედებანი მრვალგზის აღინერება აგრეთვე ბერძნულ-ლათინურ წყაროებში. მაგ.: იბერიის მეფე არტაგს

ძვ.წ. 65 წელს პომპეუსის იბერიაში ბრძოლების აღწერისას ახსენებს — აპიანე და დიონ კასიუსი. მეფე ფარსმანს — ტაციტუსი. მეფე ფარსმან II-ს იხსენიებს ფლავიუს არიანე; აელიოს სპარტიანე; იული კაპიტოლინი და სხვ. წერილობით წყაროებში ნახსენები იბერიის მეფეები ქართლის ხელმძღვანელ-ორგანიზატორები იყვნენ. მეფე ფარნავაზის მიერ გატარებულმა სამხედრო-ადმინისტრაციულმა რეფორმებმა გააძლიერა იბერიის სამეფოს. შემდგომ ეს რეფორმები ფარნავაზიანთა დინასტიის სხვა მეფეებმა განავრცეს.

ძველი ქართული საისტორიო წყარო "ქართლის ცხოვრება" ძირითადად სანდოდ მიიჩნეის ჯერ კიდევ მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ცნობილმა ევროპელმა მეცნიერ-ისტორიკოსებმა — ჟ. სენ-მარტინმა და მარი ბროსემ. "ქართლის ცხოვრებასთან" ერთად მოცემული პერიოდის საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი წყაროა "მოქცევაი ქართლისაი". მასში განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ თხზულების პირველი ნაწილი, სადაც მოკლე ქრონიკის სახით იბერიის სამეფოს ისტორიაა გადმოცემული. "მოქცევაი ქართლისაიში" მოყვანილი ისტორიული ცნობების რეალობა ისევე, როგორც "ქართლის ცხოვრებისა," არქეოლოგიური და ბერძნულ-ლათინური წერილობითი წყაროების მონაცემებით დასტურდება.

მდინარეების ზემო ევფრატის, ჭოროხის, მტკვრის და არაქსის სათავეების მიმდებარე ტერიტორიაზე ქართველურ ტომთა გაერთიანების შედეგად ძვ.წ. XI-VIII ს.ში განვითარდა და პროტოსახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა დიაოხის ქვეყანი, რომელიც არაერთხელ მოიხსენიება უძველეს ლურსმულ წარწერებში. დიაოხის მეზობლად ასურეთის და ურარტუს აგრესიული ქვეყნები მდებარეობდნენ, რომელთაც დიაოხი მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა. დასაწყისისათვის, ალბათ ამ დიდ პოლიტიკურ გაერთიანებაში შედიოდნენ კოლხების ნაწილი, მუშხები (შემდგომ მესხები), სასპერები (შემდგომ სპერები).

ლურსმულმა წერილობითმა წყაროებმა შემოინახეს ცნობები დიაოხის ქვეყნის შესახებ, რომლის მიხედვითაც, აქ განვითარებული ყოფილა მინათმოქმედება-მეცხოველეობა, მეტალურგია, ოქროსა და ვერცხლის მოპოვება-დამუშავება. ურარტუს მეფე მენუას ძვ.წ. VIII ს.-ის წარწერიდან, რომელიც ქ. არზრუმის მახლობლად კლდეზეა ნაკვეთი ცნობილია: ". . . გავემართე სალაშქროდ დიაოხის ძღვევამოსილი ქვეყნის წინააღმდეგ, . . . მენუა: დავიმორჩილე დიაოხის ქვეყანა და მისი სამეფო ქალაქი სასილი, . . . გადავწვი ციხე-სიმაგრეები . . . მეფე დიაოხისა . . . მე ის შევინყაღე გადასახადის გადახდის სამაგიეროდ. მომცა მან ოქრო და ვერცხლი; მომცა გადასახადი" სხვ.

ჰეროდოტეს (იხ. ისტორია IV, 34) მიხედვით შავი ზღვიდან სპარსეთის ყურემდე სულ ოთხი ხალხი სახლობს. ესენია ირანელები, მიდიელები, კოლხები და სასპერები. სახელი სპერი სამხრეთ საქართველოს ისტორიული პროვინციის სახელშიც შემორჩა. სასპერები ეს ის ქართველური მოდგმის ტომია, რომლებმაც შემდეგ საზოგადოების კონსოლიდაციის შედეგად, მდ. მტკვრის შუა წელზე ცენტრით მცხეთაში ქართლის სამეფო შექმნეს და რომლებსაც ძველი ბერძნულ-რომაული წერილობითი წყაროები იბერიის სამეფოს უწოდებენ.

ძვ.წ. 334 წელს მცირე აზიაში ალექსანდრე მაკედონელის კარგად ორგანიზებული არმია გამოჩნდა. კავკასიაში, მაკედონელების მხარდაჭერით სამხრეთ-დასავლეთ ტრანსკავკასიის ერთ-ერთმა ქართველური გაერთიანების, „არიან ქართლის“ ხელმძღვანელმა, აზონმა ილაშქრა. ციხე-ქალაქ სარკინეს ალებით ქართველური მოდგმის გაერთიანებებს შორის ქიშპობა დასრულდა. იბერიაში მაკედონელთა მიერ აღზევებულმა აზონმა ხელთ იგდო ძალაუფლება. ამის შემდეგ, როგორც ჩანს, აქ აზონის მიერ განსხვავებული წესრიგის დამყარება დაიწყო და მმართველობის ახალი ფორმები, პრობერძნულ-მაკედონური, შემოვიდა. იბერიის სამეფოს კონსოლიდაციის პროცესი ჩანს მტკივნეულად მიმდინარეობდა. ცალკეული მხარეების წარჩინებულ მემართა გუნდები უცხო ძალის გამოყენებაში ხედავდნენ გამოსავალს, რათა უპირველესები გამხდარიყვნენ და მთელი ძალაუფლება ხელთ

ეგდოთ. ამ დაუნდობელ ბრძოლებში ხან კიმერიელ-სკვითებს, ხან ირანელებს, ხანაც ბერძენ-მაკედონელებს იყენებდნენ. რაღაც ეტაპზე წარჩინებულმა აზონმა ბერძენ-მაკედონელთა დახმარებით იმძლავრა და თავისი ძალაუფლების გასამაგრებლად უმკაცრესი ღონისძიებები გაატარა.

აზონს დაუპირისპირდა მცხეთელი წარჩინებული ფარნავაზი თავისი მომხრეებით. ამ დაპირისპირებას აზონის ხელისუფლების დამხობა მოჰყვა. აზონის და ფარნავაზის მომხრეთა შორის საბრძოლო მოქმედებებით გამოწვეული ნგრევის მონაწილეა საქართველოს ტერიტორიაზე დადასტურებული ძვ.წ. IV ს. მინურულის გადამწვარი ნამოსახლარები, რომლებიც არქეოლოგების მიერ შესწავლილია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. დამარცხებული აზონი სამხრეთ-დასავლეთ ტრანსკავკასიისკენ იხევს და იქ თავის მამულში მაგრდება. ფარნავაზს და აზონს შორის გადამწყვეტი ბრძოლა ქალაქ არტაანთან (მდებარეობს მდ. მტკვრის ზემო დინებაზე, ახლა — ქ. არდაჰანი) მოხდა.

ძვ.წ. III ს-ის დასაწყისში ფარნავაზმა მოახერხა მთელი ქართლის და კოლხეთის მნიშვნელოვანი ნაწილის გაერთიანება. მან საფუძველი ჩაუყარა ფარნავაზიანების სამეფო დინასტიას. წერილობითი წყაროები მას მიაწერს იბერიის სამეფოს სამხედრო ორგანიზაციის რეფორმებს. მეფე ფარნავაზმა სახელმწიფო სამხედრო-ადმინისტრაციულ პროვინციებად (ანუ საერისთავოებად) დაყო, რომელთა სათავეში საერო და სამხედრო ხელისუფლებით აღჭურვილი, ერთგული წარჩინებულები დააყენა. წერილობითი წყაროების მიხედვით, ფარნავაზის დროს კოლხეთის დიდი ნაწილი იბერიის სამეფოს ფარგლებშია მოქცეული.

ფარნავაზიანთა ეპოქის იბერიის სამეფოს პოლიტიკურ-სამხედრო ორგანიზაციის საკმაოდ კარგი სისტემა ჰქონდა. იბერიის სამეფოს უმაღლესი მთავარსარდალი მეფე იყო, რომლის ხელშიც სახელმწიფოებრივი მართვის მთავარი სადავეები იყრიდა თავს. სტრაბონის მონაცემებით, მეფის შემდეგ მეორე პირი მხედართმთავარი იყო, რომელიც სამეფო გვარიდან ინიშნებოდა (იხ. სტრაბონი XI, III, 6). მას ქვეყნის სამხედრო-ადმინისტრაციული მხარეების ხელმძღვანელები — ერისთავები ექვემდებარებოდნენ. თავის მხრივ ერისთავებს ექვემდებარებოდნენ ათასისთავები და ასისთავები. მხედართმთავარი (ანუ ერისთავთ-ერისთავი) განაგებდა სამხედრო უწყებას და ევალებოდა სამეფოს შეიარაღებული ძალების მართვა. ის, აგრეთვე, პასუხს აგებდა ჯარის მობილიზებაზე, მონინააღმდეგის შესახებ სადაზვერვო ინფორმაციის მოპოვებაზე და საბრძოლო წრთვანა-მზადყოფნაზე. სამხედრო-არისტოკრატიული გვარის შვილების აღზრდა-წვრთნაში წამყვანი ადგილი ნადირობას ენიჭებოდა. ნადირობა ომისათვის მზადების საუკეთესო ხერხი იყო და სამხედრო-ფიზიკური მომზადების კომპლექსურ საშუალებას წამოადგენდა. ის მომავალ მეომარს იარაღის ხმარებას — შუბის და ისრის მიზანში ტყორცნის უნარს, ცხენოსნობას; სხვადასხვა საბრძოლო ხერხს, სწრაფ მანევრირებას, მამაცობას, ფიზიკურ გამძლეობას უვითარებდა და აჩვენებდა.

იბერიის სამეფო ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულებად იყო დაყოფილი. მათ ადგილობრივი სამხედრო-არისტოკრატიის წარმომადგენლები, ერისთავები, მართავდნენ, რომელთაც ბერძნული და არამეული წერილობითი წყაროები მოიხსენებს (იხ. სტრაბონი XI, II, 18). ერისთავი, მისდამი დაქვემდებარებულ ტერიტორიაზე, სამეფო ხელისუფლების უმაღლესი წარმომადგენელი იყო. იგი აქ საჯარო და სამხედრო ხელისუფლებას ახორციელებდა. ერისთავის ინსიგნიებს, რომელსაც ის მეფისაგან იღებდა, წარმოადგენდა — კვერთხი-სკიპტრა, განსაკუთრებული საბეჭდავი-ბეჭედი, მდიდრული სარტყელი, შეიარაღება და სხვ. (ხსენებული ნივთები დოკუმენტურად დადასტურებულია საქართველოს არქეოლოგიურ მასალაში; იხ. მაგ. მცხეთაში აღმოჩენილ მდიდრულ ნეკროპოლებში დადასტურებული არტეფაქტები).

იბერიის სამეფოს სახელმწიფო აპარატის მოქმედების ერთ-ერთი უმთავრესი საზრუნავი სამხედრო კონტინგენტის შევსება იყო. მასში შედიოდნენ თავისუფალი მეთემეები, სამხედრო-არისტოკრატიული გვარის შვილები, დაქირავებული პროფესიონალი მეომრები. მეფეს მუდმივი, ძირითადი, სამხედრო რაზმები და პირადი მცველი რაზმი ჰყავდა. საგვარეულო თემებიდან გამოჰყავდათ ხალხი, რომელიც საომრად თავისი შეიარაღებით მიდიოდა და სახელმწიფო ჯარის უმეტეს მასას წარმოადგენდა. ასეთი კატეგორიის მეთემეები ომის დასრულების შემდეგ უბრუნდებოდნენ თავის კარმიდამოს და სამინათმოქმედო საქმიანობას. სტრაბონი ამ მეთემეებს "მეომართა და მინათმოქმედთა" (იხ. სტრაბონი XI, III, 6) ფენას უწოდებდა.

იბერიის სამეფოს შეიარაღებული ძალების იერარქიული სტრუქტურა ზოგადად ასეთი უნდა ყოფილიყო: უმაღლესი მთავარსარდალი — მეფე; მთავარსარდალი — სამეფო სამხედრო უწყების უშუალო ხელმძღვანელი, ერისთავთ-ერისთავი; დღევანდელი ტერმინოლოგიით უფროსი ოფიცრობა — უმაღლესი სარდლობა, ტერიტორიული ერთეულებიდან გამოსული მეომრების სარდლები; საშუალო და უმცროსი ოფიცრობა — ათასისთავები, ციხისთავები (სამეფო სიმაგრეების გარნიზონის ხელმძღვანელები), ასისთავები (არისტოკრატიული გვარის უმცროსი შვილები), დაქირავებული პროფესიონალი სამხედროები; ჯარისკაცები — ომის შემთხვევაში მობილიზებული მეთემეები.

ომის დროს ქვეყანას დაახლოებით 30.000 ქვეითის და 10.000 ცხენოსნის მობილიზება შეეძლო (იხ. სტრაბონი XI, IV, 5 (?)). ამრიგად, როგორც ჩანს იბერიის მეფეს იმდროისათვის საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯარი შეეძლო საომრად გამოეყვანა. ამ ჯარის ნაწილი კარგად განვრთნილი იყო და ფრიად მრისხანე ძალას წარმოადგენდა. პომპეუსთან ომის დროს იბერიას აპიანეს მონაცემებით საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯარი ყავდა (იხ. აპიანე, მითრიდატიკა, 103).

იბერიის სამეფოს ჯარი (იხ. სტრაბონი, XI, III, 3; XI, IV, 5; აპიანე, მითრიდატიკა, 103; ქ. ც.; პლუტარქე, ლუკულუსი, 31) ძირითადად ორი გვარეობისაგან, ქვეითი და ცხენოსანი დანაყოფებისაგან შედგებოდა. ესენია: მეფის მცველი მძიმედ შეიარაღებული და კარგად განვრთნილი რაზმი. ისინი შეიარაღებული იყვნენ — შუბებით, სატევრებით, საბრძოლო ცულებით, მშვილდ-ისრებით, ჯაჭვ-ჯავშნებით, მუზარადებით, ფარებით; ცხენოსანთა და ქვეითთა კარგად შეიარაღებული ასეულები. ამ ორივე გვარეობის ჯარის შეიარაღებაც ალბათ, ძირითადად მეფის რაზმისნაირი იყო. მათ შეიარაღებაში საბრძოლო ეტლები და ქვის ყუმბარების სატყორცნი მანქანებიც ჰქონდათ; ქვეითთა მსუბუქად, დამცავი ჯაჭვ-ჯავშნის გარეშე, შეიარაღებული ლაშქარი ძირითადად, შუბებით, შურდულებით, მშვილდ-ისრებით და ხის ფარებით იბრძოდა. ისინი ყველაზე მრავალრიცხოვანი იყვნენ.

იბერიის სამეფოს თავდაცვის სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი საფორტიფიკაციო ნაგებობებს ეკავა, რომლებიც სტრატეგიულად მოხერხებულ და საჭირო ადგილებზე იყო განლაგებული — მაგ.: მცხეთა, უფლისციხე, ურბნისი, სარკინე, ნასტაკისი, შორაპანი, დიმნა და სხვ. განსაკუთრებით სატახტო ქალაქი მცხეთა იყო დაცული. აქ მთავარ ციხესიმაგრესთან (არმაზციხე) ერთად სხვა, მძლავრი საფორტიფიკაციო სისტემა იყო აგებული. საფორტიფიკაციო ნაგებობებით გამაგრებულ-გადაკეტილი იყო აგრეთვე საერთოდ ქვეყანაში შემომავალი გზები. ბუნებრივია, ციხესიმაგრეებში და ციხე-ქალაქებში სპეციალური, მცველ-მეციხოვნეთა გარნიზონები იდგა.

ნერილობითი ნყაროებიდან კარგად ჩანს, რომ იბერიის სამეფოს სამხედრო ძალები კარგად ფლობდნენ მაშინდელი საომარი საქმის ძირითად ელემენტებს. მათ იცოდნენ და წარმატებით იყენებდნენ საომარ-ტაქტიკურ ხერხებს — სწრაფ იერიშს, გადაჯგუფებას, რელიეფის მოხერხებულად გამოყენებას, ე.წ. პარტიზანული ბრძოლის ელემენტებს. ისინი ომში მამაცნი, მოხერხებულნი და შეუპოვარნი იყვნენ. ყოველივე ამის განსახორციელებლად კი მათ, შეტევის და თავდაცვის, იმ დროისათვის მონინავე, რკინის შეიარაღება ჰქონდათ.

ძვ.წ. I ს. მინურულიდან იბერიის სამეფოს აღმავლობის და ძლიერების ხანა დაიწყო. ამას გარკვეულწილად ხელს უწყობდა ახალი ხელსაყრელი გეოპოლიტიკური სიტუაცია. კერძოდ, რომსა და პართიას შორის გაუთავებელი ქიშპი და ომი. იბერიის ხელისუფლება რომის და პართიის ურთიერთინააღმდეგობას თავის სასარგებლოდ მოხერხებულად იყენებდა. I ს. პირველ ნახევარში იბერიის სამეფო იმდენად გაძლიერდა, რომ გააფართოვა თავისი საზღვრები და მედგარი ბრძოლით აიღო მდ. არაქსთან მდებარე მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი არტაქსატა. ამ დროისათვის იბერიამ დაიბრუნა სამხრეთ-დასავლეთით, მდ. ჭოროხის, მდ. მტკვრის და მდ. არაქსის სათავეების ტერიტორიები.

ახ.წ. 30-იან წლებში, იბერიის მეფე ფარსმან I-მა რომაელებთან შეთანხმებით, მდ. არაქსისპირეთში პართელებთან საომრად გაემართა. მოწინააღმდეგის ჯარს პართიის მეფის შვილი ოროდი სარდლობდა. პართელთა დიდი ლაშქარი ძირითადად ცხენოსნებისაგან შედგებოდა. იბერიის მეფის ჯარი ამ დროისათვის კი ძლიერ ქვეითთა ლაშქარს და ცხენოსანთა სწრაფ რაზმებს ფლობდა. იბერთა მეფემ ფარსმან I-მა ჩინებულად გამოიყენა ადგილობრივი გარემო-პირობები და ბრძოლის ნაცადი ხერხები. პართიის ცხენოსანი ჯარი კი ასეთ მთაგორიან გარემოში მოქმედებას მიუჩვეველი იყო. იბერიელთა ცხენოსნებმა ჯერ ისრები სტყორცნეს პართელებს, ხოლო შემდეგ ქვეითმა ჯარმა მწყობრად მიიტანა იერიში, რამაც პართელების სრული მარცხი განაპირობა (იხ. ტაციტუსი, ანალები, IV, 33-35). ბრძოლის პირველ ეტაპზე ფარსმანმა ალყა შემოარტყა მტრის საგუშაგოებს და ხელთ იგდო სტრატეგიული — საკვების და ფურაჟის მარაგი (იხ. ტაციტუსი, ანალები, VI, 34). ამ ბრძოლაში იბერთა მეფემ სწორად გათვლილი მანევრით მოახერხა პართელების დამარცხება. ამის შემდგომ პართელებმა კიდევ რამდენჯერმე სცადეს იბერებთან შებმა, მაგრამ კვლავ მარცხი იწვნის. ახ.წ. 50-იან წლებში მეფე ფარსმან I-მა სამხედრო დახმარება აღმოუჩინა რომაელ სარდალს გნეუს დომიციუს კორბულონს, რომელიც სამხრეთ ტრანსკავკასიაში პართელებს ეომებოდა (იხ. ტაციტუსი, ანალები, XIV, 23).

II ს. პირველ ნახევარში, იბერიის სამეფო ტახტზე ფარსმან II ქველი ავიდა. ის უკვე შეუფარავად ებრძვის რომის იმპერიას და ცდილობს მის განდევნას ზღვისპირა კოლხეთიდან და სამხრეთ ტრანსკავკასიიდან. იბერია, თავისი ინტერესების დაცვისათვის გაბედულად უპირისპირდება იმ დროისათვის სამხედრო თვალსაზრისით უძლიერეს სახელმწიფოებს, რომსა და პართიას. ხსენებული სახელმწიფოები, როგორც ჩანს, იბერიის სამეფოს ანგარიშგასაწევ ძლიერ ქვეყნად მიიჩნევენ. ამიტომ, იმპერატორ ანტონინუს პიუსის (ახ.წ. 138-161 წწ.) დროს იბერიას და რომს შორის ურთიერთობები გამოსწორდა. რომაელი ისტორიკოსი ელიუს სპარტიანი მოგვითხობს, რომ რომის იმპერატორი პატივს სცემდა იბერთა მეფე ფარსმან II-ს, რადგან მისი სამხედრო მხარდაჭერა სჭირდებოდა სამხრეთ ტრანსკავკასიაში. ამის გამო, იბერთა მეფეს ურიცხვი ძვირფასი საჩუქარი (შესაძლოა, რომ სწორედ ეს ძვირფასი ნივთებია სადღისოდ, არქეოლოგიურად აღმოჩენილი მცხეთაში; იხ. მცხეთის არქეოლოგიური გათხრების მასალები), საბრძოლო სპილო და ორმოცდაათკაციანი მეზრძოლთა რაზმი უბოძა (იხ. ელიუს სპარტიანი). ახ.წ. 140 წელს ფარსმან II ამალით, დიპლომატიური მისიით, იმპერიის სატახტო ქალაქ რომში ჩავიდა. აქ მას ზემოთ შეხვდნენ და პატივისცემის ნიშნად ფარსმანის ქანდაკებაც კი აღმართეს (იხ. დიონ კასიოსი, რომის ისტორია, XX, 2).

იბერიის სამეფომ, რომსა და პართიას შორის მოქნილი პოლიტიკის წარმოების და წარმატებული ომების შედეგად საზღვრები გაიფართოვა. ქვეყანაში დიდძალი სიმდიდრე შემოვიდა, რამაც ეკონომიკური წინსვლა და წარმოების სწრაფი ტემპით განვითარება გამოიწვია.

ანტიკურ სამყაროსთან სავაჭრო-ეკონომიკურმა ურთიერთობამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ძველი საქართველოს ეკონომიკურ-კულტურულ წინსვლაში. არსებითად ეს ნიშნავდა მის ინტეგრაციას ხმელთაშუაზღვისპირეთ-სამხრეთ ევროპის ეკონომიკურ სისტემაში. ალბათ, ამანაც, ძველი საქართველოს ორიენტაცია იმ თავითვე ევროპული ცივილიზაციის მიმართულებით განსაზღვრა.

მდინარე რიონ-ყვირილა (ანუ ფასისი) და მდინარე მტკვარი თავისი ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობით მოხერხებული სავაჭრო-სატრანზიტო გზა იყო. ცნობები მისი სატრანზიტო მაგისტრალად გამოყენების შესახებ, ძირითადად, სტრაბონისა და პლინიუსის ნაწერებშია შემონახული. სტრაბონი აღწერს ამ მაგისტრალს: "... ინდური საქონელი შემოაქვთ კასპიის ზღვაში, ხოლო აქედან ალბანეთში გადააქვთ და შემდეგ მტკვარზე და მისი მომდევნო ადგილებით შავ ზღვასთან ჩააქვთ" (იხ. სტრაბონი, XI, VII, 3). აქედან ნათელია, რომ სტრაბონი აღწერს სავაჭრო-სტრატეგიულ გზას, რომელიც მოემართებოდა აღმოსავლეთიდან მდ. მტკვრის და მდ. რიონის გავლით შავი ზღვისაკენ. ამავე გზას აღწერს I ს. ავტორი პლინიუსი (იხ. პლინიუს სეკუნდუსი, VI, 52). საყურადღებოა, რომ სწორედ ამ გზის გაყოლებაზე მდებარეობს კლასიკური ხანის და ადრეული შუა საუკუნეების ნამოსახლარები, რომელთა არქეოლოგიური კვლევის დროსაც აღმოჩნდა შემოტანილი უცხოური ნაწარმი (კერამიკა, სამკაულები, მონეტები, ლითონის და მინის ჭურჭელი). ასეთი ნამოსახლარები აღმოჩენილია შორაპანში, კლდეეთში, ვარციხე-პატრიკეთში, ვანში, შუამთაში, ფარცხანაყანევში, სოფ. მთისძირში, დაბლაგომში, დაფნარში, საჯავახოში, პატარა ფოთში, ჭალადიძეში, ფოთთან (პალიასტომის ტბა), ზღუდერში, ურბნისში, უფლისციხეში, ყანჩაეთში, ძალისაში, ციხიაგორაში, ნასტაკისში, სამადლოში, სარკინეში, მცხეთაში და სხვ.

დაახლოებით ძვ.წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან, ძველ საქართველოში, მსხვილი ქალაქური ტიპის დასახლებებიდან ქალაქები განვითარდა. ეს ქალაქები, ძირითადად გზების პირას, ვაჭრობის კონცენტრაციის და სამხედრო-სტრატეგიულ ადგილებზე წარმოიქმნენ.

ძველი ქალაქების შესახებ ინფორმაცია წერილობით და არქეოლოგიურ წყაროებშია შემორჩენილი. ასეთებია: მცხეთა-არმაზციხე — ქ. მცხეთასთან, ნასტაკის-სამადლო — ქ. კასპის აღმოსავლეთით, ძალისა — სოფ. ძალისთან, სარკინე — ქ. მცხეთის დასავლეთით, უფლისციხე — ქ. გორის აღმოსავლეთით და სხვ. საქართველოში არქეოლოგიურად გამოვლენილ ძველ ქალაქთა ნაგებობანი შექმნილია იმდროინდელი მოწინავე სამყაროსათვის დამახასიათებელი თეორიული და პრაქტიკული მიღწევების საფუძველზე. ქალაქის ყველაზე გამაგრებულ მონაკვეთს აკროპოლისი წარმოადგენდა აქ სახელისუფლო არისტოკრატიის რეზიდენცია და მთავარი ტაძარი იყო განლაგებული. ქალაქს მძლავრი თავდაცვითი კედლები ერტყა, რომელშიაც კოშკები იყო ჩაშენებული. გალავანს ხშირად თავდაცვითი თხრილი შემოუყვებოდა. კედლები ოთხკუთხა თლილი ქვებით და ალიზით ანუ გამოუმწვარი აგურით იგებოდა. ქვის, თლილ, ოთხკუთხა კვადრებს თიხის ხსნარით და ლითონის სამაგრებით ამაგრებდნენ. შენობების გადასახურად ბრტყელ და ლარიან კრამიტს ხმარობდნენ. ბუნებრივია, რომ ქალაქების საზოგადოებრივი, ადმინისტრაციული, სამეურნეო, წყალსადენის (წყარო, ჭა), საკულტო, და თავდაცვითი ნაგებობების შექმნა შესაბამისი შრომის იარაღებისა და მრავალრიცხოვან ადამიანთა კარგად ორგანიზებული შრომის გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა. ამ სამუშაოებს ხელმძღვანელობდნენ სათანადო ცოდნა-გამოცდილების მქონე პიროვნებები. ერთ-ერთი პიროვნების, მცხეთის მთავარი არქიტექტორ-მშენებლის სახელი — ავრელი აქოლისი, ცნობილი გახდა მცხეთაში არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილი საფლავის ქვის წარწერიდან.

იბერიის ქალაქები ხელოსნობის და ვაჭრობის მსხვილ ცენტრებს წარმოადგენდნენ. ისინი ირგვლივ მდებარე სასოფლო-სამეურნეო ტერიტორიებს ფლობდნენ, საიდანაც სურსათით მარაგდებოდნენ. ძველი ავტორი სტრაბონი წერს «იბერიის სამეფო კარგადაა დასახლებული ქალაქებით და დაბებით. აქ არის კრამიტით გადახურული და

არქიტექტურულად კარგად დაგეგმილი ნაგებობები, ბაზრები და სხვა სახელმწიფო-ადმინისტრაციული დაწესებულებები.»

იბერიის სამეფოს დედაქალაქი მცხეთა იყო, რომელიც ქალაქური ტიპის დაბების აგლომერაციას წარმოადგენდა. ის მდ. მტკვრის და მდ. არაგვის შესაყართან მდებარეობდა. მცხეთის ძირითადი ქალაქური დასახლებებია: არმაზციხე-მთაქართლი, კაცითავანა, არმაზისხევი, ლართისკარ-წინამურ-ზედაზნის სასიმაგრო ხაზი და მათ შორის ტერიტორია. მცხეთის არმაზციხე, დედაციხე აკონტროლებს მდ. მტკვრისა და მდ. არაგვის ხერთვისს და გზათა შესაყარს. აქ იბერიის მეფეთა რეზიდენცია მდებარეობდა. არმაზციხის ერთ მხარეს მდინარე მტკვარი საზღვრავს, ხოლო დანარჩენს პარალელური ხევები. ხევების კიდეს ოთკუთხა კოშკებიანი სასიმაგრო ხაზი დაუყვებოდა. თლილი ქვის ნაგებობანი აქ, ძვ.წ. III ს. ბოლოდან იქმნებოდა; გამოყენებულია ალიზის აგურებიც. თავდაცვითი კედლის შიგნით განლაგებული იყო სასახლეები, ტაძრები, აბანო და სხვ. არქეოლოგების მიერ აქ აღმოჩენილია დიდი რაოდენობით კაპიტელები, სვეტები, სვეტისბაზები, კრამიტი და სხვა არქიტექტურული დეტალები.

აზიისა და ევროპის საზღვარზე მდებარე ძველი საქართველო, იბერია-კოლხეთი, სამხედრო და პოლიტიკურ-ეკონომიკური ძალის, ერთი მხრივ, ირანული და, მეორე მხრივ, ანტიკური ორიენტაციის ქვეყნების საომარი მოქმედებების ასპარეზი იყო [იხ. გამყრელიძე, 2010: 99- 134].

იბერიის სამეფოს და რომის ურთიერთობის ისტორიის შესწავლა, უპირატესად, არქეოლოგიური მასალის საფუძველზეა შესაძლებელი, რადგან ამ პერიოდის წერილობითი წყაროები ცოტაა. წლების განმავლობაში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დაგროვდა საკმაოდ მრავალფეროვანი მონაცემები, რომლებიც მოგვეპოვება შემდეგი არქეოლოგიური ძეგლებიდან — ურბნისი, თბილისი, დილომი, დედოფლისგორა, კლდეეთი, უფლისციხე, ყინვალი, მუხათგვერდი, მცხეთა (არმაზციხე, არმაზისხევი, ლართისკარი), ზღუდერი, წინამური, სარკინე, ძალისა და სხვ. მნიშვნელოვანია ამ ძეგლებზე დადასტურებული ცალკეული არტეფაქტები, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლოა თვალი გავადევნოთ რომანიზაციის პროცესს მთელ იბერიაში [Zerbini L., Gamkrelidze G., Debiasi C., Todu T., 2012: 105-124; გამყრელიძე, თოდუა, 2006: 5-24,97-116].

ძვ.წ. 65 წელს ტრანსკავკასიაში გნეუს პომპეუს მაგნუსის ხელმძღვანელობით რომის რესპუბლიკის ლეგიონერები გამოჩნდნენ. რომს კავკასიაში ძირითადად იზიდავდა — ეკონომიკურ-სტრატეგიული გამორჩენა; ახალი ქვეყნების თავისი გავლენის სფეროში მოქცევა; ახალი სავაჭრო გზებისა და საქონლის გასაღების ბაზრების ხელში ჩაგდება. მათთვის ფრიად საყურადღებო იყო შუა აზიიდან მომავალი გზა, კასპიის ზღვიდან მდ. მტკვარზე, ლიხის ქედის გადასვლით, მდ. ფასისზე გავლით შავ ზღვამდე. ეს გზა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს იმის შემდეგ, რაც პართიის გაძლიერებულმა სახელმწიფომ თავის კონტროლს დაუქვემდებარა ჩინეთიდან და ინდოეთიდან მომავალი სამხრეთის სატრანზიტო მაგისტრალები. ამასთანავე, კავკასიონის ქედი კარგი წინააღმდეგობა იყო ჩრდილოკავკასიელი აგრესიული ნომადური ტომების ტრანსკავკასიასა და რომაულ მცირე აზიაში შემოჭრის დასარეგულირებლად. ამ მხრივ საყურადღებოა მამისონის, დარიალისა და დერბენტის გადასასვლელები. ვის ხელშიაც ეს გზები იყო, მას შეეძლო კონტროლი გაენია ჩრდილოკავკასიური მეომარი ტომების მოძრაობისათვის [გამყრელიძე, თოდუა, 2006: 25-57].

კავკასიას გეოპოლიტიკურად ერთ-ერთი საკვანძო ტერიტორია ეკავა. აქ ხდებოდა აღმოსავლური და დასავლური ცივილიზაციების გარკვეული თანხვედრა. იბერია თავისი

ხეობებით, მთებით, სწრაფი, ძნელად გადასალახი მდინარეებით, ულრანი ტყეებით ადვილად დასამორჩილებელი არ უნდა ყოფილიყო. რომაელები ახერხებდნენ გარკვეულად გაეკონტროლებინათ ზღვისპირეთი. ამაში მათი დასაყრდენი უნდა ყოფილიყო სანაპირო ქალაქები, რომლებშიც, შიდა კოლხეთისაგან განსხვავებით, ანტიკური სამეურნეო-კულტურული გავლენა უფრო ძლიერი იყო. კოლხეთის ზღვისპირეთი ის სტრატეგიული მხარე იყო, რომელიც აუცილებლად სჭირდებოდა რომს თავისი გავლენის დასამყარებლად კავკასიაში, მცირე აზიასა და ბოსფორში [Браунд, 1991: 35-52].

რომმა გარკვეული ზემოქმედება მოახდინა კოლხეთისა და შემდეგ იბერიის განვითარების პროცესზე. ეს ზემოქმედება უარყოფითი გამოდგა. ზღვისპირეთი რომის პოლიტიკურ გავლენაში მოექცა, ხოლო ზოგიერთ რეგიონში, რომელთა მოქნილი პოლიტიკის შედეგად, არასტაბილური მდგომარეობა შეიქმნა, რაც შემდგომ რომისადმი ნახევრად დაქვემდებარებული სამთავროების წარმოქმნით დასრულდა (იხ. არიანე, PPE, 11). რომმა, იმ დროისათვის მაღალგანვითარებულმა სახელმწიფომ, რამდენადმე დადებითი როლიც ითამაშა. კერძოდ, ადგილობრივი მოსახლეობა გაეცნო მონინავე რომაულ კულტურას, ახალ სამეურნეო-კულტურულ, საომარ ტაქტიკურსა და ტექნიკურ ინოვაციებს.

ახ.წ. I საუკუნის ბოლოში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ჩამოყალიბდა ე.წ. პონტო-კავკასიის თავისებური სასაზღვრო სისტემა. მისი უმთავრესი ამოცანა კავკასიაში რომის გეოპოლიტიკური პოზიციების განმტკიცება და კონტროლი იყო. ამ სისტემაში შემავალი აფსაროსი (გონიო) [მამულაძე, კახიძე, ხალვაში, 2009: 107-130; ხალვაში, 2002; ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი, 1980], ფასისი (ფოთი) [Гамкრелидзе, 1992: 30-48; Gamkrelidze, 2009: 175-194], სებასტოპოლისი (სოხუმი) [ფუთურიძე, 1959: 54-94] და პიტიუნტი (ბიჭვინთა) [ლორთქიფანიძე, 1991; ბერძენიშვილი, ფუთურიძე, 1975] სასაზღვრო მილიტარისტული ხასიათის ციხე-ქალაქებად გარდაიქმნა. რომაელები იმპერიის საზღვრებს არამარტო სამხედრო ძალით, არამედ მოქნილი დიპლომატიური ხერხებითაც აფართოებდნენ. იმპერიის მთელ პერიმეტრზე განსახლებულ ზოგიერთ ხალხს ადგილობრივი მეფეები განაგებდნენ და გარკვეულ დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ. რომი დიპლომატიურ ძალისხმევას არ იშურებდა, რათა ამ მმართველებთან მეგობრული ურთიერთობა დაემყარებინა.

რომის აღმოსავლურ პოლიტიკაში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის კომუნიკაციები აუცილებელი იყო პართიის მსგავს ძლიერ სახელმწიფოსთან ქიშპობისას [იხ. Бокшанин, 1966]. მიუხედავად ძლევამოსილებისა, პირველ ეტაპზე, რომმა ვერ მოახერხა შიდა კოლხეთის დამორჩილება. ეს ვერ მოხერხდა ვერც არისტარქეს, ვერც მითრიდატე პერგამონელისა და ვერც პოლემონის ხელით. რამდენადმე გამართლდა ლუკულუსის წინასწარმეტყველება, რომელიც აღნიშნავდა – ამ მხარის დამორჩილება ძალიან ძნელიაო (იხ. პლუტარქე, ლუკულუსი, 14). აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაული დასახლებების წარმოქმნისა და მისი განვითარების პროცესი თავისებური, განსხვავებული გზით წარიმართა. აქ რომაული, კლასიკური ტიპის კანაბეები არ წარმოქმნილა. დიოსკურია-სებასტოპოლისის, აფსაროსის, პიტიუნტისა და ფასისის რომაულ კასტელუმებთან არსებობდა ვიკუსის ტიპის მცირე სავაჭრო-სახელოსნო დასახლებები, რომელთა მოქმედების არე კონკრეტული სანაპირო ზოლით შემოიფარგლებოდა. პონტო-კავკასიის სასაზღვრო სისტემის ჩამოყალიბებისა და გარნიზონთა რიცხოვრივ ზრდასთან ერთად აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაული ნაწარმი — კერამიკა, მინის, ლითონის ნაკეთობები, სამკაულები გავრცელდა, რომელთა შორის, ტრადიციულად, მცირე აზიის ცენტრების ნაწარმი ჭარბობდა. ამ პროდუქციის ტრანსპორტირება, უპირატესად, საზღვაო გზით ხორციელდებოდა. ის, ძირითადად, რომაულ სამხედრო შენაერთებს ამარაგებდა. რომაული გარნიზონების მომარაგება კი II-III საუკუნეებში ცენტრალიზებულად

ტრაპეზუნტიდან [Максимова, 1956], ხოლო IV საუკუნეში – ანტიოქიიდან ხდებოდა. რომის იმპერიის სასაზღვრო სისტემაში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სანაპირო ზოლის ჩართვით, გარკვეულწილად, უზრუნველყოფილ იქნა რომის აღმოსავლეთ პროვინციათა მისადგომების უსაფრთხოება და რომაელთა გეოპოლიტიკური ინტერესების განმტკიცება კავკასიასა და აღმოსავლეთ მცირე აზიაში.

რომაელთა პოლიტიკური გავლენა იბერიის (resp. ქართლის) სამეფოზე დიდხანს არ გაგრძელებულა. იბერიის მესვეურებმა მარჯვედ ისარგებლეს ძვ.წ. I-საუკუნის მეორე ნახევარში რომში მიმდინარე შინაპოლიტიკური ბრძოლებით, რაც რესპუბლიკის დამხობით, იმპერიის გამოცხადებითა და პართიის ძლიერ სამეფოსთან მისი ურთიერთობის უკიდურესად გამწვავებით დამთავრდა. ამ პერიოდისათვის იბერიის სამეფო უკვე სრულიად გათავისუფლებულია რომზე პოლიტიკური დამოკიდებულებისაგან. იბერიის მეფეები წარმატებით იყენებდნენ რომს თავიანთი პოლიტიკური ძალაუფლების განსამტკიცებლად პართიის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ახ.წ. I-II საუკუნეებში რომისა და იბერიის სამეფოს ურთიერთობა, ძირითადად, კეთილმეზობლური იყო. ეს გამოიხატებოდა თავისებურ კავშირში, რასაც ორმხრივი ეკონომიკურ-პოლიტიკური ინტერესები განსაზღვრავდა. რომაელთა ეკონომიკური ინტერესების სფეროში ექცეოდა ის სავაჭრო გზა, რომელიც აღმოსავლეთის ქვეყნებს კავკასიაზე გავლით დასავლეთის ქვეყნებთან აკავშირებდა. ცნობილია, რომ პომპეუსი საგანგებოდ დაინტერესდა ამ გზაზე სავაჭრო ურთიერთობის განხორციელების შესაძლებლობებით. ვარონის მიხედვით, "პომპეუსის ლაშქრობის დროს მისი ბრძანებით გამოკვლეულ იქნა, რომ ინდოეთიდან შეიძლება 7 დღეში ჩასვლა ბაქტრიაში მდ. ბაქტრთან, რომელიც ოქსს ერთვის, აქედან ინდური საქონელი გადააქვთ კასპიის იქით მდ. მტკვრით და სახმელეთო გზით. არა უმეტეს 5 დღისა მათ შეუძლიათ მიაღწიონ ფასისს, რომელიც შავ ზღვას ერთვის" (იხ. პლინიუსი, NH, VI, 52).

ახ.წ. I-II საუკუნეებში იბერიის სამეფო აქტიურ როლს ასრულებს რომის იმპერიის საგარეო პოლიტიკაში და მის მოკავშირედაც გვევლინება მახლობელ აღმოსავლეთში. ამის შესახებ რომაელმა ისტორიკოსებმა — ტაციტუსმა და დიონ კასიუსმა შემოგვინახეს საკმაოდ დანვრილებითი ცნობები. ამ დროს იბერიის გავლენის ქვეშ აღმოჩნდა ზოგიერთი ჩრდილოკავკასიური ტომიც. იბერიის ხელისუფალნი აკონტროლებდნენ უმნიშვნელოვანეს სავაჭრო-სტრატეგიულ გზებსა და გადასასვლელებს. განსაკუთრებულ ძლიერებას იბერიამ ახ.წ. II საუკუნის 40-იან წლებში მეფე ფარსმან II დროს მიაღწია. ფარსმან II-ის მეფობაში იბერიის ტერიტორია საგრძნობლად გაიზარდა და შავ ზღვამდე გაფართოვდა. რომის იმპერია დაინტერესებული იყო გაძლიერებული იბერიის მოკავშირეობით. რომაელ ისტორიკოს დიონ კასიუსის ცნობით, იმპერატორმა ანტონინე პიუსმა ქართლის მეფე ფარსმანი რომში მიიწვია და მას დიდი პატივი მიაგო (იხ. "რომის ისტორია", XX,2). ამ ამბის შესახებ იუნყება რომის მახლობლად, ქალაქ ოსტიაში, აღმოჩენილი წარწერაც. ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეების იბერიის სამეფოს ძლიერება თვალსაჩინოდ აისახა მატერიალურ კულტურაშიც. გავიხსენოთ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად აღმოჩენილი სამეფო ოჯახისა და იბერიის წარჩინებულთა მდიდრული სამარხები, აგრეთვე ქალაქები — დანიანურებული მრავალდარგობრივი ხელოსნური წარმოებითა და ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებით.

იბერიის მეფეთა რეზიდენცია მცხეთის არმაზციხე იყო. აქ აღმოჩნდა ახ.წ. I-III საუკუნეების მთელი წყება ნაგებობებისა, რომელთა მშენებლობაში უკვე ფართოდ გამოიყენება კირხსნარი, კერძოდ, ასეთებია: სასახლე, აბანო, სამეურნეო სათავსები, წყალსადენები, საკულტო ნაგებობები, მარანი; ნაგებობები მორთულია რელიეფური

გამოსახულებებით. მცხეთაშივე, არმაზისხევშია აღმოჩენილი ორფერდა სახურავიანი ქვის სარკოფაგი, რომელიც მდიდრული ინვენტარით გამოირჩევა. აქ დადასტურებულ ნივთებს შორის არის რომაული წარმომავლობის ტორეცტიკა და მონეტები [აფაქიძე, სხვ. 1955, ტ. I; მცხეთა ტ. II – XI].

ქართლის მთის ძირას, არმაზციხესთან, მავზოლეუმის ტიპის ქვის აკლდამაა აღმოჩენილი, რომელიც კრამიტითაა ორფერდად გადახურული. მისი არქიტექტურა ძირითადად, რომაული ტიპისაა. არმაზისხევში, მდ.მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, განლაგებული იყო იბერიის სამეფოს უზენაეს მოხელეთა რეზიდენცია. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აქ აღმოჩენილია ახ.წ. II-IV საუკუნეების სასახლის კომპლექსი და ნეკროპოლი. აქაც ნაგებობათა კედლები კირხსნარით შეკავშირებული ქვებით იყო ამოყვანილი, სახურავად კი კრამიტი იყო გამოყენებული. სასახლის არქიტექტურული მორთულობის მონობაა გათხრებისას აღმოჩენილი პალმეტიანი სვეტისთავები, რელიეფური კარნიზები და სხვ. აქვეა სასახლის რომაული ტიპის აბანო. სასახლის კომპლექსის მიმდებარე ტერიტორიაზე წარჩინებულთა ნეკროპოლი აღმოჩნდა. ამ ნეკროპოლის ინვენტარი ძალზე მდიდრული და მრავალფეროვანია. ის შედგება ძვირფასი ქვებით განწყობილი ოქროსა და ვერცხლის ნივთებისაგან. მათ შორისაა ოქროს ინსიგნიები, სატევრები, სარტყლები, დიადემები, გამოსახულებებით შემკული ვერცხლის ჭურჭელი, სამაჯურები, ყელსაბამები, აბზინდები, ბეჭდები, რკინის იარაღი და სხვ. ამ არტეფაქტების მნიშვნელოვანი ნაწილი რომაულია ან რომაული მინაბაძია. აღსანიშნავია, რომ იბერიის წარჩინებულთა თანადროული მდიდრული სამარხები აღმოჩენილია აგრეთვე ზღუდერში (ქარელის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია) [იხ. Braund, Javakhishvili, Nemsadze, 2009], ბორსა (ხარაგაულის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია) და მდ. არაგვის ხეობაში.

არქეოლოგიურმა გათხრებმა წარმოაჩინა, რომ რომაული პერიოდისა და ადრეული შუასაუკუნეების ქალაქებში — მცხეთაში, ძალისაში, ურბნისში და სხვ. სანიტარულ-ჰიგიენური ნორმების დაცვას სათანადო ყურადღება ექცეოდა, რასაც მონობს ამ ნაქალაქარებში აბანოების, წყალმომარაგების, წყალგაყვანილობისა და საკანალიზაციო სისტემების აღმოჩენა. რომსა და იბერიას შორის არსებული ინტენსიური პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობების შედეგად აქ იგებოდა რომაული თერმების ტიპის აბანოები. II საუკუნის აბანოს ერთ-ერთი პირველი კომპლექსი არმაზისხევში გამოვლინდა, რომელიც ხუთი განყოფილებისგან შედგებოდა: გასახდელი, ცივი აბანო (ფრიგიდარიუმი), თბილი აბანო (ტემპიდარიუმი), ცხელი აბანო (კალდერიუმი) და საცეცხლე. აბანოს ქვედა სართული ჰიპოკაუსტუსის გათბობის სისტემას ეჭირა, სადაც კალორიფერების სვეტებია განლაგებული, რომლებიც წრიული და კვადრატული თიხის ფილებითაა ნაგები. აბანოს აუზის ფსკერთან დატანებული იყო თიხის მილები, რომლითაც ჭუჭყიანი წყალი გადიოდა კოლექტორში. ეს აბანო იბერიის დიდებულთა საკუთრება იყო. ასე რომ, ამ დროის მცხეთელი დიდებულები რომაელებს ბაძავდნენ არა მარტო ახალი, მდიდრული ინვენტარითა და ფუფუნების საგნებით, არამედ ცხოვრების წესითაც. ამის კიდევ ერთი მკაფიო დასტურია მცხეთის მუნიციპალიტეტის სოფ. ძალისაში აღმოჩენილი სასახლისა და არმაზისხევის მსგავსი აბანოს კომპლექსი. ამ აბანოსაც აქვს ცივი, თბილი და ცხელი განყოფილებები, საცურაო აუზი, გათბობის სისტემა, კანალიზაცია, კოლექტორი და წყალმომარაგების სისტემა. აბანოში წყალი შედიოდა ტყვიის მილებით. აქ განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს იატაკი, რომელიც მოპირკეთებულია რომაული სტილის მოზაიკით.

არმაზისხევისა და ძალისის აბანოების გარდა მცხეთაშივე, არმაზციხეში, აღმოჩენილია სამი აბანო, რომლებიც აგრეთვე რომაული ტიპისაა. ისინიც ნაგებია ქვით და შელესილია ჰიდრავლიკური ხსნარით. არმაზციხის აბანოები ეკუთვნოდა იბერიის სამეფო ოჯახს, რასაც აქ აღმოჩენილი წარწერაც მონობს. III საუკუნის აბანოს კომპლექსი აღმოჩნდა ბიჭვინთის ნაქალაქარზეც. რომაული ტრადიციების გაგრძელებაა ადრეულ შუა

საუკუნეებში აგებული აბანოებიც. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ქუთაისში, ბაგრატიის ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიაზე, აღმოჩენილი აბანოს კომპლექსი, რომელიც ათი ნაწილისაგან შედგებოდა. ის, მცხეთისა და ძალისის აბანოებისაგან განსხვავებით, უფრო საზოგადოებრივი დანიშნულებისაა. ასეთივე დანიშნულების იყო ბიჭვინთისა და სოფ. ციხისძირის აბანოც. ამგვარი აბანოები აღმოჩენილია სოფ. ურბნისსა და სოფ. შუხუთშიც. საინტერესოა შუხუთის აბანოს იატაკი, რომელიც, ძალისისა და ბიჭვინთის აბანოების მსგავსად, მოზაიკითაა შემკული. არქეოლოგიური აღმოჩენები ადასტურებს, რომ II-VI საუკუნეების საქართველოში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული რომაული ტიპის აბანოები, რომლებიც საინჟინრო-არქიტექტურული თვალსაზრისით საკმაოდ რთული ნაგებობებია.

სოფ. არადეთან (ქარელის მუნიციპალიტეტი), მდ. მტკვრის მახლობლად, ე.წ. დედოფლისგორის ნამოსახლარია აღმოჩენილი, სადაც გათხრილია ძვ.წ. I საუკუნის სასახლე. აქ აღმოჩენილი არტეფაქტების ნაწილი რომაულ კულტურასთან იქნენ სიახლოვეს [იხ. Furtwängler, Gagoshidze, 2008].

რომაული კულტურის გავლენის მოწმობაა აგრეთვე დღევანდელ სოფ. ძალისაში (მცხეთასთან) აღმოჩენილი ახ.წ. II-IV საუკუნეების ნამოსახლარი, რომელიც II საუკუნის ავტორის კლავდიუს პტოლემეაიოსის თხზულებაში მოხსენიებულ ქალაქ “ძალისა”-სთანაა იდენტიფიცირებული. ამ ქალაქს 50 ჰა ეკავა, რომლის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობდა ციტადელი. აქ გათხრების შედეგად დადასტურებულია კრამიტსახურავიანი მონუმენტური შენობების ნაშთები, აგურის ფილებით მოგებული ქუჩები და მოედნები, საზოგადოებრივი, საკულტო და საცხოვრებელი ნაგებობები, მოზაიკები, აბანოები და საკანალიზაციო სისტემები [Gamkrelidze G. 2012: 193-210].

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები მოწმობს აქ ადგილობრივი ხუროთმოძღვრული სკოლის არსებობას, რომელიც კარგად იცნობდა ბერძნულ-რომაული არქიტექტურის უმთავრეს პრინციპებს და ავითარებდა მათ ადგილობრივ ნიადაგზე. ეს ნათლად ჩანს მცხეთაში აღმოჩენილი IV საუკუნის ეპიტაფიდანაც, სადაც იხსენიება მცხეთელი “მთავარი მხატვარ-არქიტექტორი ავრელიუს აქოლისი”. აკი სტრაბონიც აღნიშნავდა: “... იბერია კარგადაა დასახლებული როგორც ქალაქებით, ასევე დაბებით; აქ არის კრამიტის სახურავიანი არქიტექტურულად ნაგები სახლები, ბაზრები და სხვა საზოგადოებრივი ნაგებობები” (XI,3,1).

ძვ.წ. I საუკუნიდან იბერია-კოლხეთში ვრცელდება სამკაულებში ჩასმული გემები, მათგან უმრავლესი ბერძნულ-რომაული, იტალიკური, მცირეაზიური სახელოსნო ცენტრებიდანაა შემოტანილი. ამასთანავე ივარაუდება გემების წარმოების ადგილობრივი სახელოსნოებიც, რომელთა ნაწარმშიც გვხვდება რომაულ ყაიდაზე დამზადებული არაერთი ნახელავი [ლორთქიფანიძე მ., 1954-56]. ახ.წ. I საუკუნეებში იმპორტულ საგნებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სხვადასხვა სახის სამკაულს. ეს გარემოება საკმაოდ ნათლად მიუთითებს იბერიის მოსახლეობის მონაწილეობაზე საერთაშორისო ვაჭრობაში, კერძოდ, რომაული სამყაროს სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრების აქტიურობაზე. მრავალრიცხოვან უცხოურ საგნებს შორის გამოირჩევა სხვადასხვა დანიშნულების ბრინჯაოსა და ვერცხლის ჭურჭელი — სურები, პატერები, ჩამჩები, სამელნეები [იხ. Лордкипаниძე, 1964; მაჩაბელი, 1983]. ამგვარი ნაწარმის წარმოების ცენტრები ახ.წ. I-II საუკუნეებში სამხრეთიტალიური ქალაქები იყო, მაგალითად, კაპუა. ამგვარი ჭურჭლის აღმოჩენა იბერიის ტერიტორიაზე საკმაოდ ხშირია, რაც აქ იტალიკური პროდუქციის იმპორტზე მიუთითებს. ეს ნივთები მიჰქონდათ სამეფოს დედაქალაქ მცხეთაში, აქედან კი ის ვრცელდებოდა ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში. საყურადღებოა, რომ ამაში ქალაქებთან ერთად ფართოდ ებმება სოფლის მოსახლეობაც. ამის მოწმობაა, კერძოდ, ნიჩბისის, ზემოხანდაკის, ატოცის, დილომის,

ზემოავეჭალის, ლილოს, ზღუდერისა და სხვ. არქეოლოგიური მონაცემები. იბერიის მონანილეობა საერთაშორისო ვაჭრობაში ნუმისმატიკური მასალებითაც თვალნათლივ ილუსტრირებული. ახ.წ I საუკუნიდან აქ რომაული აურეუსიც შემოდის, რომელიც მალე ავგუსტუსის დენართან ერთად გადახდის ძირითად საშუალებად იქცევა. გარე სამყაროსთან რეგულარულ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობას ის ფაქტიც მოწმობს, რომ იბერიაში თითქმის ყველა რომაელი იმპერატორის, ნერონიდან ვალერიანამდე, მონეტებია აღმოჩენილი [დუნდუა გ., დუნდუა თ., 2006: 110-122]. როგორც ჩანს, მოსახლეობის აქტიურ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობას რომაულ სამყაროსთან მოჰყვა კულტურული ურთიერთობაც. ეს კარგადაა ასახული რომაული ხანის იბერიის მატერიალური კულტურის ძეგლებზე.

ახ.წ. II საუკუნიდან კიდევ უფრო ფართოდ ვრცელდება რომაული ხუროთმოძღვრების ცალკეული ელემენტები. ანტიკურ-რომაული არქიტექტორული სისტემის გავრცელებაზე მიუთითებს არმაზისხევიში აღმოჩენილი კაპიტელები, კარნიზები და მათი დეკორის ხასიათი. საყურადღებოა კლდეში ნაკვეთი უფლისციხის დარბაზთა მორთულობის ზოგიერთი ელემენტი, კერძოდ, ჭერის კესონური დამუშავება, რომელიც ანალოგებს პოულობს რომაულ არქიტექტურაში (იხ. მაგ.: მაქსენციუსი, კონსტანტინეს ბაზილიკები, კარაკალას თერმები). ქალაქებში ვრცელდება ნაგებობათა ახალი სახეობა — აბანოები. ინტერესს იწვევს ზოგიერთი ცვლილებაც, კედლის წყობის პრინციპში, რომელიც ჯერ კიდევ ძვ.წ. I საუკუნეში ვრცელდება რომაულ ხუროთმოძღვრებაში.

ახ.წ. I-III საუკუნეების საქართველოს მოსახლეობაში მიმდინარე გარკვეულ ცვლილებებზე მიუთითებს გლიპტიკურსა და ტორევიტიკულ ნივთებზე დატანილი გამოსახულებები, რომლებიც შინაარსობრივად ხშირად რომაულ მითოლოგიური თემატიკას ასახავს. განსაკუთრებით გავრცელებულია ტიხე-ფორტუნას, ფორტუნა-ისიდას, მინერვას, ვიქტორიას, აპოლონის, მარსის, პლუტონის, მერკურის, იუპიტერის, ჰელიოსის, ასკლეპიოსისა და მითრას გამოსახულებები, რომლებიც ადგილობრივ ღვთაებებთან (მაგ.: არმაზის, გაცის, გაიმის, ზადენის) გვერდით თანაარსებობს. ახ.წ. I საუკუნეებიდან იბერიაში ვრცელდება ქრისტიანობა. რომაული მცირე აზიური პროვინციებიდან ინტენსიურად ვრცელდებოდა ქრისტიანული სარწმუნოება იბერიაში, რაზეც არაერთი არტეფაქტი მეტყველებს. ადრექრისტიანული სიმბოლიკა დადასტურებულია მტკვრისა და არაგვის ხეობაში აღმოჩენილ ნეკროპოლებში. სასანიანთა ირანის გაძლიერების შემდეგ რომი ერთადერთი მოკავშირე ხდება იბერიის სამეფოს, სასანიანთა სახელმწიფოსთან ბრძოლაში, რამაც, ალბათ, განაპირობა კიდევ იბერიაში ქრისტიანული იდეოლოგიის სახელმწიფო რელიგიად აღიარება. ეს კი იბერიის სამეფოს რომაელთა მხარეზე საბოლოო გადასვლას ნიშნავდა.

ზღვისპირა კოლხეთში რომაული სამხედრო შენაერთების დისლოკაციის შედეგად ეს მხარე აქტიურად ჩაერთო რომაული სამყაროს სისტემაში. უწინარეს ყოვლისა, ეს პროცესი რომაული ნაწარმის გავრცელებით გამოიხატა, კერძოდ, რომაული სამყაროს სხვადასხვა ცენტრიდან კოლხეთის ზღვისპირეთში შემოდინება დაიწყო ახალმა პროდუქციამ — იტალიკურმა ფიბულებმა, ამფორებმა, წითელლაკიანმა კერამიკამ, ლითონისა და მინის ნაწარმმა, რომლებიც მთელი რომაული სამყაროსთვისაა დამახასიათებელი. ამგვარივე ნაწარმი ვრცელდებოდა ცენტრალურ ევროპაში [Кропоткин, 1970]. ახ.წ. II-III საუკუნეებში რომაული სამყაროს იმპორტი მეტი სიმრავლითაა დადასტურებული შავიზღვისპირეთის ციხესიმაგრეებთან — პიტიუნტში (ბიჭვინთასთან), სებასტოპოლისში (სოხუმთან), აფსაროსში (გონიოსთან), ფასისში (ფოთთან).

ახ.წ. II-III საუკუნეებში საქართველოს ზღვისპირა ცენტრებში ინტენსიურად შემოდოდა მცირე აზიის რომაული პროვინციების სანაპირო ცენტრების ნაწარმი. მაგალითად, პიტიუნტის, ფასისისა და სებასტოპოლისის ნაქალაქარებზე მრავლადაა

ნაპოვნი სინოპური წარმომავლობის ამფორები. სინოპური იმპორტის ინტენსივობაზე მიუთითებს ასევე მონტარიუმები. აღნიშნულ პერიოდში ზღვისპირა ცენტრებს მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ტრაპეზუნტთანაც, რასაც ნუმიზმატიკური მასალებიც მოწმობს. ნაქალაქარებზე აღმოჩენილი იმპორტირებულ პროდუქციასთან შორის საკმაოდ მრავლადაა რომაული პროვინციების მინის ნაწარმიც. რომის აღმოსავლური პროვინციების ნაწარმთა წრეს განეკუთვნება ლითონის ჭურჭლისა თუ სამკაულების მნიშვნელოვანი ნაწილიც, მაგალითად, ციხისძირისა და გონიოს განძში შემავალი ნივთების უმრავლესობა მხატვრულ-სტილისტური ნიშნებით რომის პროვინციების კულტურის წრეში ექცევა [ინაიშვილი, 1993; აფაქიძე, 1947: 128; ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი, 1980].

ახ.წ. III-IV საუკუნეები რომაული ნაწარმის ახალი მოზღვავეებით ხასიათდება. კოლხეთის შავიზღვისპირეთის რომაული სამხედრო შენაერთების კონტინგენტი უმთავრესად ბერძნულ-მცირეაზიური პროვინციებიდან და ადგილობრივი წარმომავლობის მეომრებისაგან შედგებოდა. ამის მოწმობაა სებასტოპოლისისა და პიტიუნტის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები. ნიშანდობლივია, რომ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სანაპირო ციხე-ქალაქთა მატერიალური კულტურის ზოგიერთი კომპონენტი რომაული მცირე აზიის კულტურის იდენტურია. რომაული იმპორტის დიდი ნაწილი რომაული გარნიზონების მოსამარაგებლად იყო გათვალისწინებული. რომაული გარნიზონების მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგება ცენტრალიზებული სისტემით ხდებოდა ტრაპეზუნტიდან, სადაც რომაელთა შავი ზღვის ფლოტის ძირითადი ბაზა იყო. მისი როლი განსაკუთრებით მას შემდეგ გაიზარდა, როდესაც დომიციანეს დროს გაიყვანეს სამოსატა-სატალა-ტრაპეზუნტის მაგისტრალი.

საქართველოს დაბლობის და მთიანი რეგიონების მატერიალურ კულტურაში რომაული ცივილიზაციის ცალკეული ელემენტები მეტ-ნაკლები ინტენსივობითაა გავრცელებული. ეს იმპულსები განსაკუთრებით შესამჩნევია სამშენებლო ხელოვნებაში, კერამიკის წარმოებასა და მატერიალური კულტურის მთელ რიგ სხვა კომპონენტებში. მთიან რეგიონებში ადგილობრივი ტრადიციები ძალზე მყარი იყო და ამიტომ რომაული კულტურის რადიაცია აქ ძნელად აღწევდა. სამაგიეროდ, რომაული კულტურის გავლენა რომაულ-ადრებიზანტიური ხანის ზღვისპირეთში აშკარად იგრძნობა ციხე-ქალაქებთან. ამის ნათელი ილუსტრაციაა opus mixtum-ის ტექნიკით ნაგები ციხესიმაგრეები. კულტურული და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მხრივაც იბერია-კოლხეთის ბარის საზოგადოება უფრო მაღალ საფეხურზე იდგა, ვიდრე მთიანი ზოლისა. საერთოდ, ახ.წ. I-IV საუკუნეების აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში არ დასტურდება ისეთი ნიშნები, რაც ასე დამახასიათებელია რომის იმპერიის დასავლეთევროპული პროვინციების ქვეყნებისათვის (მაგ.: გერმანია, ბრიტანეთი, გალია) [Голушцова (ред.), 1985: 167-302]. მკვიდრი მოსახლეობის მკვეთრი რომანიზაცია და ე.წ. კომპლექსური კულტურის წარმოქმნა, რომაულ სამყაროში დამზადებული ხელოსნური ნაწარმის მასიურად გავრცელება, აქ ამ ეტაპზე რომაული კულტურის გავლენა, ისევე, როგორც იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში, უფრო ზედაპირული ჩანს. ძველ საქართველოში რომანიზაციის პროცესი თავისებური, განსხვავებული გზით წარიმართა. აქ რომაულ-ევროპული ტიპის კულტურა არ წარმოქმნილა, რადგან დიდი იყო ე.წ. აღმოსავლურ-ელინისტური კულტურის ფესვები და გავლენა [Gamkrelidze G. 2012: 193-210].

აღმოსავლეთი ანატოლია თავისი ისტორიული ბედით საუკუნეების მანძილზე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ტრანსკავკასიის ქვეყნებთან. იბერია-კოლხეთში რომანიზაციის გავლენის დამადასტურებელი ფაქტების — არქეოლოგიური ძეგლების, წერილობითი და ეპიგრაფიკული მონაცემების შესწავლის შედეგები გვარწმუნებს, რომ

რომაული კულტურის მიღწევები ყველაზე მკვეთრად ეკონომიკაში ვლინდება. რომაელების აქ გამოჩენის დროიდან მოკლე პერიოდში მოხდა გარკვეული ცვლილებები. რომაული კულტურის ეკონომიკურმა მიღწევებმა იბერია-კოლხეთში უწინარეს ყოვლისა, თავი იჩინა ვაჭრობაში. რომაელების მიერ იბერიაში, საომარი მდგომარეობის შეწყვეტის შემდეგ სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტების დამყარებას ხელს უწყობდა ტრანსკავკასიის ხელსაყრელი გეოპოლიტიკური მდებარეობა ანტიკურ სამყაროსთან მიმართებით. ამის ნათელი ილუსტრაციაა იბერია-კოლხეთის ტერიტორიაზე ანტიკური სამყაროდან ირანული სამყაროს ქვეყნებისაკენ მიმავალი სავაჭრო გზები, რომელთა გამოყენებაც დასტურდება არქეოლოგიურ-ნუმისმატიკური აღმოჩენებით. ძველი საქართველოს რომანიზაციის პერიოდში შესამჩნევია საგარეო ვაჭრობის ხვედრითი წილის ზრდა, სასაქონლო წარმოების გაფართოება, უცხოური მონეტების დიდი რაოდენობით მიმოქცევა, სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრების განვითარება, უწინარესად, შავიზღვისპირეთის რომაელთა მილიტარისტულ ციხე-ქალაქებში. შემდგომ რომაული კულტურის გავლენა იბერიაზე უფრო ნათლად ვლინდება სხვადასხვა ადგილობრივ დარგში, კერძოდ, არქიტექტურაში, კერამიკის წარმოებაში, ხელოსნობის სხვადასხვა მიმართულებაში. ეს პროცესები უფრო ინტენსიური ხდება ახ.წ. II საუკუნიდან.

რომაული კულტურის გავლენის განსაკუთრებული გაძლიერება იბერია-კოლხეთში ახ.წ. II-IV საუკუნეებში აღინიშნება. რაც შეეხება რომაული კულტურის გავრცელებას, ის ზღვის სანაპიროდან და ანატოლიიდან უნდა მომხდარიყო. რომაულ-ადრებიზანტიური კულტურის გავლენა შემდგომ კიდევ უფრო მეტად აისახა არქიტექტურაში, კერძოდ, ე.წ. რომაული ბეტონი, კედლების opus mixtum-ის წყობა, მომრგვალებული თალები, თავისებური კაპიტელები, გამომწვარი ოთხკუთხა ბრტყელი აგური და სხვ. მჭიდრო და უშუალო კონტაქტების შედეგად რომანიზაციის გავლენა უფრო ძლიერად თავს იჩენს ზღვის სანაპირო ქალაქებსა და იბერიის პოლიტიკურ ცენტრში — მცხეთაში.

ბიბლიოგრაფია:

- აფაქიძე ან. 1947:** გვიანანტიკური ხანის ძეგლები ურეკიდან. - სსმმ XIV. თბილისი. გვ. 85-112.
- აფაქიძე ან., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ალ., ლომთათიძე გ., 1955:** მცხეთა I, თბილისი.
- ბერძენიშვილი ქ., ფუთურიძე რ. 1975:** ბიჭვინთაში მოპოვებული ამფორები. - დიდი პიტიუნტი, I, თბილისი. გვ. 33-43.
- გამყრელიძე გ. 1989:** მითრიდატე ევპატორი და კოლხეთ-იბერიის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, საქ. მეცნ. აკად. "მაცნე", თბილისი, № 2, გვ. 59-69.
- გამყრელიძე გ. 2002:** ვერსია ბრძოლის სიუჟეტური ვერცხლის რიტონის შესახებ ზემო რაჭის სოფ. გომიდან, — აკც-ს ჟურ. ძიებანი, თბილისი, № 10, გვ. 39-49.
- გამყრელიძე გ. 2002:** კოლხეთი (კულტ.-ისტორიული ნარკვევი), გამომც. "ლოგოსი", თბ.
- გამყრელიძე გ., თოდუა თ. 2006:** რომის სამხედრო-პოლიტ. ექსპანსია საქართველოში, თბ.
- გამყრელიძე გ. 2010:** ომი და შეიარაღება იბერია-კოლხეთში, გამ. "ბაკურსულაკაური", თბ.
- გიგაური ც. 1985:** კოლხეთი რომაულ მწერლობაში, თბილისი.
- გეორგიკა, I, 1961:** ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. გამოსცეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი.
- დუნდუა გ., დუნდუა თ. 2006:** ქართული ნუმისმატიკა, თბილისი.
- ზაქარაია პ. კაპანაძე თ. 1991:** ციხეგოჯი-არქეოპოლისი(ხუროთმოძღვრება) თბ.
- თოდუა თ. 2003:** რომაული სამყარო და კოლხეთი, თბილისი.
- ინაიშვილი ნ. 1993:** ციხისძირის ახ.წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი.
- ლომთათიძე გ. 1957:** კლდეეთის სამაროვანი, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე გ. 1991:** ბიჭვინთის ნაქალაქარი, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე ოთ. 2002:** ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბილისი.

- ლორთქიფანიძე ოთ. 1962:** ბიჭვინთის წითელლაკიანი კერამიკა. – სმამ, 1, თბ. გვ. 231-255.
- ლორთქიფანიძე ოთ. მიქელაძე თ. სახუტაიშვილი დ. 1980:** გონიოს განძი, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე მარგ. 1954-56:** საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, I-III, თბ.
- მამულაძე შ., კახიძე ემ., ხალვაში მ. 2009:** აფსაროსი ძვ.წ. I ათასწლეულში, კრებ. გონიო-აფსაროსი, VIII, ბათუმი, გვ. 107-130.
- მაჩაბელი კ. 1983:** ძველი საქართველოს ვერცხლი, თბილისი.
- მცხეთა II – XI, აფაქიძე ან. (რედ.), კრებ., თბილისი.**
- საგინაშვილი მ. 1970:** მინის ჭურჭელი ურბნისის სამაროვნიდან, თბილისი.
- ფუთურიძე რ. 1959:** გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქ. არქეოლ. ძეგლები. მსკა, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 54-94.
- წითლანაძე ლ. 1973:** არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფ. ლიაში. – ძმ, 33., თბილისი, გვ. 23-28.
- წერეთელი გ. 1958:** მცხეთის ბერძნული წარწერა ვესპასიანეს ხანისა, თბილისი.
- ხალვაში მ. 2002:** გონიო-აფსაროსის შიდაციხის ცენტრალური ნაწილის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. — გონიო-აფსაროსი, III, თბილისი. გვ. 36-43.
- Амиранашвили А. 1935:** Новая находка в низовьях р. Ингури, Тбилиси, 1935.
- Бокщанин А. 1966:** Парфия и Рим, ч. II, Москва, 1966.
- Браунд Д. 1991:** Римское присутствие в Колхиде и Иберии. – ВДИ, Москва, 4, с. 34-52.
- Гамкrelidze Г. 1992:** К археологии долины Фасиса, изд. "Мецниереба", Тбилиси.
- Кропоткин В. 1970:** Римские импортные изделия в восточной Европе. - САИ, выпуск Д1-27. М.
- Голубцова Е. (ред.) 1985:** Культура Древнего Рима, т. II, Москва.
- Кругликова И. 1986:** Боспор в позднеантичное время, Москва.
- Ельницкий Л. 1964:** О малоизученных утраченных греческих и латинских надписях Закавказья. ВДИ, Москва. 2., с.с. 145-151.
- Лордкипანიძე О. 1964:** Итальянские бронзовые изделия, найденные в Грузии. - СА, М., 1.с.91-97.
- Максимова М. 1956:** Античные города юго-восточного Причерноморья, Москва.
- Ранович А. 1949:** Восточные провинции Римской империи I-III вв., Москва.
- Шелов Д. 1981:** Римляне в Северном Причерноморье во II в.н.э. – ВДИ, Москва, 4. с.с.82-87.
- Braund D., Javakhishvili K., Nemsadze G. 2009,** The Treasures of Zghuderi (Georgia), Tbilisi.
- Dubois de Montpereux Fr. 1843:** Voyage autour du Caucase... Atlas, Serie d'archeologie, Paris.
- Gamkrelidze, G.2012:** RESEARCHES IN IBERIA-COLCHOLGY, *archaeology of ancient Georgia*, Tb.
- Gamkrelidze G. 2009:** The land of Colchis and the city of Phasis, *Journal Iberia-Colchis (Researches on the Archaeology of Georgia in the Classical and early Medieval Period.)*, #5, Tb., pp.175-194.
- Furtwängler A., Gagoshidze I., Löhr H., Ludwig N. 2008:** Iberia and Rome, Mainz.
- Latyshev B. 1904-1906:** Scythica et Caucasica; I-II, St.-Petersbourg.
- Robinson H. 1975:** The armour of imperial Rome, London.
- Robinson H. 1959:** Pottery of the Roman period. (In Athenian Agora), V, Princeton.
- Vermeule C. 1974:** Greek and Roman sculpture in gold and silver, Boston.
- Matthew D., Garland L. 2005:** Ancient Rome: From the Early Republic to the Assassination of Julius Caesar. New York, pp. 134-46.
- Zerbini L., Gamkrelidze G., Debiasi C., Todu T., 2012:** I Romani nella Terra del Vello d'Oro (La Colchide e l'Iberia in età romana), „*Rubbettino*“. (In Italian).

უმორჩილესად გთხოვ!
ამ ნაშრომს თუ გამოიყენებ,
ავტორი მიუთითე.

In case of using this material please specify the
author!

Gela Gamkrelidze

2014